

**Univerzita Palackého v Olomouci
Právnická fakulta**

Mgr. et Mgr. Karl Pierre Růžička

Status civitatis a jeho odraz v právu Evropské unie

Rigorózní práce

Olomouc 2021

Prohlašuji, že jsem rigorózní práci na téma „*Status civitatis a jeho odraz v právu Evropské unie*“ vypracoval samostatně a citoval jsem všechny použité zdroje.

V Olomouci dne 7. 5. 2021

.....

podpis autora

Obsah

Úvod.....	7
Část I.	9
INSTITUT OBČANSTVÍ A OBČANSTVÍ EVROPSKÉ UNIE.....	9
1. Teoretické vymezení institutu občanství v kontextu práva Evropské unie	10
2. Občanství Evropské unie	15
2.1. Vznik a historický vývoj občanství EU	15
2.2. Povaha evropského občanství	18
2.3. Nabývání a pozbývání evropského občanství.....	19
2.4. Vztah jednotné měny a evropského občanství.....	20
3. Práva a povinnosti občanů EU.....	22
3.1. Volný pohyb osob	22
3.2. Právo pohybu a pobytu.....	23
3.3. Volný pohyb pracovníků	25
3.4. Svoboda usazování.....	27
3.5. Svoboda poskytování služeb	29
3.6. Vzájemné uznávání diplomů	31
3.7. Politická práva.....	33
3.7.1. Volební právo.....	33
3.7.2. Právo na diplomatickou a konzulární ochranu	34
3.7.4. Právo na občanské iniciativy	36
3.7.5. Právo obracet se k EU ombudsmanovi.....	37
3.7.6. Právo na užití rodného jazyka	38
3.8. Základní lidská práva v EU.....	39
Část II.	40
STATUS CIVITATIS V ŘÍMSKÉM PRÁVU	40
4. Subjekty práv v římském právu	41
4.1. Obecně o subjektech práv v římském právu	41
4.2. Přirozené osoby jako subjekty práv a vymezení základních pojmů	41
4.3. Podmínky existence právní subjektivity	43
4.4. Vznik a zánik právní způsobilosti	44
5. Status.....	47
5.1. Status libertatis – osoby svobodné a otroci.....	47

5.1.1.	Vznik otroctví.....	50
5.1.2.	Nabývání svobody narozením	52
5.1.3.	Nabývání svobody propuštěním z vůle pána.....	52
5.1.4.	Propuštění na svobodu bez vůle pána.....	54
5.2.	Status familiae.....	56
5.3.	Capitis deminutio	57
5.4.	Infamia	59
6.	Status civitatis	60
6.1.	Cives	60
6.2.	Peregrini.....	61
6.3.	Latini.....	62
7.	Nabývání a pozbývání římského občanství	64
7.1.	Nabývání občanství narozením.....	64
7.2.	Nabývání občanství udělením.....	64
7.3.	Nabývání římského občanství v armádě.....	66
8.	Pozbývání občanství a občanských práv	68
9.	Práva římských občanů	71
9.1.	Stupně občanského práva.....	73
9.2.	Cives sine suffragio	75
10.	Občanské povinnosti	77
11.	Dvojí občanství	79
12.	Občanské jméno	81
13.	Censura	83
	Část III.	85
	ANALÝZA OBČANSTVÍ EVROPSKÉ UNIE A STATUSU CIVITATIS	85
14.	Analýza občanství EU a <i>statusu civitatis</i>	86
14.1.	Římské občanství a jeho historické kořeny v právu EU.....	86
14.2.	O užití pojmu „status civitatis“ v kontextu EU občanství.....	87
14.3.	Odras římského a evropského občanství v právně-filozofických konceptech	88
14.4.	Komparace atributů občanství ve starověkém Řecku, Římě a EU	89
14.4.1.	Prvek teritoriální expanze.....	89
14.4.2.	Princip teritoriality a personality	90
14.4.3.	Akcent ochrany majetkových práv	91

14.5.	Paralely historických impérií – unifikace obyvatelstva v Římské říši a Evropské unii	92
14.6.	Občanství jako homogenizující prvek obyvatelstva	93
14.7.	K otázce bipoilitismu – pluralita státního občanství	94
14.8.	Občanství jako komodita a diskutabilní způsoby jeho nabývání	96
Závěr		99
Seznam použitých zdrojů.....		100
Shrnutí		111
Seznam klíčových slov		111
Abstract		112
Key words		112

Seznam zkratek

AGBG	zákon č. 946/1811 Sb. obecný zákoník občanský
Brexit	vystoupení Velké Británie a Severního Irska z EU
COVID-19	Corona Virus Disease 2019
ČR	Česká republika
EHP	Evropský hospodářský prostor
EP	Evropský parlament
ESD	Evropský soudní dvůr
ESVO	Evropské sdružení volného obchodu
LZPEU	Listina základních práv Evropské unie
MSD	Mezinárodní soudní dvůr
OSN	Organizace spojených národů
OSVČ	osoba samostatně výdělečně činná
OZ	zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník
PI	Passport index
SDEU	Soudní dvůr Evropské unie
SEU	Smlouva o Evropské unii
SFEU	Smlouva o fungování Evropské unie
TČ	trestný čin
Ústava ČR	ústavní zákon č. 1/1993 Sb. ve znění ústavního pozdějších předpisů

Úvod

Téma rigorózní práce nese název *Status civitatis a jeho odraz v právu Evropské unie*. Autor v ní chce poukázat na stále přetrvávající význam římského práva a jeho relevanci pro oblast soudobého právního systému. K tomuto účelu bude použita analýza a komparace dvou významných typů státoobčanského svazku. Prvním z nich – *status civitatis*, představuje historický typ občanství pocházející z dob Římské říše. Druhým typem je jeho možný současný ekvivalent v podobě občanství Evropské unie.

I přesto, že mnoho institutů římského práva bylo již v předchozích pracích porovnáno se svými moderními podobami, zvolená kombinace historické a moderní formy občanství doposud do hloubky prozkoumána nebyla. Občanství má dle autora zásadní význam především proto, že ho lze považovat za institut univerzální a nadčasový. Především pro právní praxi zůstává vždy relevantním, a to bez ohledu na místo a čas, kde působí. Určuje základní rámec právního života jedince v lidské společnosti, od kterého se odvíjí jeho postavení, nejdůležitější práva a povinnosti. Z těchto důvodů je třeba věnovat občanství zvýšenou pozornost.

Práce v první řadě podává ucelený výklad o *statusu civitatis* a významných právních skutečnostech spojených s římským občanstvím. Z podobné perspektivy bude popsáno také občanství Evropské unie. Následně dojde k identifikaci styčných bodů právních institutů, které se stanou základem pro vzájemnou komparaci, analýzu a vyvození teoretických závěrů. Autor si klade za cíl poukázat na společné atributy zkoumaných institutů občanství a upozornit na skutečnost, že kořeny občanství Evropské unie lze na konkrétních rysech a analogických příkladech nacházet právě v právu starých Římanů.

Práce je rozdělena na tři části. První část (kapitoly 1-3) nejprve podává informace o teoretických východiscích občanství jako obecném institutu a následně popisuje občanství Evropské unie. Pozornost bude věnována zejména vzniku a historickému vývoji občanství EU, jeho povaze, nabývání, pozbývání, vztahu k jednotné měně nebo právům náležícím unijním občanům. Tématem druhé části (kapitoly 4-13) je *status civitatis*. Tato část si klade za cíl prezentovat popis subjektů práva v římském právu, na který navazuje rozbor trojího statusu římského občana. Jsou jimi *status libertatis*, *civitatis* a *familliae*. Hlavní pozornost bude věnována právě *statusu civitatis* a s ním souvisejícím otázkám. Mezi ně patří zejména rozdělení

římského obyvatelstva, způsoby nabývání a pozbývání římského občanství, práva a povinnosti římských občanů, jejich ochranu v soukromoprávních vztazích a postavení v trestních věcech. Třetí část (kapitola 14) analyzuje vztah mezi občanstvím EU a *statusem civitatis*. Společné body jsou nacházeny mj. v kontextu filozofických koncepcí zabývajících se státoobčanským svazkem. Historický odraz *statusu civitatis* autor demonstruje na typových znacích unijního občanství nebo na způsobu užití pojmu *status civitatis* v moderní právní literatuře. Analýza se také zaměří na možné paralely mezi historickými impérii a způsoby unifikace politicky, kulturně či právně nehomogenního obyvatelstva. Konec třetí části bude věnován problematice bipolitismu a případům obchodovatelnosti občanství ve starém Římě a dnes.

Část I.

**INSTITUT OBČANSTVÍ A OBČANSTVÍ
EVROPSKÉ UNIE**

1. Teoretické vymezení institutu občanství v kontextu práva Evropské unie

Studium občanství není v současné době omezeno pouze na oblast práva a podobně, jako u mnoha dalších institutů, i na něj nahlížíme z perspektivy interdisciplinárního zkoumání. Nevyhneme se přitom vědním oborům, mezi které lze zahrnout mimo jiné psychologii, sociologii, filozofii nebo historii. Při použití konkrétního přístupu se občanství nevyhnutelně pojí také s rovinou politickou, kulturní nebo sociální. Koncepce občanství je obecně považována za nesjednocenou a neúplnou. Redefinuje se a transformuje v průběhu času, a to především v souvislosti s politickými změnami. Nesetkáme se ani s univerzálně přijímanou definicí tohoto institutu¹. Úvahy řady autorů o tom, co je občanství, směřují i k závěrům, že se jedná o pouhý teoretický konstrukt či mýtus. To je myšleno jak ve smyslu občanství v podobě primárního určovatele osobní identity jednotlivce v národním státě², tak vyjádření pochyb o jeho faktické existenci.³

Z důvodu značného oborového přesahu se zdá být jednotné vymezení institutu občanství velmi složité, či téměř nemožné. Nebude proto překvapením, že bychom legální definici ve většině právních řádů hledali marně. A to i přes skutečnost, že s tímto pojmem běžně pracuje na úrovni zákonných i podzákonných právních předpisů, podobě jako je tomu v tuzemském právním prostředí. Co znamená *občanství* nebo *občan* se nedozvídáme ani z Ústavy ČR, která oba pojmy zmiňuje již v preambuli a na několika dalších místech. Obdobně neobsahuje legální definici občanství v současné době účinný zvláštní předpis, *zákon č. 1986/2013 Sb., o státním občanství České republiky*, tak ani jemu předcházející *zákon č. 40/1993 Sb., o nabývání a pozbývání občanství České republiky*. Výjimku z absence definování občanství v právním řádu ČR nacházíme až na úrovni mezinárodních smluv. Představuje ji *Evropská úmluva o státním občanství*. Ke zkoumanému pojmu se však vyjadřuje pouze lakonicky. Podle čl. 2, písm. a) Úmluvy se státním občanstvím myslí „*právní svazek mezi osobou a státem, [který] neoznačuje etnický původ osoby*“.

¹ IVIC, Sanja. *European Identity and Citizenship: Between Modernity and Postmodernity*. 1. London: Macmillan Publishers, 2016, s. 65-70.

² ALONSO, William. Citizenship, Nationality and Other Identities. *Journal of International Affairs* [online]. 1995, 48(2), 585-599 [cit. 2021-04-11]. Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/24357605>

³ BELLAMY, Richard a Madeleine KENNEDY-MACFOY, ed. *Citizenship: Critical Concepts in Political Science*. 1. London: Routledge, 2014, s. 21-93.

Přesuneme-li pozornost do oblasti právní doktríny, Körbl pro účely soudobého vymezení státního občanství poukazuje na obecně přijímaný výchozí bod, kterým je teoretické pojetí státu G. Jelínka. Ten řadí mezi tradiční znaky státu právě obyvatelstvo, vyznačující se zejména stálostí. Třebaže stálé obyvatelstvo nutně nezahrnuje pouze občany příslušného státního útvaru, z perspektivy mezinárodně právní subjektivity státu je třeba takové sociální uskupení chápat právě ve významu státních příslušníků dané země.⁴

Podobnou provázanost občanů a státu popisuje i trojice autorů Gerloch, Hřebejk a Zoubek. Státní občanství definují jako „*svazek mezi fyzickou osobou a státem*“, který se vyznačuje stabilitou, relativní trvalostí a neměnností, a to i tehdy, kdy se občan nachází mimo území státu, jehož je příslušníkem. Občanský svazek není dle mínění autorů omezen časově ani prostorově⁵. Prvek trvalosti právního vztahu občana vůči státu a jeho území pro účely vymezení institutu státního občanství uvádějí také Malenovský nebo Potočný. Malenovský dále doplňuje, že je to právě trvalost, jež hraje významnou roli pro odlišení faktického obyvatelstva od osob žijících na daném území pouze přechodně. To má význam především pro případy udělování státního občanství.⁶

Pavliček ve své definici státního občanství podobně uvádí, že se jedná o stav, či status státu a fyzické osoby, který je trvalý a místně neomezený, z něhož jedinci vyplývají práva a povinnosti utvářející obsah onoho právního vztahu. Zdůrazňuje navíc obecnou nemožnost libovolného zrušení tohoto vztahu ze strany občana⁷. Obdobným způsobem vymezuje občanství i Šturma, podle kterého jej můžeme chápat ve smyslu statusu jednotlivce, souhrnu jeho práv a povinností nebo právního vztahu, přičemž zdůrazňuje, že dochází k prolínání těchto aspektů.⁸

⁴ KÖRBL, Hugo. *Zákon o státním občanství České republiky: komentář*. V Praze: C.H. Beck, 2019, s. 7.

⁵ GERLOCH, Aleš, Jiří HŘEBEJK a Vladimír ZOUBEK. *Ústavní systém České republiky*. 5. vyd. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2013, s. 101.

⁶ MALENOVSKÝ, Jiří. *Mezinárodní právo veřejné – obecná část – a poměr k jiným právním systémům*. Brno: Masarykova univerzita, 2020, s. 96-97 nebo POTOČNÝ, Miroslav. *Dokumenty mezinárodního práva*. Praha: Karolinum, 1997, s. 111.

⁷ PAVLIČEK, Václav. *Ústavní právo a státověda*. Praha: Leges, 2014, s. 62.

⁸ ŠTURMA, Pavel a Alla TYMOFEYEVA, ed. *Státní občanství v kontextu vývoje lidských práv*. Praha: Univerzita Karlova, Právnická fakulta, 2017, s. 16.

Při procesu definování státního občanství bývá mnoha tuzemskými autory (srov. Pavlíček, Šturma nebo Körbl) citován náleží Ústavního soudu z roku 1994⁹. Vydán byl v návaznosti na následně zamítnutý návrh skupiny poslanců. Domáhali se zrušení části zákona č. 40/1993, který v dotčených paragrafech upravoval především podmínky nabývání českého státního občanství. Četnost odkazu na toto soudní rozhodnutí spočívá především ve skutečnosti, že v něm Ústavní soud explicitně vymezil obecný obsah pojmu státní občanství, který se *de facto* překrývá s Pavlíčkovou definicí uvedenou výše. Soudci Ústavního soudu v náleží dále zdůrazňují vnitrostátní povahu státního občanství. Ta vychází ze zásady suverenity státu a zákazu vměšování se do jeho vnitřních záležitostí ze strany jiných subjektů mezinárodního práva. Na výlučnost oprávnění státu autonomně upravit obsah občanství a zejména podmínky jeho nabývání poukazuje i řada dalších autorů (srov. Seidl-Hohenveldler, Pavlíček nebo Ondřej¹⁰).

V návaznosti na působnost národních orgánů ve věcech občanství je vhodné zmínit také některá průlomová rozhodnutí mezinárodních soudů. Jeden z nich představuje případ *Nottebohm* z roku 1955. V rozsudku Mezinárodní soudní dvůr zdůraznil význam „*opravdového pouta*“ mezi občanem a daným státem. Umožnil Guatemale, kde německý státní příslušník Nottebohm strávil téměř celý život, neuznat jeho nově nabyté lichtenštejnské občanství. Současně došlo ze strany Guatemaly k zabavení veškerého majetku stěžovatele. Nottebohm se rozhodl ke změně státní příslušnosti na začátku druhé světové války. Domníval se, že by mu německé občanství mohlo být na škodu. Soudní dvůr konstatoval, že takto nabyté občanství nemusí být respektováno ze strany ostatních států. Potvrdil přednostní a nezávislou aplikaci vnitrostátního práva v rozhodování o občanském statusu. Nad to vymezil onen druh občanského pouta, kterým rozumí „*právní svazek, jehož základem je sociální skutečnost přimknutí, skutečné spojení existence, zájmů a pocitů spolu s existencí vzájemných práv a povinností*“.¹¹

Valášek z textu rozsudku MSD v kauze *Nottebohm* vyvozuje několik pojmových znaků občanství. Vedle již zmíněné *časové trvalosti a místní neomezenosti* uvádí i

⁹ Nález ÚS ze dne 11. 11. 1994, sp. zn. Pl. ÚS 9/1994.

¹⁰ SEIDEL HOHENVELDERN, Ingaz. *Mezinárodní právo veřejné*. 1. Praha: Wolters Kluwer, 1999, s. 227; PAVLÍČEK: *Ústavní právo...*, s. 62; ONDŘEJ, Jan. *Mezinárodní právo veřejné, soukromé, obchodní*. 5., rozš. vyd. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2014, s. 139.

¹¹ KANDALEC, Pavel. *Naturalizace v České republice*. Praha: Wolters Kluwer, 2018, s. 7-8.

bezprostřednost, znamenající nemožnost nahrazení občanského vztahu jiným právním vztahem. Dále *efektivnost*, kterou je myšlena reciprocita práv a povinností mezi státem a občanem. K uvedeným čtyřem znakům Valášek přidává ještě další dva významné atributy občanství, a sice *výlučnost* a *rovnost*. V rámci výlučnosti může státní moc působit pouze směrem ke svému vnitrostátnímu občanství, což má význam zejména v případech dvojího občanství. U *rovnosti* se promítá zásada nediskriminace a rovného přístupu k občanům ze strany státního aparátu.¹²

Rozhodování vnitrostátních orgánů o postavení svých státních příslušníků není zcela neomezené. Pokud dojde k zásahu do práv občana, měla by být podle rozhodovací praxe SDEU dodržena především zásada proporcionality. Stejně tomu je i v případech odejmutí státního občanství. K této problematice se váže významný judikát SDEU z roku 2010 *Rottmann*. Rottmann byl rakouským státním příslušníkem, který se v roce 1995 přestěhoval do sousedního Německa s cílem vyhnout se trestnímu řízení zahájeného proti jeho osobě rakouskými orgány. V roce 1998 Rottmann požádal o udělení německého občanství. Bylo mu vyhověno. S nabytím německého občanství přišel Rottmann o dosavadní rakouské. Poté, co rakouská strana upozornila německé úřady na probíhající trestní řízení, bylo Rottmannovi německé občanství odebráno s účinky *ex tunc*. Důvodem bylo porušení podmínek pro nabytí německého státního občanství, kdy Rottmann úmyslně zatajil informaci o zahájeném trestním řízení. SDEU potvrdil správnost postupu německých orgánů ve věci odebrání občanství. Zdůraznil však, že je nutné, aby bylo Rottmannovi umožněno nabýt jiné státní občanství nebo opětovně získat občanství rakouské. Soud označil za nežádoucí, aby se ze stěžovatele stal *apartida*.¹³

Jak je patrné ze shora uvedených případů, institut občanství nutně prolíná oblast vnitrostátního i mezinárodního práva. Lze dodat, že ani v právu mezinárodním nenajdeme ucelenou, obecně přijímanou definici státního občanství¹⁴. Na poli mezinárodního práva se také často setkáváme se synonymním užíváním pojmů *občanství* a *státní příslušnost*, a to jak v zahraniční, tak tuzemské literatuře.¹⁵ Mezi

¹² VALÁŠEK, Miloš, Viktor KUČERA. *Státní občanství: komentář*. Praha: Linde, 2006, s. 9-10.

¹³ KÖRBL: *Zákon...*, s. 14-15

¹⁴ SHAW, MALCOLM N. *INTERNATIONAL LAW*. 6. Cambridge: Cambridge University Press, 2008, s. 660.

¹⁵ ACHIRON, Marilyn. *Nationality and Statelessness: A Handbook for Parliamentarians*. 1. Geneva: Inter-Parliamentary Union, 2005; ČEPELKA, Čestmír a Pavel ŠTURMA. *Mezinárodní právo veřejné*. 2.

oběma instituty je však nutné rozlišovat. Pojmu *státní občanství* je užíváno primárně ve vztahu k fyzickým osobám, zatímco *státní příslušnosti* k osobám právnickým. Státní příslušnost je však termínem širším a lze jím v obecnějším smyslu označovat jak fyzické, tak právnické osoby.¹⁶ Pro účely vymezení působnosti státních orgánů se státní příslušnost uděluje také registrovaným objektům, typicky letadlům nebo lodím.¹⁷

Z hlediska srovnání zahraničního přístupu k definování institutu občanství lze konstatovat, že se teoretické vymezení v základu neodlišuje od tuzemského pojetí. Příkladem mohou být zástupci rakouské právní doktríny, jako jsou Berka nebo Reichel, popř. německé právní vědy a autoři Bodemann nebo Yurdakul¹⁸. Konkrétně např. Berka s odkazem na čl. 6 rakouské spolkové ústavy popisuje státní občanství obdobně jako „*právní status, ztělesňující práva a povinnosti státních občanů, což je současně odlišuje od osob, které občany nejsou*“.¹⁹

Na první pohled minimalistickou, avšak obsahově poměrně extenzivní definici nabízejí anglosaští autoři Isin a Nyers. *Občanstvím* rozumějí „*instituci, zprostředkovávající práva mezi politickými subjekty a politickými uspořádáními, ke kterým patří*“. *Institucí* je myšlen proces, kterým je něco uzákoněno, vytvořeno a poměrně stabilně aplikováno v sociální realitě. *Politické uspořádání* (orig. „polity“) je v definici také chápáno ze široka. Autoři chtějí poukázat na skutečnost, že stát není jedinou entitou, nadanou pravomocí uznat nebo uzákonit subjektivní práva. Vedle státu mohou práva konstituovat také nadstátní politická uskupení, jako je Evropská unie nebo OSN. Vedle toho subjektivní práva vyplývají také z četných úmluv, dohod nebo jiných normativních aktů vážících se ke konkrétnímu typu politického uspořádání.²⁰

vydání. V Praze: C.H. Beck, 2018, s. 326; REICHEL, David. *Staatsbürgerschaft und Integration: Die Bedeutung der Einbürgerung für MigrantInnen*. 1. Wiesbaden: Springer, 2011.

¹⁶ ONDŘEJ, *Mezinárodní právo...*, s. 134

¹⁷ ČERNÝ, Jan a Miloš VALÁŠEK. *České státní občanství: ucelený výklad právních předpisů upravujících státní občanství České republiky v návaznosti na státní občanství ČSR, ČSSR a ČSFR*. Praha: Linde, 1996, s. 15.

¹⁸ GÖKCE, Yurdakul a Michal Y. BODEMANN. *Staatsbürgerschaft, Migration und Minderheiten: Inklusion und Ausgrenzungsstrategien im Vergleich*. 1. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2010; BERKA, Walter. *Verfassungsrecht: Grundzüge des österreichischen Verfassungsrechts für das juristische Studium*. 6. Salzburg: Verlag Österreich, 2016.

¹⁹ BERKA, *Verfassungsrecht ...*, s. 17

²⁰ ISIN, Engin F. a Peter NYERS, ed. *Routledge Handbook of Global Citizenship Studies*. 1. Oxford: Routledge, 2014, s. 1-4.

2. Občanství Evropské unie

2.1. Vznik a historický vývoj občanství EU

Myšlenka vytvoření jednotného evropského občanství není zcela nová. Významným podnětem pro její vznik se staly zejména rostoucí antipatie vůči nacionalismu během druhé světové války, a především po jejím skončení. Na základě těchto společensko-historických událostí vznikala uskupení hledající řešení ve spolupráci a unifikaci evropských národů. Příkladem může být *Movimento Federalista Europeo*, jež vzniklo již v roce 1943. Toto italské aktivistické hnutí propagovalo zavedení „kontinentálního“ občanství stojícího vedle národního. Mělo se jednat o druh občanství navázaného politicky a právně na *Evropskou federaci*, které by se vyznačovalo rovností všech občanů jednotlivých evropských států. Podobně se od národních nacionalistických idejí distancovalo i holandské politické uskupení *European Action* působící mezi lety 1963-1966. Zacházelo v unifikaci Evropy mnohem dále a prosazovalo nahrazení státních občanství jednotným evropským občanstvím. Důležitým mezníkem ve formování představ o supranacionálním občanství představovalo setkání přibližně 750 delegátů z rozmanitých oblastí, jako je politika, věda nebo náboženství, na *Haagském kongresu* roku 1948. Předsedající Winston Churchill v duchu přijaté rezoluce vyjádřil přání, aby se každý státní občan kteréhokoliv státu ležícím na Evropském kontinentu mohl současně ztotožňovat s pocitem příslušnosti k Evropě reprezentující pomyslný politický celek zastřešující evropské národy.²¹

Za první skutečný krok k vybudování společného evropského občanství se obecně považuje zajištění volného pohybu pro pracovníky v uhelném a hutním průmyslu podle *Pařížské smlouvy* z roku 1951²². O šest let později přijatá *Římská smlouva* pracujícím osobám zajistila posílení zaměstnaneckých práv a zavedla i zákaz diskriminace vůči občanům ostatních členských zemí. Následné čtvrtstoletí se neslo v duchu postupné unifikace pravidel zajišťujících právě princip nediskriminace a volný pohyb osob, zboží, služeb a kapitálu.²³

²¹ ISIN, *Routledge Handbook...*, s 410.

²² Smlouva o založení Evropského společenství uhlí a oceli ze dne 18. 4. 1951.

²³ Smlouva o založení Evropského hospodářského společenství ze dne 25. 3. 1957.

Náznaky budoucího vytvoření unijního občanství se objevily v pozdějších politických dokumentech. Unifikační ideje obsahovala např. zpráva z roku 1975 Leo Tindemanse, tehdejšího belgického premiéra. V roce 1985 italský právník Pietro Adonnino ve svém reportu představil možnou podobu unijní vlajky, hymny a také evropského cestovního pasu.²⁴

Vhodné politické podmínky pro redefinování role Evropské unie a postavení osob žijících na jejím území se objevily na přelomu osmdesátých a devadesátých let 20. století v souvislosti s ukončením studené války. Konkrétní návrh k přijetí evropského občanství iniciovala španělská delegace na mezivládní konferenci EU roku 1991. Výsledkem bylo přijetí *Maastrichtské dohody* v roce 1992. Tato mezinárodní smlouva v čl. 8 přímo zakotvila vznik evropského občanství a zajistila řadu unijních práv státním příslušníkům členských států EU²⁵. *Amsterdamskou smlouvou* po roce 1997 došlo k revizi Maastrichtské smlouvy a detailnějšímu vymezení vztahu evropského občanství vůči občanství státnímu. Implementováno bylo i prohlášení o doplňující povaze evropského občanství vůči vnitrostátnímu. Evropská rada získala pověření k naplňování cílů v oblasti občanských práv a svobod, zejména k zajištění volného pohybu a usazování osob na území EU. Později přijatá *Smlouva z Nice* (2001) řešila primárně otázky institucionálního uspořádání unie po jejím plánovaném rozšíření o deset nových členů v roce 2004. Zásadní změny v koncepci občanství však nepřinesla.²⁶

Po ztroskotání snah o schválení *Smlouvy o Ústavě pro Evropu* (2004) došlo v roce 2007 k přijetí zatím posledního nejobsažnějšího předpisu primárního práva upravujícího unijní občanství. Stala se jím *Lisabonská smlouva*. Opětovně potvrzuje demokratické principy vážící se k osobám občanů členských států. Jmenovitě se jedná např. o princip rovnosti občanů nebo reprezentace občanů před Evropským parlamentem na základě zastupitelské demokracie. Smlouva zdůrazňuje také nepřipustnost jakékoliv formy diskriminace na základě státní příslušnosti. Za účelem efektivnější realizace práv unijních občanů EU deklarovaných již v předešlých smlouvách a judikatuře evropských soudů došlo současně k vyhotovení koncepce

²⁴ DOBSON, Lynn. *Supranational citizenship*. 1. Manchester: Manchester University Press, 2006, s. 49.

²⁵ FIALA, Petr, Ondřej KRUTÍLEK a Markéta PITROVÁ. *Evropská unie*. 3., aktualizované, rozšířené a doplněné vydání. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2018, s. 141.

²⁶ RÝZNAR, Ladislav. *Evropská unie: historie, symboly, instituce, politiky, profily členských zemí Evropské unie*. Kunovice: Evropský polytechnický institut, 2007, s. 28.

Listiny základních práv Evropské unie. K jejímu samostatnému přijetí došlo již roku 2000, avšak právně účinnou se stala až spolu s Lisabonskou smlouvou o devět let později. Pojednáno o ní bude blíže v následujících kapitolách.²⁷

Druhá dekáda 21. století se nesla ve znamení několika významných událostí, na jejichž základě se začaly objevovat otázky týkající se relevance a udržitelnosti evropského občanství jako politického či socio-ekonomického konstruktů supranacionální povahy. Mezi poslední významné události determinující směřování Unie a budoucí podobu evropského občanství lze zařadit zejména vystoupení Spojeného království z EU roku 2020. Další současné nástrahy pro demokratické fungování EU představuje i rostoucí vliv populistických a protiústavních režimů, např. v Maďarsku nebo Polsku. Opominout nelze ani plíživý dopad migrační a ekonomické krize umocněné od roku 2019 pandemií COVID-19. Po bezmála třiceti letech od přijetí Maastrichtské dohody tak opět ožívají hrozby možné desintegrace EU a objevují se nové výzvy pro redefinování institutu evropského občanství.²⁸

Uvedený příklad brexitu ilustruje, že nejde pouze o domnělé hrozby. Ze zdánlivě neškodného referenda konaného roku 2016, ve kterém rozhodli převážně voliči střední vrstvy, se stala bezprecedentní událostí²⁹. Poprvé v historii EU došlo k aktivaci čl. 50 Lisabonské smlouvy upravujícího procesní otázky vystoupení členského státu z Unie. S účinností od 31. 1. 2020 přestalo být Spojené království Velké Británie a Severního Irska součástí Evropské unie. Za účelem dočasného recipročního zajištění ochrany práv občanů EU a státních příslušníků vystupujícího členského státu byla na úrovni unijního práva přijata *dohoda o vystoupení Spojeného království*.³⁰ V tuzemsku tuto situaci řešil zákon č. 74/2019 (z. o *brexitu*), který pozbyl platnosti k 31. 12. 2020.³¹

²⁷ MILITARU, Iona N. Citizenship of the European Union under the Treaty of Lisbon. *Juridical Tribune*. Bukurešť: Juridical Tribune, 2011, 1(1), 4-11.

²⁸ BAUBÖCK, Rainer, ed. *Debating European Citizenship*. Cham: Springer, 2019, s. 2.

²⁹ DORLING, Danny a Sally TOMLINSON. *Brexit and the End of Empire: Rule Britannia*. 1. Westminster Tower: Biteback, 2019, s. 37.

³⁰ Dohoda o vystoupení uzavřená mezi Evropskou unií a Spojeným královstvím ze dne 1. 2. 2020.

³¹ Zákon č. 74/2019 o úpravě některých vztahů v souvislosti s vystoupením Spojeného království Velké Británie a Severního Irska z Evropské unie.

2.2. Povaha evropského občanství

Základním rysem občanství EU je jeho derivativní povaha. Projevuje se tím, že je unijní občanství odvozeno od státního občanství členských zemí. Každý státní příslušník členského státu automaticky nabývá občanství evropské.³² Po přijetí Maastrichtské dohody však panovaly neshody o tom, zda unijní občanství nahrazuje státní či nikoliv. Tento problém byl vyřešen na úrovni primárního práva EU tak, že došlo k revizi původního čl. 8 Maastrichtské dohody. Nově Amsterodamská dohoda zavedla v čl. 17, odst. 1 komplementaritu občanství EU ke státnímu občanství. Unijní občanství tedy doplňuje státní občanství, nenahrazuje jej však.³³ Derivativnost i komplementarita unijního občanství je zakotvena také v čl. 20 odst. 1 Smlouvy o fungování Evropské unie.

S odkazem na obsah občanství EU, je po členských státech vyžadováno, aby bylo ke státním příslušníkům ostatních členských zemí přistupováno stejně jako vůči státním příslušníkům domácího státu. Tento a další požadavky kladené na členské státy byly postupem času potvrzeny judikaturou ESD. Z práva EU i rozhodovací praxe evropských soudů tak pro členské státy vyplývá povinnost k odstranění všech forem opatření, která by přímo či nepřímo diskriminovala státní občany jiných členských států nebo jejich rodinné příslušníky³⁴. Významným judikátem týkajícím se zákazu diskriminace na základně státní příslušnosti, může být *Grzelczyk*. V daném případě ESD označil za diskriminační postup francouzských orgánů, kterým bylo belgickému studentovi ve Francii odmítnuto poskytnutí sociálního příspěvku (*minimex*), který však byl přiznáván studentům s francouzským občanstvím v totožném postavení.³⁵

Jedním z cílů evropského občanství je vytvoření užšího pouta mezi unií a občany. Zajišťuje se tím participace veřejnosti na demokratickém chodu EU a realizace práv, které občanům evropské právo poskytuje. Právě vytvoření úzké vazby mezi jednotlivcem a mezinárodním subjektem v podobě EU lze považovat za specifikum

³² FUNTA, Rastislav, Štefan NEBESKÝ a Filip JURIS. *Právo Európskej únie*. Brno: Tribun EU, 2014, s. 87.

³³ STEHLÍK, Václav, Ondrej HAMULÁK a Michal PETR. *Právo Evropské unie: ústavní základy a vnitřní trh*. Praha: Leges, 2017, s. 217-218.

³⁴ KACZOROWSKA-IRELAND, Alina. *EUROPEAN UNION LAW*. 4. Oxford: Routledge, 2016, 657-658.

³⁵ CRAIG, Paul a Gráinne BÚRCA DE. *EU LAW: Text, Cases, and Materials*. 5. Oxford: Oxford university press, 2011, s. 837.

unijního občanství. Členství států v mezinárodních organizacích takové úzké spojení s běžným občanem standardně nenabízí. Unie jako nadnárodní organizace tak představuje určitou výjimku, jelikož se unijní právní normy aplikují vůči občanům členských zemí přímo.³⁶

2.3. Nabývání a pozbývání evropského občanství

Základním předpokladem pro získání výhod plynoucích jedinci z evropského občanství je nabytí státního občanství některého členského státu. Nabytím občanství členské země dochází automaticky k nabytí občanství Evropské unie. Analogicky dojde ke ztrátě unijního občanství při zániku státního občanství členského státu. Podmínky pro udělování občanství stejně jako odnímání přísluší výlučně zákonodárci daného členského státu. Evropská unie principiálně do oblasti vnitrostátní úpravy občanského statusu osob nezasahuje. Judikatura unijních soudů však obsahuje případy možného odmítnutí udělení nebo odejmutí státního občanství. Stalo by se tak tehdy, pokud by pro udělení občanství neexistoval vážný důvod, nebo jestliže by se jednalo o zjevné zneužití zákona za účelem získání unijního nebo členského občanství.³⁷ Tyto situace lze ilustrovat na již zmíněných judikátech *Nottebohm* nebo *Rottmanna*. Podle zásad evropského práva se po členských státech vyžaduje, aby se státoprávní svazky občana státem respektovaly. Mnohé právní řády členských států i tak nezřídka tendují k omezení či vyloučení dvojího státního občanství. Nabytí cizího státního občanství má často negativní právní následek v podobě nucené ztráty původního občanství.³⁸

Problematicke vícero občanství se věnovala také řada rozhodnutí Evropského soudního dvora. Jedním z nich je např. případ *Micheletti – dvojí státní občanství*³⁹. Španělské úřady v daném případě zamítly žádost Michelettiho o trvalý pobyt na svém území s poukazem na mezinárodní principy. Micheletti byl držitelem dvojího občanství – italského a argentinského. Dané autority však posuzovaly žádost, jako by byla

³⁶ TOMÁŠEK, Michal, Vladimír TÝČ, Jiří MALENOVSKÝ, et al. *Právo Evropské unie*. 2. aktualizované vydání. Praha: Leges, 2017, s. 324-324.

³⁷ MATIAS, Gonçalo. *Citizenship as a Human Right: The Fundamental Right to a Specific Citizenship*. 1. London: Macmillan, 2016, s. 123.

³⁸ TOMÁŠEK, *Právo Evropské...*, s. 324.

³⁹ Rozsudek ESD ze dne 7. 7. 1992, *Mario Vicente Micheletti a další proti Delegación del Gobierno en Cantabria*, C-369/90.

podána státním příslušníkem Argentiny a nezohledňovaly členské, tedy unijní občanství Michelettiho. Takový postup SDEU odmítl s odůvodněním, že považuje práva vyplývající z unijního právního řádu, resp. titulu evropského občanství za fundamentální a nelze je podmiňovat ani pravidly mezinárodního práva.

Jiný judikát týkající se nemožnosti neuznání pravidel nabývání státního občanství jednoho členského státu ze strany jiného členského státu představuje rozhodnutí ve věci *Zhu a Chen – irské občanství a pravidlo ius soli*⁴⁰. Jednalo se o situaci, kdy paní Chen se svým manželem (oba občané Číny) účelově využili irských předpisů k získání irského občanství pro sebe a své narozené dítě. Jako občané Irska následně uplatňovali právo občanů EU na trvalý pobyt ve Velké Británii. Takový postup SDEU posoudil jako přijatelný, a to i přes nesouhlasné stanovisko britských orgánů. Soud nepovažoval účelovost daného jednání za podstatnou. Uvedl, že členský stát (V. Británie) nemá oprávnění omezovat účinky nabytí státní příslušnosti podle legislativy jiného členského státu (Irsko).⁴¹

2.4. Vztah jednotné měny a evropského občanství

Ke vzniku a upevnění státoobčanského pouta dopomohlo i přijetí společné měny. Její uvedení na společný trh nastalo 1. 1. 1999 a po dobu tří let jí bylo užíváno jako zúčtovací měny a pro elektronické platby. Od 1. 1. 2002 došlo k emisi eurových bankovek a mincí. Podobně jako evropské občanství, i měnová unie mohla být úspěšně realizována až v okamžiku, kdy došlo ke stabilizování a upevnění Evropské unie na úrovni politické.⁴²

G. Moro uvádí čtyři roviny spojující společnou měnu s evropským občanstvím. První z nich je rovina kulturní. Euro v ní znázorňuje symbol nové politické společnosti, což vyjadřuje především vizuální podoba měny. Kombinuje evropské a národní prvky, odkazuje na společné kulturní tradice a systém demokratických institucí. Druhou je rovina sociální, podle které na společnou měnu nahlížíme jako na komunikační nástroj

⁴⁰ Rozsudek SD ze dne 19. 10. 2004, *Kunqian Catherine Zhu a Man Lavette Chen proti Secretary of State for the Home Department*, C-200/02.

⁴¹ STEHLÍK, Právo Evropské..., s. 219.

⁴² VINK, Maarten. *Limits of European Citizenship: European Integration and Domestic Immigration Policies*. 1. Houndmills: PALGRAVE MACMILLAN, 2005, s. 49.

pojící jedince v občanské společnosti. Jinými slovy, jde o soubor sociálních interakcí a institucí dávající podnět ke vzniku společenského prostředí, ve kterém občané společnou měnu používají. V rámci třetí, každodenní ekonomické roviny, představuje společná měna hybnou sílu jednotného evropského trhu. Podle této roviny slouží Euro jako nástroj měření hodnoty běžných ekonomických operací. Jeho prostřednictvím nedochází pouze k evaluaci ceny komodit. Posuzovány jsou i hodnotové kategorie typu spravedlivé/nespravedlivé či správné/nesprávné. Euro podle třetí roviny slouží i jako prostředek ekonomické směny nebo instrument pro ukládání finančních prostředků. Na poslední, politické rovině společné měny, jsou vybudovány politické instituce a politická společnost. Euro je pojímáno jako platforma pro evropskou integraci členských zemí, jež může být předmětem politického rozhodování i ze strany občanů EU při realizaci svých práv.⁴³

⁴³ MORO, Giovanni, ed. *The Single Currency and European Citizenship: Unveiling the Other Side of The Coin*. 1. London: Bloomsbury, 2013, s. 7-9.

3. Práva a povinnosti občanů EU

Práva a povinnosti vyplývající z členství v EU jsou nedílnou součástí životů občanů členských zemí. Jejich právním zdrojem je především primární právo EU, které je dále konkretizováno celou řadou předpisů sekundárního unijního práva. Jak vyplývá z čl. 20 odst. 2 SFEU občané unie „*mají práva a povinnosti stanovené Smlouvou?*“. Pokud jde o práva občanů unie, dají se identifikovat ze samotné SFEU i dalších předpisů primárního práva. Výčet povinností stanovených unijní legislativou bychom však hledali stěží. Zdrojem povinností občanů EU proto budou představovat především vnitrostátní právní řády členských států a zejména úroveň ústavních předpisů.⁴⁴ Z uvedeného důvodu bude tato kapitola věnována primárně právům unijních občanů.

3.1. Volný pohyb osob

Již od svého legislativního zakotvení byl volný pohyb osob považován za základní kámen pro fungování Evropské unie. Počátečním cílem nebyl pohyb občanů po unijním území za jakýmkoliv účelem a týkal se specifických ekonomických aktivit, v současné době uvedených ve SFEU. Konkrétně jde o volný pohyb pracovníků (čl. 45-48), svobodu usazování (čl. 49-54) a poskytování služeb (čl. 56-62)⁴⁵. Vedle SFEU je dalším předpisem upravujícím volný pohyb osob také Listina základních práv Evropské unie. V jejím kontextu se jedná zejména o čl. 45, zajišťující volný pobyt a pohyb na území členských států.⁴⁶

Obsah práva na volný pohyb občanů členských zemí prošel historicky několika zásadními milníky, které je třeba zohlednit. První z nich představují opatření dnes obsažená v čl. 26 a násl. SFEU. Staly se podkladem pro přijetí závazku členských států k odstranění vnitřních hranic. Tím byl dán základní rámec pro fungování společného trhu a zajištění volného pohybu zboží, služeb, kapitálu i osob. Druhý významný krok nastal 1. 1. 1994 v rámci přijetí *Dohody o Evropském hospodářském prostoru*. Znamenal rozšíření volného pohybu na území členských států Evropského sdružení volného obchodu, tj. Island, Norsko, Lichtenštejnsko (nikoliv však Švýcarsko,

⁴⁴ BOGDANDY VON, Armin a Jürgen BAST. *Europäisches Verfassungsrecht: Theoretische und dogmatische Grundzüge*. 2. Berlin: Springer, 2009, s. 642-643.

⁴⁵ FAIRHURST, John. *Law of the European Union*. 11. Harlow: PEARSON, 2016, s. 323.

⁴⁶ Listina základních práv Evropské unie, 2012/C 326/02.

jelikož smluvně neparticipuje na EHP). Volný pohyb byl počátkem 90. let nově vztažen také na neaktivní osoby, resp. osoby nemající ekonomický status za splnění dodatečných podmínek stanovených sekundárním právem EU. V této souvislosti představuje třetí zásadní předěl v evropské integraci směrnice 2004/38⁴⁷. Nahradila směrnice z 90. let a konsolidovala pravidla pro právo pohybu a pobytu u širokého okruh subjektů. Jednou z posledních zásadních událostí bylo právě zavedení evropského občanství, ze kterého práva na volný pohyb osob vyplývají.⁴⁸

3.2. Právo pohybu a pobytu

Pro naplnění ekonomických cílů vnitřního trhu a jeho fungování bylo nutné umožnit občanům členských zemí EU pohybovat se bez překážek po území unie. Z počátku tyto výhody směřovaly primárně vůči ekonomicky aktivním osobám. Jelikož však nedošlo k očekávanému rapidnímu prohloubení hospodářské integrace, došlo následně k rozšíření svobody pohybu i na neekonomické subjekty. Ve smyslu čl. 4 a 5 směrnice 2004/38, je zajištěno občanům EU právo na opuštění území a vstup na území členského státu pouze s platným dokladem totožnosti nebo cestovním průkazem. Tímto ustanovením došlo k položení základních podmínek pro realizaci svobody pohybu osob.⁴⁹

Význam směrnice 2004/38 spočívá také v tom, že došlo ke zrušení tří předpisů dříve upravujících samostatně několik kategorií osob a jejich volný pohyb a pobyt. První nahrazená směrnice (90/364) působila obecně, týkala se příslušníků členských států nedisponujících právem pobytu na základě jiných unijních předpisů. Pobytového práva mohli dosáhnout pro sebe a rodinné příslušníky po sjednání nemocenského pojištění v hostitelském státě a jestliže disponovali dostatečnými prostředky na to, aby se nestali přítěží pro sociální systém hostitelského státu. Druhá zrušená směrnice (90/365) vymezovala předpoklady práva pobytu „rentiérů“ ve smyslu dříve ekonomicky aktivních osob, jestliže splnili obdobné, jako výše zmíněné podmínky v oblasti

⁴⁷ Směrnice EP a Rady 2004/38/ES ze dne 29. dubna 2004 o právu občanů Unie a jejich rodinných příslušníků svobodně se pohybovat a pobývat na území členských států, o změně nařízení (EHS) č. 1612/68 a o zrušení směrnic 64/221/EHS, 68/360/EHS, 72/194/EHS, 73/148/EHS, 75/34/EHS, 75/35/EHS, 90/364/EHS, 90/365/EHS a 93/96/EHSText s významem pro EHP.

⁴⁸ FAIRHURST, tamtéž, s. 323-24

⁴⁹ EIJKEN VAN, Hanneke. *European Citizenship: and the Constitutionalisation of the European Union*. 1. Utrecht: Europa Law Publishing, 2014, s. 102.

sociálního zabezpečení. Třetí směrnice (90/366, nahrazena později směrnicí 93/96) zajišťovala právo pobytu studentů a jejich rodinných příslušníků v hostitelském členském státě. Vedle požadavků na dostatečné prostředky a uzavřené sociální pojištění musely být dotčené osoby současně zapsány ke studiu v dané zemi.⁵⁰

Mimo sjednocení podmínek pro právo pobytu u výše zmíněných skupin občanů upravila směrnice 2004/38 i volný pohyb dalších subjektů, které předešlá sekundární legislativa neřešila. Mezi tyto osoby řadíme studenty, turisty, uchazeče o zaměstnání, pracovníky, osoby samostatně výdělečně činné, poskytovatele a příjemce služeb, nebo rentiéry. Působnost směrnice se ve smyslu čl. 3 odst. 1 a čl. 2 odst. 2 vztahuje také na rodinné příslušníky občanů EU. Současně však pokládá limity pro realizaci práva na volný pohyb uvedených osob a umožňuje toto právo omezit v z důvodu ochrany veřejného pořádku, veřejného zdraví nebo bezpečnosti.⁵¹ Aktuálním příkladem legitimního omezení volného pohybu osob z důvodu ochrany veřejného zdraví, může být usnesení EP 2020/2640⁵² ze dne 19. 6. 2020, které v bodu 9 reaguje na vypuknutí pandemie COVID-19. V návaznosti na práva občanů zaručená směrnicí 2004/38, konstatuje EP v usnesení možnost členských států omezit volný pohyb osob z důvodu probíhající pandemie. Trvá však na zachování stejného přístupu při uplatňování proti-pandemických opatření ve vztahu k vlastním občanům, tak k příslušníkům ostatních členských států EU.

Právě ve směrnici 2004/38 nalézáme pro praxi významné oprávnění občanů členských států a jejich rodinných příslušníků pobývat ve kterékoliv členské zemi ve dvou základních časových režimech. První z nich představuje právo na pobyt na dobu do tří měsíců. Čl. 6 směrnice zajišťuje pobyt občanů EU v členských státech po dobu tří měsíců bez jakýchkoliv podmínek či formálních požadavků, pokud jsou držiteli platného průkazu totožnosti nebo cestovního pasu. Druhý jmenovaný dokument – cestovní pas, se užije u rodinných příslušníků, kteří nejsou občany členského státu. Pokud by se dotýčný občan rozhodl pobývat v členském státě po dobu delší než tři

⁵⁰ STEHLÍK, *Právo Evropské...*, s. 216.

⁵¹ FRENZ, Walter. *Handbuch Europarecht: Europäische Grundfreiheiten*. 2. Heidelberg: Springer, 2012, s. 677.

⁵² Usnesení EP 2020/2640 ze dne 19. června 2020 o situaci v schengenském prostoru po rozšíření onemocnění COVID-19.

měsíce, dostal by se do režimu čl. 7 odst. 1 směrnice. Právo na pobyt v tomto případě náleží dotyčné osobě, jestliže:

- a) je v hostitelském státě ekonomicky činná (zaměstnanci nebo OSVČ)
- b) má pro sebe a rodinné příslušníky dostatečné prostředky, stala se účastníkem na zdravotním pojištění a nebyla zátěží pro sociální systém členského státu
- c) je studentem soukromého nebo veřejného subjektu akreditovaného/ financovaného hostitelského státu a splňují podmínky v písm. b), nebo
- d) se jedná o rodinného příslušníka občana EU, kterého doprovázejí a je u tohoto občana současně splněna některá z podmínek v písm. a) – c).

Na režim pobytu překračujícího dobu tří měsíců navazuje právo trvalého pobytu zakotvené v čl. 16 směrnice 2004/38. Podle obecných pravidel smí trvale pobývat v hostitelské zemi občan Unie a jeho rodinní příslušníci. Rodinným příslušníkům, jež jsou občany nečlenského státu, právo pobytu náleží, jestliže v hostitelském členském státě nepřetržitě a legálně pobývají po dobu alespoň pěti let. Kritérium nepřetržitosti je zachováno v případě, že je pobyt přerušen kratší než šestiměsíční nepřítomností dané osoby v roce. O nepřetržitý pobyt by se jednalo i v případě delší než šestiměsíční dočasné nepřítomnosti spojené s výkonem vojenské služby nebo souvislou, maximálně dvanáctiměsíční nepřítomností zapříčiněnou vážnými důvody, jako je těhotenství, nemoc, narození dítěte, studium apod.

3.3. Volný pohyb pracovníků

Volný pohyb osob přirozeně souvisí s ekonomicky motivovaným migrujícím obyvatelstvem. Na základě volného pohybu pracovníků po území Unie může docházet k prohlubování ekonomické integrace mezi členskými zeměmi. Právní zakotvení volného pohybu pracovníků je v současné době na úrovni primárního práva zakotveno v čl. 45 SFEU, který má podle judikatury ESD přímý účinek (viz např. rozsudek *Bosman nebo Walrave and Koch*⁵³). Základní pojem „pracovník“ však ani samotná

⁵³ CHALMERS, Damian, Gareth DAVIES a Giorgio MONTI. *European Union Law: CASES AND MATERIALS*. 2. CAMBRIDGE: CAMBRIDGE UNIVERSITY PRESS, 2010, s. 717.

SFEU nedefinuje, musel být vyložen soudem. V případě *Raulin*⁵⁴ SDEU dovedl, že se pracovníkem myslí jakákoliv zaměstnaná osoba, podřízená jiné osobě, pro kterou vykonává určitou činnost, za níž je odměňována.⁵⁵ Za pracovníka lze podle výkladu soudu považována také osoba, která se podle vnitrostátní úpravy nachází pouze formálně v pozici OSVČ, avšak *de facto* se ocitá v pozici zaměstnance. Je proto nutné posuzovat konkrétní případy z materiálního hlediska.⁵⁶

Ustanovení čl. 45 SFEU umožňuje občanům EU volný pohyb po území členských států za účelem vyhledávání pracovních příležitostí. Zakazuje diskriminaci v pracovněprávních vztazích ze strany hostitelského státu. Čl. 45 explicitně vylučuje nerovný přístup k cizím pracovníkům zejména při odměňování za práci nebo u pracovních podmínek.

K rozpracování principů volného pohybu pracovníků docházelo již v 60. letech 20. stol. převážně prostřednictvím přijímané sekundární legislativy EU. Principy se promítly v původním *nařízení 1612/68 o volném pohybu pracovníků uvnitř Společenství*, které bylo následně zrušeno roku 2011. Zvláštní pravidla pro zaměstnávání, rovné zacházení a možnosti přístupu dětí hostujících pracovníků ke vzdělání v hostitelském členském státě, zakotvilo *nařízení 492/2011 o volném pohybu pracovníků uvnitř Unie*⁵⁷. Sociálněprávní otázky týkající se činnosti pracovníků, upravilo *nařízení 883/2004 o koordinaci sociálního zabezpečení*. Svým předmětem pokrývá problematiku sociálního zabezpečení nejen u zaměstnaných osob, ale také u OSVČ nebo přeshraničních pracovníků (pendlerů).⁵⁸

K podpoře ekonomického pohybu pracujících občanů EU v pozdějších letech došlo také díky *nařízení 2016/589 o Evropské síti služeb zaměstnanosti (EURES)*. Cílem předpisu je vytvoření unijního rámce pro usnadnění využívání volného pohybu pracovníků ve smyslu čl. 45 SFEU.

⁵⁴ Rozsudek ESD ze dne 26. 2. 1992, *V. J. M. Raulin v Minister van Onderwijs en Wetenschappen*, C-357/89.

⁵⁵ MOENS, Gabriël, THORNE, John, ed. *COMMERCIAL LAW OF THE EUROPEAN UNION: IUS GENTIUM COMPARATIVE PERSPECTIVES ON LAW AND JUSTICE*. 4. Dordrecht: Springer, 2010, s. 74.

⁵⁶ RISAK, Martin a Thomas DULLINGER. *The concept of 'worker' in EU law: Status quo and potential for change*. 1. Brusel: ETUI aisbl, 2018, s. 20.

⁵⁷ BIRIUKOV, Pavel a Viacheslav TULIAKOV. *Law of the European Union*. 1. Voronezh: VSU Publishing House, 2016, s. 317.

⁵⁸ JORENS, Yves, Paul MINDERHOUD a Joyce CONINCK DE. *Comparative report: Frontier workers in the EU*. 1. European Commission, 2015, s. 11.

Poměrně nedávno došlo k přijetí dalšího novelizačního *nařízení 2019/1149*, kterým se zřizuje *Evropský orgán pro pracovní záležitosti* (ELA). Orgán si klade za cíl usnadnit mobilitu občanů pracujících v Unii, posílit vzájemnou spolupráci členských států při vymáhání unijních předpisů, funguje jako mediační instituce pro řešení přeshraničních unijních sporů a pomáhá řešit problematiku nelegální práce. I v oblasti volného pohybu pracovní síly se nadále použijí také obecná ustanovení směrnice 2004/38 o volném pohybu osob.

3.4. Svoboda usazování

Dalším z privilegií ekonomické povahy náležící občanům EU, je právo usazování. Toho mohou využít podnikající občané EU, kteří mají v úmyslu rozšířit svoji činnost přes hranice domovského státu. Relevantní právní zdroje budou pokrývat jak legislativu EU, tak vnitrostátní právo konkrétní členské země. Pokud se pro hospodářskou expanzi občan rozhodne, nabízí se mu několik možností, jak toho docílit. Nejčastěji se bude jednat o zřízení pobočky, dceřiné společnosti, založení samostatné obchodní společnosti podle práva hostitelské země nebo založení Evropské společnosti (SE), která se bude řídit unijními normami.⁵⁹

Aktuální úpravu svobody usazování nalézáme v čl. 49 a 54 SFEU. Definici „usazování“ však SFEU neobsahuje. K tomuto pojmu na druhou stranu existuje poměrně rozsáhlá judikatura. Podle ní lze usazování vymezit jako „faktické provozování ekonomické aktivity prostřednictvím stálého podniku, zřízeného v jiném členském státě na neurčitou dobu⁶⁰. V soudních rozhodnutích je opakovaně kladen i důraz na nutnost vykládat usazování extenzivně.⁶¹ Z toho důvodu budou pod čl. 49 SFEU a svobodu usazování spadat rozmanité ekonomické aktivity, které občan EU stabilně vykonává v jiném než domovském státě. Mezi tyto řadíme mj. provoz čerpací

⁵⁹ BISHOP, Bernard. *European Union Law for International Business: An introduction*. 1. Cambridge: Cambridge University Press, 2009, 173-76.

⁶⁰ Rozsudek SD ze dne 11. 12. 2007, *Finnish Seamen's Union v Viking Line ABP and OÜ Viking Line Eesti*, C-438/05.

⁶¹ např. Rozsudek Evropského soudního dvora ze dne 30. listopadu 1995. *Reinhard Gebhard proti Consiglio dell'Ordine degli Avvocati e Procuratori di Milano*, C-55/94; Rozsudek Soudního dvora ze dne 11. 3. 2010. *Attanasio Group Srl v Comune di Carbognano.*, C-384/08.

stanice, registrace a provoz plavidla pro podnikatelské účely, profesionální výkon sportovní činnosti nebo držení 100% podílu v obchodní společnosti.⁶²

Podle čl. 49 se občanům EU zajišťuje přístup k samostatně výdělečným činnostem a jejich výkon, zřizování a řízení podniků za stejných podmínek, jaké jsou kladeny domácím subjektům. Čl. 49 SFEU podobně jako u ostatních svobod, zakazuje neodůvodněné omezení nebo diskriminační opatření, která by občanům jiného členského státu bránila v realizaci dotčeného práva.

Svobodu usazování podnikajících právnických osob upravuje čl. 54 SFEU. Stanovuje požadavek stejného přístupu vůči společnostem založeným podle práva některého členského státu, jaký je aplikován ke státním příslušníkům členského státu, ve kterém má dotyčná společnost sídlo, ústřední správu nebo hlavní provozovnu. To se týká společností založených dle občanského nebo obchodního práva a družstev, a dále veřejnoprávních i soukromoprávních právnických osob vyjma neziskových organizací.

U svobody usazování rozlišujeme mezi primárním a sekundárním usazováním. Podnikající subjekt, který v hostitelském členském státě založí novou obchodní společnost anebo zde fakticky přemístí sídlo svého podniku, realizuje primární usazení. V případě ponechání sídla na území domácího členského státu a zřízení obchodního zastoupení, pobočky nebo dceřiné společnosti v jiném členském státu, by se jednalo o usazení sekundární.⁶³

Podobně jako u ostatních svobod, i u svobody usazování může v odůvodněných případech dojít k omezení tohoto práva. Výjimky z povinnosti umožnit subjektům realizaci práva na usazování obsahují zejména aktivity vázané na výkon veřejné moci, veřejného zdraví a veřejný pořádek, ochranu spotřebitelů, prevenci proti trestným činům a daňovým únikům.⁶⁴

⁶² Guide to the case law of the European Court of Justice on articles 49 et seq. TFEU. In: *Evropská komise: Freedom of Establishment* [online]. GROW – Internal Market, Industry, Entrepreneurship and SMEs, 2016 [cit. 2021-04-12]. Dostupné z: <https://ec.europa.eu/docsroom/documents/22542?locale=cs>

⁶³ ALTINIŞIK, Ulvi. Free Movement of Companies within the EU. *Ankara Bar Review*. 2012, **2012**(1), 6.

⁶⁴ MOENS, *Commercial Law...*, s. 92.

3.5. Svoboda poskytování služeb

Další z variant rozšíření podnikatelských aktivit, které se občanům EU nabízí, představuje poskytování služeb na území Unie mimo domovský stát. Daná možnost vyplývá ze svobody pohybu služeb, obsahově navazuje na svobodu usazování a volný pohyb osob zajištěný směrnicí 2004/83. Základní právní úprava svobodného poskytování služeb je obsažena jak na úrovni primárního práva, tak v předpisech sekundárního práva EU. Zajištění volného pohybu služeb uvnitř vnitřního trhu, vyznačujícího se absencí vnitřních hranic, vyhází z čl. 26 odst. 2 SFEU. Úprava služeb je dále uvedena v čl. 56 a násl. SFEU. Podobně jako u ostatních tří svobod pohybu také čl. 56 zakazuje omezení volného pohybu služeb poskytnutých občany usazenými v odlišném členském státě, než je stát příjemce služeb.

Na rozdíl od institutu usazení poskytuje SFEU u *služeb* jejich definiční znaky. Dle čl. 57 se službami rozumí výkony poskytované zpravidla úplatně, jestliže nespádají pod úpravu volného pohybu zboží, kapitálu nebo osob. Na stejném místě tohoto předpisu nalezneme i demonstrativní výčet služeb. Za služby se budou považovat zejména činnosti průmyslové a obchodní povahy, řemeslné činnosti nebo činnosti svobodných povolání.⁶⁵ Dle judikatury soudního dvora lze mezi konkrétní příklady služeb podle čl. 56 a 57 SFEU zařadit různorodé ekonomické aktivity, jako je turismus, provoz soukromých vzdělávacích institucí, přenos televizní stanice, lékařské zákroky vč. lékařských služeb směřující k vyvolání potratu, loterie, sportovní sázky a další výdělečné činnosti.⁶⁶

Existuje úzká vazba mezi volným pohybem služeb a svobodu usazování. Zřejmá je z poslední věty čl. 57 SFEU, podle které se bez dotčení ustanovení o usazování umožňuje občanům EU poskytujícím služby dočasné provozování jejich výdělečné činnosti v členském státě za stejných podmínek jako mají státní příslušníci. Rozhraničení svobody usazování a volného pohybu služeb spočívá v první řadě v časovém hledisku. *Trvalost* výkonu podnikatelská činnost představuje pojmový znak usazování, *dočasnost* je naproti tomu typická pro poskytování služeb. Další rozlišující kritérium je způsob výkonu podnikání. Pokud by občan EU v hostitelském státě např. uzavřel nájemní nebo kupní smlouvu na obchodní prostory, nebo získal některý typ

⁶⁵ FRENZ, *Handbuch Europarecht...*, s 936-937.

⁶⁶ MOENS, *Commercial Law...*, s. 214-215.

obchodní licence, jednalo by se o realizaci svobody usazování.⁶⁷ Od volného pohybu služeb je dle čl. 56 a násl. třeba odlišovat ekonomické aktivity vykonávané zaměstnanými osobami nebo samostatně výdělečnými osobami. Oba případy by nespádaly pod úpravu služeb. Řídily by se ustanoveními upravujícími výkony pracovníků podle čl. 45 SFEU a souvisejícími předpisy.

Při potřebě omezit svobodu pohybu služeb bude postupováno v souladu s čl. 52 a 62 SFEU. V kontextu případů legitimního omezování poskytování služeb odkazuje čl. 62 SFEU na subsidiární použitelnost ustanovení čl. 51-54 SFEU regulující možnosti omezení u práva na usazování.⁶⁸ Mezi možné důvody bude spadat výkon činností spojených s veřejnou mocí, ochranou veřejného pořádku, veřejné bezpečnosti a ochrany zdraví.

Důležitým předpisem sekundárního práva pro oblast služeb se stala *směrnice 2006/123 o službách na vnitřním trhu*. Jejímí hlavními cíli je usnadnění výkonu svobody usazování pro poskytovatele služeb, přispění k efektivnějšímu pohybu služeb a posílení práv příjemců služeb. Směrnice míří také na zajištění vysoké kvality poskytovaných služeb. Jsou tím maximalizovány benefity vnitřního trhu pro občany EU, poskytovatele služeb i jejich příjemce. Z působnosti směrnice jsou vyloučeny mnohé oblasti samostatně upraveny zvláštními unijními předpisy. Mezi některé činnosti, na které se směrnice nevztahuje, lze zahrnout služby finanční povahy⁶⁹, služby v oblasti dopravy, daní, zdravotnictví, hazardních her, sociálního podnikání nebo zprostředkování práce, a dále služby poskytované notáři nebo soudními vykonavateli. V rámci ulehčování výkonu podnikatelských aktivit zřizuje směrnice pro unijní občany *jednotná kontaktní místa*. Zde lze vyřídit formality a povinnosti týkající se poskytovaných služeb.⁷⁰

⁶⁷ FAIRHURST, *Law of the...*, s. 421.

⁶⁸ MOENS, *Commercial Law...*, s. 104.

⁶⁹ Směrnice Evropského parlamentu a Rady 2006/48/ES ze dne 14. června 2006 o přístupu k činnosti úvěrových institucí a o jejím výkonu.

⁷⁰ FAIRHURST, *Law of the...*, s.447-49.

3.6. Vzájemné uznávání diplomů

Nutným předpokladem pro efektivní realizaci svobody usazování a volného pohybu služeb podnikajících osob a kvalifikovaných pracovníků je vzájemná uznatelnost dokumentů prokazující profesní odbornost. V první řadě se bude jednat o diplomy a další kvalifikační certifikáty vydané v některém členském státě. Vzájemné uznávání diplomů vychází z čl. 26 SFEU, podle kterého mají být v rámci Unie přijata opatření pro vytvoření a fungování vnitřního trhu, a tím zajištěn volný pohyb osob i služeb.

Za účelem umožnění výkonu ekonomické činnosti a přístupu k ní zmocňuje čl. 53 odst. 1 SFEU Radu a EP k přijímání směrnic upravujících vzájemné uznávání diplomů, osvědčení a jiných dokladů o kvalifikaci. Oba orgány mají za úkol působit aktivně při koordinaci předpisů členských států vztahujících se k dané problematice. Současně je dle čl. 53 odst. 2 ponechána koordinace předpisů vybraných zdravotnických profesí na zákonodárných orgánech členských států.

Výkon činnosti odborné pracovní síly upravovala v 80. a 90. letech řada směrnic. Mezi ně spadá zejména *směrnice 89/48* upravující systém vzájemného uznávání vysokoškolských diplomů a na ni navazující *směrnice 92/51*, pokrývající systém pro uznávání odborného vzdělávání a přípravy. Materie těchto a dalších předpisů byla následně konsolidována do *směrnice 2005/36 o uznávání odborných kvalifikací*. Stanovuje pravidla, podle kterých má hostitelský členský stát uznávat odbornou kvalifikaci a přístup k souvisejícím povoláním občanů, kteří odbornost nabyli v jiném členském státě. Směrnice se vztahuje na příslušníky členského státu, kteří mají v úmyslu vykonávat regulovaná povolání, tj. i svobodná povolání jako OSVČ nebo pracovat jako zaměstnanci. Předpis vytváří obecné a zvláštní systémy pro uznání odbornosti v jednotlivých oblastech. Mezi povolání, která jsou zahrnuta, lze jmenovat profese z oblasti lékařství a zdravotnictví, farmacie, architektury, dopravy a techniky. I směrnice 2005/36 byla modernizována z důvodu nutnosti efektivnějšího usnadnění volného pohybu ekonomicky činných kvalifikovaných občanů Unie. Podobou novelizace se stala *směrnice 2013/55*⁷¹. Vedle zavedení evropského profesního

⁷¹ Směrnice EP a Rady 2013/55/EU ze dne 20. listopadu 2013, kterou se mění směrnice 2005/36/ES o uznávání odborných kvalifikací a nařízení (EU) č. 1024/2012 o správní spolupráci prostřednictvím systému pro výměnu informací o vnitřním trhu („nařízení o systému IMI“).

průkazu zaručující jednodušší proces uznání vybraných regulovaných profesí na území hostitelského členského státu. Jejím přijetím současně dochází také k automatickému uznávání sedmi profesí. Mezi ně spadají architekti, lékaři (vč. zubních a veterinárních), zdravotní sestry, porodní asistentky a lékárníci.

Pokud jde o poskytování služeb advokátů, tuto problematiku zahrnovala již *směrnice 77/249*⁷². Umožnila výkon advokátních služeb mimo domovský stát a bez diplomu z hostitelského státu jako příležitostnou činnost. Usazení bez diplomu z hostitelského státu nebylo možné. Pozitivní změnu přinesla až *směrnice 98/5*⁷³. Podle ní advokáti mohli vykonávat činnost v hostitelském členském státě, který po nich však mohl požadovat, aby při jednání před soudem bylo využito služeb domácího advokáta. Advokátům realizujícím práva usazení bylo umožněno vykonávat neomezeně své povolání, jestliže působili nejméně tři roky v hostitelském státě a složili zde zkoušku odborné způsobilosti.

V kontextu volného pohybu kvalifikovaných osob a probíhající koronavirové krize lze na tomto místě zmínit sdělení komise 2020/C-156/01 obsahující doporučení pro aplikaci směrnice 2005/36 o uznání odborných kvalifikací během pandemie COVID-19. Obsahuje vodítka pro benevolentnější postup při uznávání odborné kvalifikace ostatních zdravotnických pracovníků, na které se nevztahuje automatické uznávání kvalifikace profesí podle směrnice 2005/36. Kvůli naléhavosti situace uvádí sdělení možnost zapojení do proti-pandemických opatření také zdravotní pracovní síly kvalifikované mimo EU/ESVO. I když omezeným způsobem a pro limitovaný okruh pracovníků se tím za nastalé výjimečné situace dostává některých práv občanů Unie i státním příslušníkům nečlenských zemí.⁷⁴

⁷² Směrnice Rady 77/249/EHS ze dne 22. března 1977, o usnadnění účinného výkonu volného pohybu služeb advokátů.

⁷³ Směrnice Evropského parlamentu a Rady 98/5/ES ze dne 16. února 1998 o usnadnění trvalého výkonu povolání advokáta v jiném členském státě než v tom, ve kterém byla získána kvalifikace.

⁷⁴ Sdělení Komise Pokyny pro volný pohyb zdravotnických pracovníků a minimální harmonizaci odborné přípravy v souvislosti s mimořádnými opatřeními v důsledku COVID-19 – doporučení týkající se směrnice 2005/36/ES 2020/C 156/01.

3.7. Politická práva

Od unijního občanství je odvozena i řada práv, resp. povinností, které státnímu příslušníkovi členského státu podle práva Evropské unie náleží a umožňují mu participovat aktivně na občanském životě. Základní výčet těchto práv převážně politického charakteru uvádí čl. 20-24 SFEU. Občané Unie mají mimo jiné:

- a) právo na volný pohyb a pobyt na území kteréhokoliv členského státu
- b) rovné aktivní a pasivní volební právo ve volbách do EP a v obecních volbách pro občany Unie s bydlištěm v členském státě, jehož nejsou státní příslušníci
- c) právo na diplomatickou a konzulární ochranu ve třetích zemích u kteréhokoliv členského státu, jehož není státním příslušníkem
- d) právo podávat petice k EP
- e) právo obracet se na evropského ombudsmana
- f) právo komunikovat s unijní orgány a institucemi za použití některého úředního jazyka Unie.

Právo občanů na volný pobyt a pohyb, jakož i práva s nimi související byla popsána v dřívějších kapitolách. Následující část práce se proto bude věnovat ostatním právům občanů EU.

3.7.1. Volební právo

Významný historický okamžik, kdy bylo občanům Unie umožněno realizovat konkrétní politické supranacionální právo, představují první přímé volby do EP roku 1979. V rámci této události došlo k nahrazení původního unijního systému voleb, podle kterého měli členové EP dvojitý mandát vycházející z vnitrostátních voleb domácího členského státu.⁷⁵ Právním základem volebního práva u voleb do EP je čl. 20 odst. 2b a čl. 22 odst. 2 SFEU. Tato ustanovení umožňují občanům Unie volit a být voleni do EP bez ohledu na to, ve kterém členském státě pobývají. Právo jim náleží za stejných podmínek, jaké mají občané členského státu, ve kterém volby probíhají. Procesní úprava pro výkon volebního práva je upravena *směrnicí 93/109*⁷⁶. Doplněna byla

⁷⁵ VINK, *Limits of...*, s. 46.

⁷⁶ Směrnice Rady 93/109/ES ze dne 6. prosince 1993, kterou se stanoví pravidla pro výkon práva volit a být voleni ve volbách do EP občanů Unie, kteří mají bydliště v některém členském státě a nejsou jeho státními příslušníky.

následně *rozhodnutím komise 2002/772* požadujícím po členských státech aplikaci proporčního volebního systému u voleb do EP.⁷⁷

Materie týkající se obecních voleb upravuje *směrnice 94/80*⁷⁸. Dopadá na situace, kdy má aktivní či pasivní volební právo využít občan Unie, který není státním příslušníkem členského státu, kde pobývá, a ve kterém má být volební právo realizováno. Směrnice v čl. 2, odst. 1 uvádí definici „*základního územního samosprávného celku*“. Tím se vymezuje okruh správních jednotek členského státu, kterých se právo volit či kandidovat týká. Volební právo neplatí absolutně pro všechna volená místa správní jednotky státu. Čl. 5 odst. 3 směrnice umožňuje vyhradit členskému státu vrcholné funkce jednotky pro své státní příslušníky. Toto opatření sice zeslabuje evropskou integraci, ale je považováno za souladné s čl. 45, odst. 3 a čl. 51 SFEU, na jejímž základě je možné omezit přístup nestátním příslušníkům k funkcím v oblasti veřejné správy a u činností, kde se jedná o výkon veřejné moci. Zcela zásadním je i čl. 12 směrnice, jelikož umožňuje členskému státu se od jejího znění odchýlit. Takovýto alternativní postup smí členský stát zvolit, jestliže se na jeho území nachází více než 20 % rezidentů – nositelů státní příslušnosti jiného členského státu. Příkladem může být Lucembursko, ve kterém přibližně 47 % všech obyvatel na konci roku 2020 připadlo na cizince.⁷⁹

3.7.2. Právo na diplomatickou a konzulární ochranu

V situaci, kdy občan Unie nemá možnost obrátit se na území třetího státu na zastoupení členského státu, jehož je státním příslušníkem, může žádat o diplomatickou nebo konzulární ochranu u kteréhokoliv jiného členského státu, který zde své zastoupení má. Zakotvení dotčeného práva nacházíme jednak v čl. 23 SFEU, zakotvuje ho také čl. 46 LZPEU. Praktický význam tohoto práva spočívá zejména ve skutečnosti, že většina členských zemí EU nemá z ekonomických důvodů své diplomatické či konzulární zastoupení ve všech zemích světa. Existují pouze čtyři

⁷⁷ KACZOROWSKA-IRELAND, *European Union...*, s. 68.

⁷⁸ Směrnice Rady 94/80/ES ze dne 19. prosince 1994, kterou se stanoví pravidla pro výkon práva volit a práva být volen v obecních volbách pro občany Unie s bydlištěm v členském státě, jehož nejsou státními příslušníky.

⁷⁹ Number of foreigners in Luxembourg in 2020, by nationality (in 1,000s). *Statista* [online]. New York, 2021 [cit. 2021-04-12]. Dostupné z: <https://www.statista.com>.

státy, ve kterých má své zastoupení každý členský stát. Jsou jimi USA, Rusko, Čína a Indie.⁸⁰

Pravidla pro koordinaci a spolupráci při poskytování konzulární ochrany nezastoupených občanů EU ve třetích zemích jsou obsaženy ve *směrnici 2015/637*⁸¹. Ta navíc rozšiřuje ochranu i na rodinné příslušníky občanů EU, kteří nejsou státními příslušníky některého členského státu. V čl. 9 obsahuje jednotlivé druhy konzulární pomoci. Jedná se zejména o případy, kdy je nezastoupený občan uvězněn nebo zadržen, stane se obětí trestného činu, účastníkem vážné nehody, vážně onemocní, zemře, nebo vznikne potřeba vystavit nové cestovní doklady.

3.7.3. Petiční právo

Petiční právo unijních občanů vyplývá z čl. 24 a 227 SFEU. Mezi aktivně legitimované osoby oprávněné k předložení petice patří občané Unie a fyzické osoby s bydlištěm a právnické osoby se statutárním sídlem v některém členském státě. Petiční právo tedy není omezeno pouze na občany EU. Předkládat petici je oprávněn jedinec nebo skupina osob. Orgánem přijímajícím petice je EP, a to ve věcech, které spadají do oblasti činností Unie. Obsah petice se musí dotýkat přímo subjektů, kteří ji podávají.

O oprávněnosti podání petice rozhoduje Petiční komise při EP (PETI). V případě kladného rozhodnutí si smí vyžádat dodatečné informace od orgánů EU. Následně věc zařadí na program svého jednání. Výsledek jednání může mít více podob. Pokud se věc dotýká jednotlivce, Komise věc projedná s relevantními orgány nebo stálým zastoupením daného členského státu. Jestli se petice vyznačuje veřejným zájmem, přičemž dochází ze strany členského státu k neplnění závazků plynoucích z práva EU, zahájí Komise řízení ve věci porušení unijního práva. V případě, že je petice politického charakteru, může EP nebo Komise obsah petice použít jako podnět pro politické změny na úrovni EU. O výsledku jednání a následných krocích je dotýčný subjekt komisí informován.⁸²

⁸⁰ KACZOROWSKA-IRELAND, *European Union...*, s. 704.

⁸¹ FUNTA, Rastislav, Ljudmyla Oleksandrivna HOLOVKO a Filip JURIŠ. *Európa a Európske právo*. 2. doplnené a rozšírené vydanie. Brno: MSD v spolupráci s Vysoká škola Danubius, 2020, s. 82.

⁸² KACZOROWSKA-IRELAND, *European Union...*, s. 705-6.

3.7.4. Právo na občanské iniciativy

S účinností od roku 2012 je umožněno občanům EU aktivně se podílet na vytváření právního rámce pro přijetí legislativních pravidel za spolupráce s vrcholnými orgány EU. Dané právo vychází z čl. 11 odst. 4 SEU, který umožňuje občanům Unie požádat komisi o přípravu návrhu legislativního aktu nutného k provedení obsahu některé ze smluv. Základní podmínkou je, že takovou žádost bude iniciovat minimálně jeden milion občanů EU z významného počtu členských států. Čl. 24 SFEU dále pověřuje EP a Radu k přijetí nařízení o postupech a podmínkách upravujících předložení občanské iniciativy dle čl. 11 SEU. Realizace práva na občanskou iniciativu byla v tomto smyslu zajištěna přijetím *nařízení 211/2011 o občanské iniciativě*, které se použije pro iniciativy do 31.12.2019.⁸³

Od 1.1.2020 se stalo účinným nové *nařízení 2019/778 o evropské občanské iniciativě*⁸⁴. Podle nového nařízení se ve shodě s předchozí úpravou vyžaduje, aby byla iniciativa podpořena minimálně milionem občanů pocházejících alespoň ze čtvrtiny všech členských států. Minimální počty občanů jsou odvozeny od počtu europoslanců daného státu vynásobeného celkovým počtem poslanců EP. V případě ČR by tak podle přílohy nařízení pro splnění podmínek pro předložení iniciativy bylo aktuálně třeba získat 15.771 podpisů.

Podpořit iniciativu je oprávněn každý občan, který dosáhl věku pro hlasování do EP. Organizace iniciativy musí být zajištěna nejméně sedmi fyzickými osobami s bydlištěm v různých členských státech. Jakmile Komise zaregistruje iniciativu, mohou organizátoři sbírat prohlášení o její podpoře. Na sběr dostatečného počtu prohlášení o podpoře mají iniciátoři 12 měsíců. Skupina organizátorů následně iniciativu předloží Komisi, která se ve lhůtě šesti měsíců vyjádří k jejímu obsahu. Komise poté uvede právní a politické závěry, informuje o případných opatřeních, jež hodlá učinit. V závěrečné fázi posoudí výstupy Komise EP, který z ní může vyvodit legislativní závěry.⁸⁵ Nařízení pamatuje také na uložení sankcí vůči organizátorům

⁸³ Nařízení EP a Rady 211/2011 ze dne 16. února 2011 o občanské iniciativě.

⁸⁴ Prováděcí nařízení Komise 2019/778 ze dne 16. května 2019, kterým se mění nařízení Komise 1305/2014, pokud jde o správu řízení změn.

⁸⁵ Čl. 16 prováděcího nařízení Komise 2019/778 ze dne 16. května 2019, kterým se mění nařízení Komise 1305/2014, pokud jde o správu řízení změn.

iniciativy, a to zejména v případech nepravdivých prohlášení nebo podvodného užití údajů získaných během procesu vytváření občanské iniciativy.⁸⁶

První úspěšná občanská iniciativa nesla název „*Right2Water*“ (2014). Přinesla řadu opatření týkajících se kvality pitné vody v EU⁸⁷. Mezi poslední kladně vyřízené iniciativy se řadí „*Minority SafePack – jeden milion podpisů na podporu rozmanitosti v Evropě*“. Předložena byla Komisi začátkem roku 2020. Cílem iniciativy a účelem navržených opatření se stala oblast začleňování a respektování bohaté kulturní rozmanitosti na Evropském kontinentu.⁸⁸

3.7.5. Právo obracet se k EU ombudsmanovi

Dle čl. 24 odst. 3 ve spojení s čl. 228 SFEU disponuje každý občan Unie právem obracet se se stížnostmi na evropského veřejného ochránce práv. Nynější unijní ombudsmankou je již od roku 2013 bývalá irská novinářka Emily O'Reilly. Vedle občanů EU se na ombudsmana mohou obracet také fyzické osoby s bydlištěm nebo právnické osoby se sídlem na území některého členského státu. Předmětem stížností může být nesprávný úřední postup orgánů nebo institucí EU. Z působnosti veřejného ochránce práv je vyloučen Soudní dvůr, pokud se jedná o případy výkonu soudní pravomoci. Úlohou ombudsmana je stížnosti přezkoumat a podávat o nich zprávy. Může provádět šetření z vlastního nebo externího podnětu. Při zjištění pochybností postoupí zprávu dotčenému orgánu, který se k věci do tří měsíců vyjádří. Vyhotovenou zprávu se závěry předává ombudsman dotázanému orgánu a EP. O výsledcích informuje také stěžovatele.

Bližší podmínky pro výkon funkce ombudsmana jsou upraveny v rozhodnutí EP 94/262⁸⁹. V něm se stanoví, že veřejný ochránce pracuje nezávisle a nesmí během funkčního období vykonávat jinou placenou či neplacenou činnost. Vyloučeny jsou výslovně funkce politické či správní. Ombudsmanovi není dovoleno zasahovat do soudních řízení nebo zpochybňovat důvěryhodnost judikatury.

⁸⁶ Čl. 5, tamtéž.

⁸⁷ Sdělení Komise COM (2014) 177 ze dne 19. 3. 2014 o evropské občanské iniciativě „Voda a hygiena jsou lidská práva! Voda je veřejné dobro, ne komodita!“

⁸⁸ Sdělení Komise COM (2021) 171 ze dne 14. 1. 2021.4 o evropské občanské iniciativě „Minority SafePack – milion podpisů pro rozmanitost v Evropě.“

⁸⁹ Rozhodnutí EP 94/262 ze dne 9. března 1994 o pravidlech a obecných podmínkách pro výkon funkce veřejného ochránce práv.

I když by se na první pohled mohla činnost ombudsmana zdát nadbytečná, jelikož neposkytuje přímý prostředek k nápravě, jedná se bezpochyby o významnou instituci pro ochranu práv fyzických i právnických osob na unijním území. Prostřednictvím zpráv veřejného ochránce lze identifikovat nesprávné úřední postupy orgánů EU, což může posloužit v dalších řízeních pro případnou kompenzaci stěžovatele. Činnost ombudsmana přispívá k definování etického standardu pro dobrou správu evropských orgánů a v neposlední řadě slouží i k posílení demokratického fungování EU.⁹⁰

3.7.6. Právo na užití rodného jazyka

Jestliže má být vymožením privilegií plynoucích občanům z unijní legislativy efektivní, mělo by být co nejsnazší. Z procesního hlediska je v multikulturní Evropě důležitá především jazyková rovina, která zajišťuje komunikaci s dotčenými orgány Unie při domáhání se práv. Čl. 24 odst. 4 SFEU v tomto kontextu umožňuje občanům členských států obracet se písemně na orgány a instituce EU v některém z jazyků uvedených v čl. 55 odst. 1 SEU a obdržet odpověď v témže jazyce. Uvedené ustanovení SEU staví všechny jazyky, ve kterých je smlouva sepsána na roveň z hlediska platnosti. Úpravu práva na užití rodného jazyka uvedenou v primárním právu EU doplňují sekundární předpisy. Relevantním je na tomto místě *nařízení 517/2013*⁹¹ novelizující předchozí *nařízení 1/1985 o užívání jazyků v EHS*. Pozdější předpis uvádí výčet 24 úředních jazyků v současnosti oficiálně užívaných na území Unie. V úřední komunikaci se v EU setkáváme se třemi typy abeced: cyrilice, latinka a řecká abeceda (*alfabeta*). Právo na užití mateřského jazyka směřuje zejména k posílení principu transparentnosti při správě unijních věcí a usnadňuje občanům členských států přístup k informacím.⁹²

⁹⁰ KACZOROWSKA-IRELAND, *European Union...*, s. 706-7.

⁹¹ Nařízení Rady 517/2013 ze dne 13. května 2013, kterým se v důsledku přistoupení Chorvatské republiky upravují některá nařízení a rozhodnutí v oblasti volného pohybu zboží, volného pohybu osob...a obranné politiky a orgánů.

⁹² KACZOROWSKA-IRELAND, *tamtéž*.

3.8. Základní lidská práva v EU

Z hlediska specifických práv náležících občanům nelze opomenout rovinu základních lidských práv, určených univerzálně všem lidským bytostem. Při srovnání katalogu práv a svobod zajištěných ústavněprávními předpisy moderních demokratických států s právy vyplývajícími z evropské legislativy, je patrné, že se na úrovni unijní jedná o poměrně limitovaný výčet. Některá základní práva občanů Unie nacházíme v *Listině základních práv Evropské unie*, která je součástí primárního práva. Její koncepce byla započata již roku 1999, právně závaznou se však stala až po přijetí Lisabonské smlouvy v roce 2007.⁹³ Na rozdíl od práv obsažených v SFEU se však v Listině jedná o práva určená pro všechny fyzické osoby, nikoliv jen občany členských států. Z Listiny nevyplývá, že jde o lidskoprávní katalog podobný mezinárodním dokumentům přijatým Radou Evropy nebo OSN. Jedná se spíše o dokument potvrzující význam principů základních lidských práv a ústavních tradic členských států ze strany Unie. Práva, jež Listina kodifikuje, se z velké části překrývají s vnitrostátní úpravou členských států a jsou soudně vymahatelná za předpokladu jejich předchozího zakotvení ve vnitrostátním právním řádu. V rámci praktického využití Listiny dochází k ochraně práv jedinců ve dvou základních případech. Děje se tak při výkonu pravomocí unijních orgánů a tam, kde členský stát aplikuje právo EU.⁹⁴

⁹³ MATIAS, *Citizenship as...*, s.117-118.

⁹⁴ GERLOCH, Aleš a Jan WINTR, ed. *Lisabonská smlouva a ústavní pořádek v ČR*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2009, s. 291-303.

Část II.
STATUS CIVITATIS V ŘÍMSKÉM PRÁVU

4. Subjekty práv v římském právu

4.1. Obecně o subjektech práv v římském právu

Římskoprávní doktrína vychází ze základní premisy, podle které může být subjektem práv pouze člověk. V řadě společenských situací však není účelné, aby právní řád právní subjektivitu omezoval pouze na jediného lidského jedince. V římské právní teorii se proto můžeme setkat také se subjektem práv v podobě sdružení několika přirozených osob. Tím jsou upraveny případy, ve kterých je účelné a nezbytné navázat práva a povinnosti nikoliv na jednu konkrétní lidskou bytost, nýbrž na skupinu osob. Podobně, jak je tomu dnes, proto i římská nauka v základu rozlišuje mezi fyzickými osobami a právníckými osobami.⁹⁵ Tato práce je výlučně zaměřena na osoby fyzické, z toho důvodu bude pouze jim věnována pozornost.

4.2. Přirozené osoby jako subjekty práv a vymezení základních pojmů

V klasickém římském právu se v kontextu problematiky právních subjektů setkáváme s výrazy *persona* nebo *caput*. Oba termíny se zpočátku shodně užívaly pro označení přirozeného subjektu práva, lidské bytosti, která může být současně subjektem práv a povinností.⁹⁶ Postupem času došlo k sémantickému rozhraničení obou slov. Termínem *persona* byl nově myšlen každý člověk, tj. lidská bytost v obecném smyslu, bez ohledu na to, zda měla způsobilost k právům a povinnostem, či nikoliv. Nebylo ani důležité, zda se jednalo o svobodného jedince nebo otroka.⁹⁷ Slovo *caput* (doslova „hlava“) se oproti tomu začalo užívat za účelem vyjádření existence právní subjektivity jejího nositele, kterým byla fyzická osoba.⁹⁸

⁹⁵ BONFANTE, *Institute římského...*, s. 4.

⁹⁶ HÄRTEL, Gottfried a Elemer POLAY. *Römisches Recht und Römische Rechtsgeschichte*. 1. Výmar: Hermann Böhlau, 1987, s. 142.

⁹⁷ KASER, Max. *Das römische Privatrecht*. 3. München: C. H. Beck, 1955, s. 234.

⁹⁸ SHUMWAY, Edgar S. *Freedom and Slavery in Roman Law* [online]. Pennsylvania: The University of Pennsylvania Law Review, 1901 [cit. 2021-02-19]. Dostupné z: https://www.jstor.org/stable/3306244?seq=1#metadata_info_tab_contents.

Dalším základním pojmem je *status*. Vyjadřuje právní, resp. společenské postavení jedince uvnitř římské společnosti. Od statusu jsou následně odvozena konkrétní práva a povinnosti vážící se k osobě daného jedince ve vztahu k římskému státu. Podle oblastí, kterých se status osoby dotýká, jej rozlišujeme ve třech podobách. Jsou jimi: status svobody (*status libertatis*), status občanského svazku (*status civitatis*) a status příslušnosti k římské rodině (*status familiae*).⁹⁹

Lze konstatovat, že římskoprávní pojmání přirozených subjektů práva vykazuje značné odlišnosti od historicky pozdějších právních koncepcí, ať už novověkých či soudobých. Na tento fakt poukazují ve svých pracích také tuzemští romanisté působící v období první republiky, mezi kterými lze jmenovat Heyrovského¹⁰⁰ nebo Vančuru¹⁰¹. Pokud jde o zahraniční autory působící ve stejném období, kteří na odlišnosti v koncepci problematiky fyzických osob rovněž poukazují, můžeme sem zařadit např. Bonfanteho¹⁰² nebo Czyhlarze¹⁰³.

Pokud jde o historické srovnání přístupu k tématu přirozených osob, vyznačuje se jak prvorepubliková legislativa, tak i aktuálně účinný OZ (srov. §23) totožným výchozím subjektem – tím je člověk, přirozená lidská bytost. U obou tuzemských právních úprav je patrný vliv rakouského ABGB, jehož §16 stanoví „*Každý člověk má vrozená, již rozumem poznatelná práva, a nutno jej tudíž považovati za osobu*“. V tomto duchu dle moderního pojetí rozumíme *osobou* každého, kdo je způsobilý stát se subjektem práv a povinností a být jejich nositelem uvnitř právních vztahů, typicky závazkových, rodinných nebo věcněprávních vztahů¹⁰⁴. Z hlediska časového jsou osobami myšleny všechny lidské bytosti disponující právní subjektivitou od narození až po smrt.¹⁰⁵ Uvedené vymezení právní způsobilosti nebylo vždy terminologicky zcela jednotné. I dle prvorepublikových autorů, např. Heyrovského nebo Vážného, ji lze označit více pojmy. Může se jednat o *způsobilost k právům* nebo jednoduše *osobnost* v právním

⁹⁹ SKŘEJPEK, Michal. *Římské soukromé právo: systém a instituce*. 2. upravené vydání. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2016, s. 51.

¹⁰⁰ HEYROVSKÝ, *Dějiny a systém soukromého práva římského*. 6. vyd. V Bratislavě: Nákladem Právnické fakulty University Komenského, 1927, s. 62-82.

¹⁰¹ VANČURA, *Úvod do studia...*, s. 4.

¹⁰² BONFANTE, *Instituce římského...*, s. 39.

¹⁰³ CZYHLARZ, Karl Ritter. *Lehrbuch der Institutionen des Römischen Rechtes*. 11 a 12. Leipzig, Wien: F. Tempsky, G. Freytag, s. 46-47.

¹⁰⁴ tamtéž, s. 46

¹⁰⁵ VÁŽNÝ, Jan. *Nauky všeobecné: Soustava práva římského, díl I*. 1. Brno: Čs. A. S. Právník, 1946, s. 19.

slova smyslu.¹⁰⁶ Současný OZ se po velké novelizaci soukromého práva od 1. 1. 2014 vrací ke staronovému termínu *právní osobnost* (srov. §15 odst. 1 účinného OZ) a opouští předchozí socialistické označení *způsobilost k právům a povinnostem*, se kterým pracoval §7 zákona č. 40/1964 Sb., občanský zákoník. Římská právní nauka pozdější právní pojmy, jako je *právní osobnost*, pochopitelně neznala. Härtel a Pólay nicméně konstatují, že označení *caput* či *persona* plně korespondují právě s tímto moderním pojmem.

Přirozený subjekt práva není nadán pouze schopností mít práva a povinnosti. Právní řád osobám navíc umožňuje vlastním jednáním nabývat práva a povinnosti. Dřívější, prvorepubliková terminologie toto označuje jako *způsobilost ke právním činům*.¹⁰⁷ Předchozí občanský zákoník používá pojmu *způsobilost k právním úkonům* (srov. §8 odst. 1 zákon č. 40/1964 Sb.). Oba výrazy odpovídají dnešnímu termínu *svéprávnost*, definovanému v §15 odst. 2 právě účinného OZ. Neboli slovy zákona: „*Svéprávnost je způsobilost nabývat pro sebe vlastním právním jednáním práva a zavazovat se k povinnostem (právně jednat)*“.

4.3. Podmínky existence právní subjektivity

Jedno ze specifik římského nahlížení na institut právní osobnosti spočívá v tom, že ji nepřiznává automaticky všem přirozeným osobám. A pokud už ji některým osobám přizná, rozsah způsobilosti k právům se u každé z nich bude do značné míry lišit v závislosti na řadě aspektů. Těmi může být právě právní nebo společenské postavení. Aby bylo možné považovat člověka za subjekt práva, je nutné splnit kumulativně dvě základní podmínky. První představuje požadavek, aby se jednalo o člověka svobodného (*liber*), nikoliv otroka (*servus*). Římské právo totiž existenci právní osobnosti otroků vylučuje. Oproti *liberi* nejsou *servi* plnohodnotnými nositeli práv a povinností, a to ani v případě následného propuštění na svobodu. Na otroky je nahlíženo jako na předmět práv, nejsou považováni za právní subjekt.¹⁰⁸ Druhá podmínka determinující vznik a trvání právní subjektivity stanoví, že se musí jednat o svobodnou osobu, jež je římským občanem (*civis Romanus*). Nebude právním

¹⁰⁶ HEYROVSKÝ, *Dějiny a systém*, s. 62.

¹⁰⁷ VANČURA, *Úvod do studia*...., 1923, s. 4.

¹⁰⁸ HEYROVSKÝ, *tamtéž* s. 63.

subjektem ten, kdo je řazen do okruhu neobčanů, tedy osob bez římského občanství (*peregrinus*). I osoby patřící mezi římské občany však mohly disponovat odlišným rozsahem způsobilosti k právům a povinnostem. Plná právní způsobilost byla přiznána pouze osobám právně samostatným (*sui iuris*). Občané podrobení rodinné moci jiné osoby (*alieni iuris*) disponovaly právní způsobilostí v omezeném rozsahu.¹⁰⁹

U jednotlivých romanistů si nelze nepovšimnout nejednotného přístupu k vymezení institutu právní subjektivity. Dle Bonfanteho můžeme hovořit o právní způsobilosti přirozené osoby v případě splnění stejných, jako dvou výše uvedených podmínek. První, kterou je existence lidské osoby, řadí se do okruhu svobodných římských občanů, Bonfante upřesňuje, že se jedná o nositele *statusu libertatis* a *statusu civitatis*.¹¹⁰ Vážný naopak pojímá výčet podmínek vzniku a trvání právní subjektivity přirozených osob širěji než Bonfante a řadí mezi ně také přítomnost *statusu familiae*. Vážný k tomu uvádí následující „jen ten, kdo není podroben rodinné moci jiného, pater familias, jest jako persona sui iuris právním subjektem“.¹¹¹ I když Bonfante přímo neoznačuje *status familiae* za podmínku existence právní subjektivity, uvádí ji mezi tzv. „*okolnosti působící na právní způsobilost*“. Těmi jsou myšleny právní skutečnosti, které právní subjektivitu buďto omezují nebo naopak rozšiřují. Mezi tyto by spadala i kategorizace osob v podobě *sui iuris* a *alieni iuris*.¹¹² Pro srovnání – Heyrovský se při vymezení podmínek právní subjektivity teoreticky přibližuje spíše Bonfantemu, když uvádí, že „*pouze persona sui iuris má celou a plnou způsobilost k právům*“.¹¹³ Nutno dodat, že výše zmíněné koncepční rozdíly se týkají výlučně práva soukromého, nikoliv veřejnoprávní oblasti.

4.4. Vznik a zánik právní způsobilosti

Časové rozmezí existence právní subjektivity člověka je obecně ohraničeno dvěma základními, přirozenými a očekávanými právními skutečnostmi. Jsou jimi narození a smrt. Narozením je myšleno vypuzení novorozence z těla matky, resp. jeho úplné oddělení. *Embryu* – plodu doposud nenarozeného jedince (*nascitura*) není

¹⁰⁹ HEYROVSKÝ, *Dějiny a systém*, s. 63.

¹¹⁰ BONFANTE, *Instituce římského...*, s. 37.

¹¹¹ VÁŽNÝ, *Nauky všeobecné...*, s. 19.

¹¹² BONFANTE, *tamtéž*, s. 56.

¹¹³ HEYROVSKÝ, *tamtéž*.

přiznána právní subjektivita, pouze se mu rezervují určitá práva (např. právo na dědictví), ovšem pouze za podmínky, že se dítě narodí živé (viz Dig. 1, 5, 26 a Dig. 37, 1, 9, pr.).¹¹⁴ Vznik právní subjektivity ve vztahu k narození je podmíněn narozením živého dítěte majícího lidskou podobu. Problém se získáním právní způsobilosti měli jedinci narození jako *monstrum*. Nevadilo však, pokud by se jednalo o dítě ne zcela obvyklých tvarů, jako jsou např. srostlá dvojčata. Nevyžadovalo se ani, aby dítě žilo delší dobu po narození. Úmrtnost novorozenců a dětí v době antiky byla pochopitelně poměrně vysoká. Rodiče své děti často přežili. Citovaným, dobovým příkladem může být Cornelia, matka římských politiků Tiberia a Gaia Graccha, žijících ve 2. stol. před Kristem. Řecký historik a filozof Plútarchos o ní uvádí, že porodila celkem dvanáct dětí, přičemž se pouze tři dožily dospělosti.¹¹⁵

Pokud by došlo k potratu, subjektem práv se dítě nestalo. Otázka, zda došlo k narození živého dítěte či nikoliv, nebyla římskými právními školami řešena jednotně. Pro Proculiany se stalo rozhodujícím, aby porozené dítě zakřičelo. Sabiniáni naopak považovali za dostačující jakýkoliv projev života vypuzeného jedince.¹¹⁶ I samotné početí dítěte však není pro římské právo zcela bezvýznamné. V kontextu několika právních oblastí jsou ještě nenarozenému dítěti rezervována určitá práva za předpokladu, že se narodí živé. Tímto je modifikována výše uvedená zásada, kdy jedinec nabude právní subjektivity až po jeho narození. V soukromoprávní oblasti se bude jednat zejména o právo dědické, přičemž je dále počítáno se jmenováním poručníka (*curator ventris*) hájícího majetkové zájmy *nascitura*. Relevantní budou vůči nasciturovi také některé veřejnoprávní předpisy, např. trestněprávní, jejichž cílem je ochrana života plodu a případné potrestání toho, kdo by na tento chráněný zájem útočil.¹¹⁷

Zánik právní osobnosti římské právo spojuje se *smrtí* jedince nebo případem *capitis deminutione maximae* (o ní bude pojednáno níže). Ten, kdo by své právo opíral o smrt jiného, měl povinnost prokázat, že daný člověk zemřel. Ve věcech dědického práva bylo v řadě případů nutné dokázat i pořadí, ve kterém došlo k úmrtí jednotlivých osob. V případě, kdy nebylo možné určit, která osoba zemřela dříve, platilo, že

¹¹⁴ DOSTALÍK, Petr. *Texty ke studiu římského práva soukromého*. 2. vydání. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2016. Aleš Čeněk, s. 17 – 18.

¹¹⁵ HOPE, Valerie. *Death in Ancient Rome: A Sourcebook*. 1. Oxfordshire: Taylor and Francis, 2007, s. 10.

¹¹⁶ VÁŽNÝ, *Nauky všeobecné...*, s. 19.

¹¹⁷ BONFANTE, *Instituce římského...*, s. 41.

všechny zemřely ve stejný okamžik.¹¹⁸ Pokud jde o osoby nezvěstné, římské právo žádné zákonné domněnky smrti neobsahovalo a neexistoval ani dnešní institut prohlášení za mrtvého. Zvláštní právní domněnky nacházíme v Digestech, a to pro případy, kdy rodiče zemřeli s dětmi ve společném nebezpečí (např. ve válce – viz Dig. 34, 5, 9, 4¹¹⁹). Zde bylo užíváno vyvratitelné domněnky, podle které zemřely nedospělé děti před svými rodiči a dospělé děti naopak až po rodičích.¹²⁰ Až do zavedení obecného práva však zůstávalo na volné úvaze soudce, zda bude v daném případě na nezvěstného pohlíženo jako na osobu zemřelou, či nikoliv.¹²¹

¹¹⁸ VÁŽNÝ, *tamtéž*.

¹¹⁹ DOSTALÍK, *Texty ke studiu...*, s. 15.

¹²⁰ HEYROVSKÝ, *Dějiny a systém*, s. 62-82.

¹²¹ VÁŽNÝ, *Nauky všeobecné...*, s. 19.

5. Status

V předešlé kapitole jsme se stručně zabývali termínem *caput*, který lze v dnešním smyslu ztotožnit s institutem způsobilost k právům a povinnostem fyzické osoby. Jak bylo uvedeno výše, rozsah právní způsobilosti byl podle římských právníků vymezen trojím *statusem*, vyjadřujícím postavení jedince v oblasti osobní svobody, římského občanství a příslušnosti rodiny. Na základě toho jsou rozlišeny tři stupně právní způsobilosti přirozených osob:

- a) *status libertatis*, podle kterého je člověk buďto svobodný nebo otrok
- b) *status civitatis*, dělící přirozené osoby na římské občany nebo neobčany
- c) *status familiae*, který vyjadřuje podřízenost či nepodřízenost dotyčného jedince, římského občana, vůči moci jiného příslušníka rodiny.¹²²

Klasické učebnicové řazení statusu odpovídá výše uvedenému výčtu, tedy první bývá uváděn *status libertatis*, jako druhý *status civitatis* a poslední *status familiae*.

Jelikož je hlavním tématem této rigorózní práce *status civitatis*, rozhodl se ho autor dát z důvodu větší přehlednosti na třetí místo, protože mu bude věnována největší pozornost. Na kapitolu zabývající se *statusem civitatis* následně navazují části, které se k němu obsahově váží.

5.1. Status libertatis – osoby svobodné a otroci

Již podle základní kategorizace Gaia je člověk buďto svobodný nebo otrokem.¹²³ Takovéto dělení lidu na dvě nerovné skupiny lze nicméně pozorovat již u řeckých myslitelů. Mezi myslitele s podobným náhledem bychom zařadili např. Aristotela.¹²⁴

Svobodu staří Římané spojovali s vrozenou možností jedince volně projevovat svou vůli, a to v mezích zákona a faktických překážek. S platností pro oblast práva soukromého a práva pozitivního uvádí Bonfante s odkazem na Gaiovy Instituce definici svobody jako „*přirozenou volnost konati, co je libo, pokud není zakázáno právem*

¹²² HÄRTEL, *Römisches Recht...*, s. 143.

¹²³ GAIUS, *Institutiones...*, s. 18.

¹²⁴ ARISTOTELES a Jowett BENJAMIN. *Politics*. 1. Kitchener: Batoche Books, 1999, s. 3-7. s. 20.

*anebo znemožněno násilím*¹²⁵. Svobodu ani právní způsobilost by však člověk neztratil, pokud by kupříkladu „*padl do rukou lupičů*“¹²⁶. Podle *Gaia ius civile* představuje partikulární právo vytvořené určitou (občanskou) komunitou, jež náleží do osobní působnosti právě a výhradně svobodným římským občanům. Naproti tomu *ius gentium*, jako právo univerzální všem lidským bytostem, se vztahuje jak na římské občany, tak na nesvobodné jedince.¹²⁷

Jak bylo zmíněno výše, svobodně a volně projevovat svou vůli však nemohl každý. Otrokům tato možnost nepříslušela. Klasický římský právník Ulpianus posouvá termín otrok dále do neosobní roviny a hledí na nesvobodné osoby jako na „*holé věci*“¹²⁸, které nemají ani majetková práva a jsou proto oproti římským občanům vyloučeny z účasti na právních vztazích. Upřena jim byla možnost zavazovat se k právům a povinnostem, a to zejména v závazkových a rodinněprávních vztazích. Z pohledu procesního práva jim právo nepřiznávalo aktivní ani pasivní legitimace.¹²⁹ Konkrétními projevy tohoto faktu je, že se otrok nemůže ocitnout v právním postavení vlastníka, věřitele nebo dlužníka, žalobce nebo žalovaného.¹³⁰

Z právní perspektivy je otrok věcí, nad kterou má moc jeho pán. Ten může s otrokem jako s věcí také právně disponovat, což v dobové praxi znamenalo např. jeho prodej, nájem nebo zástavu.¹³¹ I přes to, že neměl otrok právní subjektivitu, a tedy ani způsobilost právně jednat, bylo mu z pragmatických důvodů umožněno účastnit se některých hospodářských vztahů. Zde bylo otroků využíváno jako faktických prostředníků pro zajištění vzniku právních vztahů obchodních nebo majetkových. Jednalo se o situace, kdy otrok pro pána nabýval práva k jeho prospěchu, avšak nemohl pána právně zavazovat. Běžnou praxí se stalo i svěření části pánova majetku do otrokovy správy (*peculium*). Stav nesvobody otroka není podmíněn tím, že se tato osoba nachází v něčím vlastnictví. Tak, jako se v římském právu vyskytuje např. zvíře bez pána, setkáváme se zde analogicky i s otrokem bez pána (*servi sine domino*). Právě stav nesvobody člověka byl koncepčním základem k zařazení otroků mezi věci

¹²⁵ Inst. 1,3,1.

¹²⁶ CZYHLARZ, *Lehrbuch der...*, s. 42.

¹²⁷ ANDO, Clifford, *Law, Language, and Empire in the Roman Tradition*. 1. Pennsylvania: University of Pennsylvania Press, 2011, s. 3.

¹²⁸ Dig. 50, 17, 32 Ulpian

¹²⁹ HEYROVSKÝ, *Dějiny a systém*, s. 64.

¹³⁰ HÄRTEL, *Römisches Recht...*, s. 143-144.

¹³¹ HEYROVSKÝ, *tamtéž*.

v právním smyslu a z toho důvodu mohly být i majetkem jiného pána.¹³² Otroku bylo umožněno jednat pouze v určitých mezích, a to tak, že co bylo jednáním nabyto, přecházelo na pána. Pokud by otrok jednal se záměrem právně zavázat svého pána, dal by tím vzniknout pouze naturální obligaci zavazující právě otroka, nikoliv pána. V případě spáchání deliktu mohl být otrok vlastníkem vydán poškozenému (*noxae deditio*).¹³³

Život otroků se značně lišil v čase. V dřívějších dobách se na území římského impéria vyskytoval menší počet otroků a jejich postavení bylo celkově lepší než v pozdějších historických etapách. Zpočátku neexistovaly v římských rodinách velké rozdíly mezi otroky a osobami podrobenými *pateru familias*. K obratu došlo po konci punských válek, kdy rapidně stoupl počet otroků, kteří byli navíc v mnoha ohledech zcela odlišní od Římanů. Postavení nesvobodných osob se postupem času mělo dále k horšímu, sílila i nerovnost mezi otroky a *osobami alieni iuris*, která v dřívějších obdobích nebyla tak znatelná.¹³⁴

Neustálý příliv otroků spojený s těžkými životními podmínkami se projevoval také v období císařství. Rostoucí nedůvěra Římanů vůči nedobrovolným imigrantům a obavy z jejich násilných vzpour bylo třeba řešit legislativně. Jedním z takových pokusů, na kterém lze demonstrovat i příkrost římského státu vůči otrokům, bylo *senatoconsultum Silanianum* vyhlášené roku 10 n. l.¹³⁵ Podle něj bylo možné mučit a následně odsoudit k smrti otroka, jehož vlastník nebo člen jeho rodiny byl zavražděn neznámým pachatelem. Toto usnesení senátu sloužilo jednak k odstrašení otroků, i kdyby jen před úmyslem ublížit pánovi a současně bylo explicitně naznačeno, že jejich život přímo závisí na životě jejich vlastníka. Aby se vyhnuli potrestání, měli otroci v případě hrozícího nebezpečí povinnost fyzicky ochránit svého pána, a to i na úkor vlastního života či zdraví. Nemohoucím a starým otrokům, objektivně neschopným takové povinnosti dostát, bylo přikázáno alespoň hlasitým křikem zavolat pomoc. U nezletilců se vyžadovalo poskytnutí součinnosti při zjišťování pachatele. Usnesení obsahovalo i několik případů, kdy se mohl otrok z odpovědnosti vyvinut. Bylo to například tehdy, kdy vraždě pána z objektivních důvodů nemohl zabránit, protože

¹³² VANČURA, *Úvod do studia*..., s. 53.

¹³³ VÁŽNÝ, *Nauky všeobecné*..., s. 21.

¹³⁴ *tamtéž*, s. 20.

¹³⁵ The Senatus Consultum Silanianum: Court Decisions and Judicial Severity in the Early Roman Empire. DU PLESSIS, Paul. *New Frontiers: Law and Society in the Roman World*. 1. Edinburg: Edinburgh University Press, 2013, s. 51-70.

nebyl fyzicky v jeho blízkosti, nebo pokud se jednalo o sebevraždu. Význam *senatoconsulum Silanianum* spočíval i v tom, že jeho obsah byl rozšiřován a potvrzován i v následně přijatých usneseních senátu (*SC Claudianum*, *SC Neronianum* aj.). Postupného zmírňování v přístupu legislativců se nesvobodné osoby dočkaly až koncem 2. stol. po Kristu.¹³⁶

5.1.1. Vznik otroctví

Římské právo ve svém základu rozeznává dva způsoby vzniku otroctví. Hlavním kritériem dělení je skutečnost, zda se osoba otrokem narodí, nebo se jím v průběhu života stane. Člověk se může stát otrokem již při narození za předpokladu, že je jeho matka též otrokyní. Postavení otroka je odvislé od matky a není rozhodující, zda je otec dítěte též otrok nebo svobodná osoba. V obou případech se na dítě bude hledět jako na otroka. Takto přísně nastavené pravidlo však bylo později ve smyslu zásady *favoris libertatis* změkčeno požadavkem, aby byla žena otrokyní po celou dobu od početí až po porod. Pouze v takovém případě následovalo narozené dítě matčino postavení a stalo se otrokem.¹³⁷

I svobodná osoba se může stát otrokem. Možností existovalo hned několik. Pokud byl římský občan zajat jako válečný zajatec, stával se otrokem, kterému však náleželo *ius postliminii*. To mu umožňovalo znovu získat svobodné postavení a s ním spojené obnovení práv a povinností, které měl před okamžikem zajetí. Stát se tak mohlo v případě následného návratu jedince do Říma nebo některého spřáteleného státu. Obnovení původního osobního stavu nebylo absolutní a nedocházelo automaticky ke kontinuitě manželství nebo držby. V případě, že dotyčný v zajetí zemřel, uplatnila se právní fikce, podle které zemřel jako svobodný.¹³⁸ Lze dodat, že římská právní nauka není zcela jednotná ve vymezení právního postavení zajatce. Neshody panují i ohledně základních otázek jako je doba zániku práv zajatce, případně jeho postižení *capitis deminutio*, nebo dokonce i ztráty *civitatis*. Existují však i neproblematická místa, ve kterých docházejí jednotliví autoři ke konsenzu. Podle většiny názorů je nesporné, že okamžikem zajetí ztrácel římský občan právě zmíněnou držbu a zanikalo jeho manželství. *Captivus* v době zajetí nedisponoval testamentární

¹³⁶ GREGOR, Martin. *Římský stát a právo za vlády císaře Augusta*. Praha: Leges, 2018, s. 162-165.

¹³⁷ HEYROVSKÝ, *Dějiny a systém ...*, s. 65.

¹³⁸ VANČURA, *Úvod do studia...*, s. 52.

ani procesní způsobilostí. Většina pramenů však uvádí, že zajatci náleželo dále vlastnické právo k věcem, které mu patřily v době před zajetím, právo dědické a nezasažena byla i obligační práva. Po propuštění institut *ius postliminii* navíc zajišťoval také obnovu veřejných funkcí, které zajatec nemohl vykonávat.¹³⁹

Otrokem se římský občan stával také tehdy, byl-li prodán do ciziny. Svobody naopak zbaven nebyl, pokud se jednalo o jeho prodej v rámci římského území.¹⁴⁰ K upadnutí do otroctví prodejem do ciziny mohlo dojít v důsledku hrubého porušení občanských povinností, neplnění závazků s následným výkonem exekuce, a vedle toho nebyl neobvyklý ani prodej dítěte do ciziny ze strany *pater familias*.¹⁴¹ Uvedený způsob zotročení obyvatel měl své místo zvláště v dřívějších etapách římského státu. Přestalo se ho využívat přibližně od období republiky.¹⁴² Podobně k aplikaci institutu dlužního otroctví nedocházelo po celou dobu existence římské říše. Zavedením *Lex Poetelia Papiria de nexis* bylo do budoucna věřiteli zakázáno uvést neplaticího dlužníka do soukromého otroctví, s odkazem na dostatečnost zajištění závazku prostřednictvím majetku dlužníka. Exekuce fyzické osoby tím byla vyloučena.¹⁴³

Specifický způsob upadnutí do otroctví praktikovaný výlučně vůči svobodným ženám byl zaveden roku 52 n.l. a přetrvával až do vlády císaře Justiniána. Jednalo se o usnesení senátu (*Senatoconsulum Claudianum*), podle něhož se stala žena otrokyní za předpokladu, že pohlavně žila s cizím otrokem i přes trojí výstrahu jeho pána. V období principátu byla osoba zbavena svobody také tehdy, pokud ji byl uložen trest smrti nebo jestliže byla odsouzena k doživotním pracím v dolech. Opětovně zbaven svobody mohl být i otrok, který se po svém propuštění dopustil vůči patronovi hrubé nevděčnosti. Podle civilního práva se otrokem mohl dále stát i válečný zběh nebo zloděj chycený při činu.¹⁴⁴

¹³⁹ BARTOŠEK, Milan. *Captivus: Studie o právním postavení římského občana-válečného zajatce*. 1. Praha: Knihovna sborníku věd právních a státníc, 1948, s. 4-54.

¹⁴⁰ HEYROVSKÝ, *Dějiny a systém...*, s. 66.

¹⁴¹ VANČURA, *Úvod do studia...*, s. 53.

¹⁴² HEYROVSKÝ, *tamtéž*, s. 63.

¹⁴³ MOUSOURAKIS, George. *A Legal History of Rome*. 1. Oxfordshire: Routledge, 2007, s. 204.

¹⁴⁴ BONFANTE, *Instituce římského...*, s. 45.

5.1.2. Nabývání svobody narozením

Obdobně jako u vzniku otroctví, nabývá se svobody buďto narozením nebo propuštěním dříve nesvobodného jedince z otroctví během života. První kategorii osob, jež se jako svobodné narodí, římské právo označuje pojmem *ingenui*, propuštěné otroky potom jako *libertini*. Význam rozdílného označení těchto skupin svobodných osob spočívá v poukázání na jejich odlišné právní postavení. *Ingenuus* je potomek svobodných rodičů, u kterého nezáleželo na tom, zda se rodiče stanou svobodnými při narození nebo až následně. Pokud rodiče neuzavřeli řádně manželství, odvíjelo se postavení potomka od postavení matky. Za vlády Justiniána došlo k zavedení pravidla, podle kterého se mohl stát narozený syn svobodným tehdy, pokud jeho matka byla svobodnou alespoň při porodu nebo kteroukoliv dobu početí do porodu.¹⁴⁵

5.1.3. Nabývání svobody propuštěním z vůle pána

Stav nesvobody jedince nemusel nutně trvat navždy, v průběhu života se mohl změnit. Otroek mohl být propuštěn na svobodu propouštěcím prohlášením v podobě formalizovaného institutu *manumissione*. Aby se však otroek mohl stát svobodným právoplatně, musel jej propustit jeho pán jednou z forem *manumissione*, kterou tehdejší práva uznávalo.¹⁴⁶

Římské civilní právo rozlišovalo mezi třemi základními druhy *manumissione*, a to *vindicta*, *censu* a *testamento*. První uvedené, *manumissio vindicta*, se konalo za přítomnosti vrchního magistráta, majitele otroka a třetí osoby (*adsertor in libertatem*). Na znamení propuštění byl na nesvobodného symbolicky pokládán prut (*vindicta*) za současného prohlášení otroka za svobodného ze strany adsertora, které následně stvrdil svým souhlasem magistrát. Z počátku se tento druh *manumissio* vyznačoval silně formálním charakterem, který však postupem času slábl.¹⁴⁷

Druhým typem byl *manumissione censu*. Otroek se v tomto případě stal svobodným zápisem do seznamu římských občanů v rámci *census populi*. S propuštěním otroka musel navíc souhlasit jeho pán. Zápis prováděl censor, u kterého

¹⁴⁵ BONFANTE, *Instituce římského...*, s. 46.

¹⁴⁶ VANČURA, *Úvod do studia...*, s. 4.

¹⁴⁷ HEYROVSKÝ, *Dějiny a systém...*, s. 132.

otrok o tento úkon žádal. Právní účinky zápisu nastaly vykonáním slavnostního úkonu – *lustra*, završujícího proces zápisu. Uvedený způsob propuštění na svobodu zanikl před koncem 1. stol. n.l., kdy se přestalo institutu *censu populi* i *lustra* využívat.¹⁴⁸

Vedle výše uvedených typů *manumissione*, se mohl dostat na svobodu i pořízením pro případ smrti. Pokud tak pán v platném testamentu nařídil, otrok se po jeho smrti stal svobodným. Alternativně mohl zůstavitel osvobodit otroka tak, že přikázal dědici nebo odkazovníkovi, aby otroka propustili (*fideicommissaria libertas*). Takový příkaz zůstavitele mohl směřovat jak k vlastnímu, tak k cizímu otrokovi. Povinnost splnit požadavek zůstavitele k zajištění *manumissione* se měnila v čase. Z původního mravního závazku dědice nebo odkazovkou se od doby vlády císaře Augusta stal *fideicommissum libertatis* právně vymahatelným.¹⁴⁹

Vedle výše popsaných, silně formalizovaných manumissí, znalo římské právo i méně formální způsoby propuštění otroka. Vyznačovaly se různou mírou svobody, která byla danému člověku poskytnuta. Praetorskému právu bylo známé propuštění otroka prohlášením pána před soukromými svědky, resp. za přítomnosti přátel (*inter amicos*), dále prostřednictvím dopisu (*per epistolam*) nebo při hostině (*per mensam*).¹⁵⁰ Ani v jednom případě se však otrok nestal zcela svobodným a nenabyl ani způsobilosti k právům. V rovině praktické i tak mohl praetor soudně dosáhnout toho, aby bylo s propuštěným zacházeno, jako by svobodným byl, a to tak, že po něm nebylo možné dále vyžadovat otrockou činnost. Následný vývoj v podobě přijetí *lex Iunia* zajistil propuštěncům *inter amicos* nebo *per epistolam* svobodu i z perspektivy právní v té míře, že se dostali do postavení Latinů (*Latini Iuniani*). Postupem času docházelo k proměnám u jednotlivých manumissí s kladnými následky pro propuštěné osoby. Od 4. stol. n. l. se setkáváme s *manumissione in ecclesia*. Konala se v náboženských budovách za účasti duchovního a obyvatel dané obce. Prohlášením pána v takovýchto sakrálních místech získával otrok plnou svobodu, a to i tehdy, jednalo-li se o manumissio *inter amicos* nebo *per epistolam*.¹⁵¹

Pánovy možnosti propuštění otroků na svobodu nebyly neomezené. Římský stát se měl na pozoru před bezdůvodným osvobozováním *servi* a prostřednictvím

¹⁴⁸ HEYROVSKÝ, *Dějiny a systém...*, s. 132.

¹⁴⁹ HEYROVSKÝ, *Dějiny a systém...*, s. 133.

¹⁵⁰ BONFANTE, *Instituce římského...*, s. 47.

¹⁵¹ HEYROVSKÝ, *tamtéž*, s. 134.

různých právních nástrojů dbal na ochranu veřejného pořádku. *Lex Aelia Sentia*, přijatý roku 4 n. l. za vlády císaře Augusta podmiňoval propuštění otroků náležitým zdůvodněním pána a získáním povolení od zvláštní komise, jež byla pro tyto účely zřízena. Dané pravidlo se aplikovalo tehdy, pokud pán nepřekročil věkovou hranici dvaceti let a otrok třiceti let. Jestliže pán souhlas komise neobdržel nebo se rozhodl osvobodit otroka prostřednictvím testamentu, považoval se takový úkon za neplatný. Testamentární manumisse byla po nástupu Justiniána následně umožněna nejprve tomu, kdo dovršil sedmnácti let. Později postačovalo, aby pán dosáhl dospělosti, tedy alespoň čtrnácti let. Za neplatnou se dále považovala i manumisse, jejíž prostřednictvím by insolventní pán úmyslně způsoboval škodu věřitelům nebo patronovi. Jistá omezení byla uplatňována i vůči propuštěncům, které jejich pán potrestal potupným trestem. Po manumissi se právně svým postavením řadili pouze mezi peregriny a nebylo jim umožněno ani nabytí římského občanství.

Vedle limitů *manumissionis* ve vazbě na věk pánů a otroků existovala také úprava mířící na omezení počtu propuštěnců. Zavedením *Lex Fufia Caninia* v roce 8. n.l. došlo k zákazu propustit na svobodu více otroků, než kolik činil stanovený poměr k jejich celkovému počtu. Pravidlo bylo nastaveno na základě nepřímé úměry. S růstem celkového počtu otroků se snižoval podíl těch, kteří mohli být propuštěni. Pokud měl pán například tři otroky, mohl propustit nanejvýš dva. Ze čtyř až deseti otroků mohl propustit polovinu, z jedenácti až třiceti třetinu. Propuštění více jak sto otroků testamentem *Lex Fufia Caninia* neumožňoval. Zrušen byl následně císařem Justiniánem.¹⁵²

5.1.4. Propuštění na svobodu bez vůle pána

Ne vždy bylo třeba, aby o propuštění otroka rozhodl výlučně jeho pán. Způsobů existovalo hned několik. Svobody mohl otrok dosáhnout i prohlášením magistráta. Stalo se tak, pokud mělo dojít k propuštění otroka *per fideicommissum*, avšak ten, kdo byl k takové manumissi zavázán, nedostál své povinnosti a nedostavil se ani k soudu po předchozí výzvě otroka. Dle usnesení senátu *Silanianova* z roku 10 n. l. mohl praetor učinit svobodným také otroka, kterému se podařilo zjistit totožnost vraha svého

¹⁵² HEYROVSKÝ, *Dějiny a systém...*, s. 133-137.

pána. V obou uvedených případech se z otroka stal *libertus orcinus*, tj. propuštěnec zemřelého.

K propuštění otroka mohlo nastat i v důsledku nesplnění smluvní povinnosti, ke které se jeho nabyvatel zavázal. Jeden z příkladů představuje závazek nového pána k provedení manumisse po uplynutí dhodnutého času. Pokud by pán, který otroka získal, nepropustil, nastaly by i tak účinky propuštění. To zjišťovaly konstituce vydané za vlády císařů Markuse Aurelia a jeho následovníka Commoda, podle kterých nebylo k platnosti propuštění nutné vydání soudního rozhodnutí. Jiným příkladem by byl případ prodeje otrokyně podmíněný tím, že žena nebude kupcem dána k prostituci. V případě, že by došlo k porušení závazku a kupující by otrokyni prostituoval, stala se svobodnou. Právním základem takového nabytí svobody se stal dekret císaře Vespasiana.¹⁵³

V době římského císařství se objevují ještě další způsoby nabytí svobody. Císař Claudius zavedl pravidlo, dle kterého nabývá otrok svobody, jestliže je pánem opuštěn ve stavu těžké nemoci. Tento druh osvobození otroka získával na významu především v pozdější době pod vlivem křesťanských idejí a v důsledku změn sociopolitického klimatu, který se pozitivně odrazil právě na postavení nesvobodných osob. Za vlády císaře Leona a následně Justiniána byly změny statusu otroků spojeny také s případy, kdy tito zastávali vážené pozice, stali se císařským kubikulariem, mnichem či knězem. I tehdy se z otroků stávaly svobodné osoby.¹⁵⁴

V pozdější době se v římském právu objevilo zvláštní pravidlo pro nabytí svobody, v určitém ohledu připomínající institut vydržení, u kterého docházelo k upřednostnění faktického stavu před stavem právním. Nešlo sice o rovinu věcněprávní, nýbrž o oblast osobního postavení fyzické osoby. Svobody tak mohl dosáhnout otrok, který sám sebe po dobu alespoň deseti let pokládal za svobodného a jako svobodný *de facto* žil, a to i přesto, že byl *de iure* otrokem. Z pohledu procesního práva měl takový otrok navíc příhodnější postavení ve vztahu k důkaznímu břemenu. Bylo totiž na tom, kdo rozporoval právní postavení žalovaného, aby prokázal, že otrokem skutečně byl.¹⁵⁵

¹⁵³ HEYROVSKÝ, *Dějiny a systém...*, s. 69.

¹⁵⁴ BONFANTE, *Instituce římského...*, s. 52.

¹⁵⁵ HEYROVSKÝ, *Dějina a systém...*, s. 139.

5.2. Status familiae

Další podmínka existence právní způsobilosti jedince vychází z jeho příslušnosti k římské rodině a s ní související nezávislosti na hlavě rodiny (*pater familias*). Pouze osobu nepodřízenou *pateru familias* lze považovat za *personu sui iuris* – osobu svého práva, jež je subjektem v právním slova smyslu. V praxi se jednalo o nejstaršího mužského člena rodiny, který současně jako římský občan požíval nejširší okruh práv a dalších výhod plynoucích z jeho právního postavení.¹⁵⁶ Pro osoby podřízené hlavě rodiny se užívalo označení *personae alieni iuris*. Toto teoretické rozlišení skupin osob má však význam opět pouze v oblasti soukromého práva. Z pohledu soukromoprávním je to právě *pater familias*, do jehož vlastnictví náleží jmění ostatních členů rodiny. To, co za života nabyt syn *pateru familias*, připadlo do vlastnictví nikoliv syna, nýbrž právě jeho otce. Po smrti *pateru familias* by nicméně v souladu se zásadami klasického římského práva na syna jako dědice daný majetek přešel.¹⁵⁷

Počátek římské rodiny měl historicky podobu rodové společnosti skládající se z více rodin vyznačujících se podobnými znaky, jako je jméno, náboženské rituály nebo společné pohřebiště. Rodová společnost byla postupem času nahrazena římskou velkorodinou založenou na patriarchálním uspořádání a agnátských vazbách. Právě v souvislosti s typy příbuzenství rozlišujeme mezi rodinnými vztahy pokrevními (*cognatio*) a právními (*agnatio*). Ve smyslu *ius gentium* se rodinou rozumí společenství osob, jež jsou spjaty pokrevním poutem. Jedná se o vztahy vytvořené přirozeně, u kterých není zapotřebí zohledňovat právní nebo jiné společenské postavení dotyčných osob. Stupně kognátství lze dále kategorizovat na linii přímou (*linea recta*) a pobočnou (*linea transversa*), a podle toho, zda jeden potomek pochází přímo od druhého, nebo jestli mají příbuzní společného předka. Analogicky dále rozeznáváme linii předků (*linea ascendents*) a potomků (*linea descendents*). V oblasti *ius civile* je však rodina chápána odlišně. Výchozím bodem není pokrevní příbuznost. To, co z rodinných příslušníků vytváří rodinu, je jejich příslušnost k římské obci a podřízení moci totožného *pateru familias*. Mezi takovými příbuznými se potom mohou vyskytovat jak kognátské, tak

¹⁵⁶ MOUSOURAKIS, George. *Fundamentals of Roman Private Law*. 1. New York: Springer, 2012, s. 88.

¹⁵⁷ VÁŽNÝ, *Nauky všeobecné...*, s. 25-26.

agnátské vztahy.¹⁵⁸ Právě pozdější význam slova *familia*, odpovídající k agnátským rodinným vztahům, měl blíže k spíše dnešnímu pojmu „domácnost“.¹⁵⁹

Obsah termínu „rodina“ (*familia*) se u starých Římanů nepřekrývá s novodobým teoretickým pojetím tohoto institutu.¹⁶⁰ *Familia* v první řadě označovala právě množinu osob podléhající právní moci (*potestas*) hlavy rodiny. Mezi tyto podřízené osoby spadali jak bližší, tak vzdálenější příbuzní. Mezi ně spadali manželka, děti, vnuci, vnučky, ale i otroci. Označení *familias* bylo běžně užíváno i jako označení skupiny otroků dané domácnosti, popř. toto slovo mohlo významově odkazovat na majetek *patera familias*.¹⁶¹

5.3. Capitis deminutio

Výše bylo uvedeno, že od právní individuality římského občana, *caput*, byl odvozen její trojí *status – libertatis, civitatis a familiae*. Při změně některého ze statusů docházelo u římského občana ke změně jeho právního postavení, při kterém mohlo současně dojít také k úplnému zániku právní osobnosti.¹⁶² Takové skutečnosti, označované jako *capitis deminutio*, se negativně odrážely v oblasti sociálních a politických práv dotčeného jedince, a to jejich oslabením nebo ztrátou. Podle toho, který *status* byl dotčen, rozeznávala římská právní nauka tři typy *capitis deminutio: maxima, media (minor) a minima*.¹⁶³

První dva jmenované způsoby – *capitis deminutio maxima* a *minor* bývají řazeny pod společné označení *capitis deminutio magna*. Spojuje je úplný zánik právní způsobilosti s následnou ztrátou práv i povinností ve sféře veřejnoprávní a soukromoprávní. Osoba přichází o postavení *pater potestas*, ztrácí práva vyplývající

¹⁵⁸ CZYHLARZ, *Lehrbuch der...*, s. 56-60.

¹⁵⁹ FRÝDEK, Miroslav. *Právní, náboženské a politické aspekty starověké římské rodiny*. Ostrava: Key Publishing, 2012, s. 48-49.

¹⁶⁰ Dnešní tuzemská legislativa neobsahuje legální definici pojmu „rodina“. V části druhé zákon 89/2012 Sb., občanský zákoník v § 655 definuje „manželství“, u kterého uvádí jako jeden jeho z hlavních účelů právě založení rodiny. Poslední zákonnou definici pojmu „rodina“ na našem území lze najít před koncem roku 1965 v §40 ABGB, podle kterého se rodinou rozumějí „rodiče se všemi potomky“.

¹⁶¹ EVANS GRUBBS, Judith. *Women and the Law in the Roman Empire: A Sourcebook on Marriage, Divorce and Widowhood*. 1. London, New York: Routledge, 2002, s. 17-18.

¹⁶² EVANS GRUBBS, tamtéž.

¹⁶³ MOUSOURAKIS, George. *Roman Law and the Origins of the Civil Law Tradition*. 1. New York: Springer, 2015, s. 105.

jak z agnátských, tak kognátských vazeb, zcela zanikají i práva majetková vážící se přímo s osobou postiženou *capitis deminutione*. U jiných majetkových práv dochází k jejich přechodu na jiné právní subjekty. Negativně dotčeny mohly být i třetí osoby, např. věřitelé, jelikož u obou typů *capitis deminutione* docházelo také k zániku dluhů dotyčné osoby.¹⁶⁴ V několika základních znacích se obě *capita deminutionae* pochopitelně i lišily. U *capitis deminutione maxima* přicházel jedinec také o svou svobodu a o své římské občanství, zároveň u něj došlo ke zprerhání rodinněprávních vazeb. Takto byl postižen zejména občan, který byl prodán do otroctví v důsledku uložení sankce za spáchání těžkého deliktu. Nesvobodným se oproti tomu nestával občan v případě *capitis deminutione minor*. Byla však spojena se ztrátou římského občanství. Dělo se tak zejména při odchodu do exilu nebo nabytí občanství jiného státu.¹⁶⁵

Capitis deminutio minima měla nejmenší dopad na právní postavení občana. Zasahovala do jeho rodinných práv, neměla však vliv na oblast veřejnoprávní. Uplatnila se tehdy, když římský občan učinil právní úkon, na základě kterého přestal být členem své dosavadní rodiny. U daného jedince došlo nejdříve k ztrátě původní obdoby právní subjektivity a následně k nabytí nového *caput*. Na rozdíl od *capitis deminutione maxima* a *minor* docházelo u *capitis deminutione minima* pouze k přerhání agnátských vztahů, kognátské zůstaly nedotčeny. Majetková práva, která nebyla úzce spjata s takto postihnutou osobou, přešla na nového *pater familias*.¹⁶⁶ Vedle situace, kdy dojde u jedince ke změně příslušnosti k římské rodině, nastávaly účinky této *capitis deminutione* také v případě, že se z emancipovaného muže stane osoba *sui iuris* jako hlava nové rodiny.¹⁶⁷

¹⁶⁴ HEYROVSKÝ, *Dějiny a systém...*, s. 78.

¹⁶⁵ MOUSOURAKIS, George. *Roman Law...*, s. 105

¹⁶⁶ HEYROVSKÝ, *tamtéž*, s. 78-79.

¹⁶⁷ MOUSOURAKIS, *tamtéž*.

5.4. Infamia

Vedle trojího statusu je to i občanská čest, jež podmiňuje existenci a rozsah právní subjektivity jedince (*status illaesae existimalionis*). Zákon XII. desek demonstruje snížení cti na příkladu osoby, která odmítla svědčit při slavnostních právních jednáních. Sankční následek takového jednání měl podobu vyloučení jedince z účasti na jiných slavnostních svědeckých (závěř, *manumisse*, *apod.*) a nemožnost požadovat, aby bylo v jeho věcech svědčeno ze strany ostatních osob. Specifický druh snížení občanské cti, upravený přímo zákonem XII. desek i s jeho následky, představuje *infamia*. Obsažena byla také v praetorských ediktech nebo v municipální legislativě. Snížení cti se dělilo na *infamia mediale* a *infamia immediale*. První jmenovaná, *infamia mediale*, následovala při odsouzení za spáchaný delikt nebo jako následek při porušení smluvní povinnosti. *Infamia immediale* představovala postih na cti dotčené osoby za výkon nečestného zaměstnání, popřípadě nemravné jednání, jako bylo kuplířství, dvojí manželství, porušení smutečního roku aj. Osoba stížená infamií nemohla dále zastávat funkce v úřadech, nebylo jí dovoleno zastávat post senátora. Byla jí navíc odepřena možnost procesního zastoupení pro sebe i pro jiného.¹⁶⁸

Od termínu *infamia* je třeba odlišovat příbuzný pojem *turpitude*. Označením *persona turpis* se myslela osoba mající špatnou pověst, podobně jako u infamie, kvůli její pochybné profesi, nemorálnímu, či nevhodnému jednání. Hlavní rozdíl spočívá v tom, že u *turpido* se jednalo o snížení na cti, které nemělo konkrétně stanovené právní následky. U jedince však došlo k faktickému společenskému odsouzení a ztrátě dobré pověsti. Z toho důvodu bývá *turpido* někdy označováno také jako *infamia facti*, a naopak *infamia* jako *infamia iuris*.¹⁶⁹

¹⁶⁸ VÁŽNÝ, *Nauky všeobecné...*, s. 19.

¹⁶⁹ BERGER, Adolf. *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. 1. New York: The American philosophical society, 1953, s. 747.

6. Status civitatis

Jak již bylo pojednáno výše, *status civitatis* představuje příslušnost římského občana ke své obci, která z něj činí subjekt práva a umožňuje mu právně jednat ve sféře soukromého i veřejného práva. V následujících kapitolách bude dopodrobna pojednáno o stěžejních aspektech *statusu civitatis*.

6.1. Cives

Jedinci v římské společnosti se nacházeli buďto v postavení římského občana (*cives Romani*) nebo neobčana. Skupina cizích osob, jež nejsou nositeli římského občanství a mají současně v právním životě omezené možnosti, nauka označovala jako *peregrini*¹⁷⁰. Plnou právní způsobilostí disponovali pouze *cives Romani*. Jako římský občané byli subjektem širokého spektra politických práv a povinností. Mezi ty nejdůležitější patřilo zejména aktivní a pasivní volební právo nebo oprávnění k účasti na službě v legiích. Ve sféře soukromoprávní byli občané způsobilí k právnímu jednání, kterým docházelo k vytváření či změně v obsahu věcněprávních a rodinněprávních vztahů, disponovali tedy *ius commercii* a *ius connubii*.¹⁷¹

Pojem *cives Romani* a s ním spojené právní atributy se vztahují výlučně na Římany – muže. Ženy byly z účasti na veřejných věcech prakticky vyloučeny. V žádném období římského státu nebylo ženám umožněno přímo zastávat politické funkce ani se podílet na veřejné správě, ať již na lokální nebo provinční úrovni. U Římanů lze pozorovat silné zaměření na společenské postavení jedinců. To mohlo být zřejmé zejména u senátorů. Jejich společenská prestiž a status se navíc vztahoval i na členy zákonodárcovy rodiny, ženy nevyjímaje. Právě ženy senátorů požívaly četné výhody společenské prestiže, na kterou ostatní římský občané nedosahovali. Právní postavení žen pocházejících z rodin významných politických občanů bylo spojeno také s dalšími specifickými privilegii, ale i omezeními. Příkladem takové limitace právního jednání ženy může představovat zákaz uzavření manželství s bývalým otrokem.¹⁷²

¹⁷⁰ CZYHLARZ, *Lehrbuch der...*, s. 54.

¹⁷¹ HÄRTEL, *Römisches Recht...*, s. 144-145.

¹⁷² EVANS GRUBBS, *Women and the Law...*, s. 71.

6.2. Peregrini

I skupinu římských neobčanů lze dále členit do několika skupin. První z nich jsou *peregrinové* jako občané s římskou říší spřátelených nebo podrobených států. Právní subjektivita těchto osob byla dovozena od právního řádu svého domovského státu. Domácích právních norem bylo výlučně užito i ve věcech rodinněprávních a dědických. Normy *ius gentium* se naopak uplatnily při obchodních vztazích mezi peregriny a Římany. Druhou skupinu představovali *peregrini dediticii*, tj. cizinci, jež byli členy původně nezávislých obcí, později přemožených a podrobených římským vojskem. Právní způsobilost těmto cizincům přiznávala pouze oblast *ius gentium*. Ve stejném postavení byly i osoby římského občanství zbavené.¹⁷³

Občanství (*civitas*) umožňovalo osobám vstupovat do soukromoprávních i veřejnoprávních vztahů. Dle *ius civile* však bylo pouze na římského občana nahlíženo jako na právní subjekt soukromého práva. To na rozdíl od peregrinů. Uvedená antická koncepce právního řádu omezující osobní působnost norem pouze na římské občany postupem času začala narážet na společenskou realitu, což bylo patrné především v oblasti mezinárodního obchodu. Období antiky se vyznačovalo nepřítomností kolizních norem v moderním slova smyslu. Nebylo proto možné určit rozhodné právo, tj. římské ani cizozemské. Potřeba upravit obchodněprávní vztahy s cizinci však následně dala za vznik *ius gentium*. Tím došlo k vytvoření systému právních norem vztahujících se jak na římské občany, tak na cizince. Tyto normy se vyznačovaly především jednoduchostí, bezformálností, důrazem na vůli stran a poctivostí při obchodně-právním jednání. Vynutitelnost *ius gentium* byla zajištěna nově vzniklou magistraturou v podobě cizineckého praetora (*praetor peregrinus*). V rámci *ius gentium* bylo peregrinům umožněno vystupovat jako právní subjekt a právně jednat v obchodních a majetkových vztazích, čehož by podle *ius civile* nebyli schopni. Podle římského civilního práva nebyli peregrini dále způsobilí uzavírat manželství, ani se účastnit majetkových a obchodních právních vztahů.¹⁷⁴

¹⁷³ HEYROVSKÝ, *Dějiny a systém...*, s. 71.

¹⁷⁴ VÁŽNÝ, *Nauky všeobecné...*, s. 23-24.

6.3. Latini

Třetí specifickou skupinu neobčanů představovali *Latini*. Vzhledem k tomu, že vytvářeli relativně početnou cizineckou skupinu, bylo je možné dělit do více skupin. *Latini prisci* představovali původní obyvatelstvo obcí ležících na území tehdejšího Latinského spolku (Římány označený jako *Nomen Latinum*), rozkládajícího se na území západní části dnešní střední Itálie. Právní vztah mezi spolkem a Římány byl vymezen několika mírovými a spojeneckými smlouvami. Mezi ně by se řadila např. *Foedes Cassianum* z roku 493 př. n. l. Tato mezinárodní smlouva byla právním základem pro vznik vojenské koalice mezi Římem a ostatními členy spolku a umožňovala stranám mj. vytvářet vedle svých vlastních kolonií i kolonie společné.¹⁷⁵ Roku 358 př. n. l. došlo na popud římské strany ke změně obsahu smlouvy ve prospěch Římanů. Zachován zůstal závazek stran bránit ostatní smluvní spojence v případě napadení nepřitelem. Řím se však stal nejvlivnějším členem spolku, což se projevilo i na značném zvětšení podílu, který vítěz obdržel z válečné kořisti v porovnání se zbytkem členů spolku. Mocenské ambice Římanů rostly v čase a jejich agresivita vůči okolím i samotnému spolku se zvyšovala, což vyústilo v sérii vojenských střetnutí.¹⁷⁶ Roku 338 př.n.l. po vítězství Římanů v druhé latinské válce došlo k rozpuštění svazku a změně jeho administrativního právního uspořádání do podoby jako té, v římských koloniích. Následně začaly vznikat latinské kolonie, které se od římských lišily především větší velikostí a počtem. Jejich právní postavení vůči římské říši bylo obdobné jako to, které měly obce zrušeného svazku Latinského. Oproti výše zmíněným dvěma třídám cizinců měli *Latini prisci* garantované jisté výsady a privilegia. I když nebyli bráni jako plnohodnotní občané Říma, ve vztahu k Římanům příslušelo Latinům *ius commercii* i *ius connubii*. Optikou římského státu na Latiny nahlíženo jako na určitý mezistupeň mezi římskými občany a cizinci.¹⁷⁷

Postavením podobnou třídou Latinů představovali tzv. *Latini coloniarii*. Jednalo se o občany latinských osad a obcí, zakládaných po zániku Latinského spolku nejen v Latii, ale i v dalších částech Itálie. U obyvatelstva těchto nově vybudovaných

¹⁷⁵ COLOGNESI, Luigi Capogrossi a Laura KOPP. *Law and Power in the Making of the Roman Commonwealth*. 1. Cambridge: Cambridge University Press, 2014, s. 93.

¹⁷⁶ WISE BAUER, Susan. *The History of the Ancient World: From the Earliest Accounts to the Fall of Rome*. 1. New York: W. W. Norton & Company, 2007, s. 596-598.

¹⁷⁷ NICOLET, Claude. *The world of the citizen in republican Rome. The World of the Citizen in Republican Rome*. 1. California: University of California Press, 1980, s. 30-31.

latinských správních celků došlo ještě v období republiky k udělení římského občanství. Na konci 1. století př. n. l. docházelo v četných případech také k udělování *ius Latii*, tj. soukromoprávních i veřejnoprávních norem upravujících život *Latini coloniarii*, také obcím nacházejícím se mimo území Itálie. *Latini coloniarii* měli přiznánu právní způsobilost v majetkových a obchodních vztazích. *Ius connubii* jim však nepříslušelo.¹⁷⁸

Na roveň Latinům se za určitých okolností mohli dostat i dříve nesvobodné osoby, které byly propuštěny za současného nedodržení některého z pravidel upravujícího aplikaci *manumissionis* nebo pokud se staly svobodnými způsobem, který *ius civile* příčílo. Takto vznikala třída propuštěnců nemajících římského občanství ani politických práv, označovaných jako *Latini Iuniani*. Podobně jako ostatní Latini měli i ono *ius commercii*, nikoliv však *ius connubii*. Mohli nabývat majetek, a to také v postavení dědice nebo odkazovníka. Protože měli omezenou způsobilost v oblasti úkonů spojených s pořízením pro případ smrti, nabýval pozůstalost po jejich smrti přímo původní pán dotyčného propuštěného. Z tohoto důvodu bývá pro *Latini Iuniani* používáno rčení: „žili jako svobodní, ale umírali jako otroci“.¹⁷⁹

¹⁷⁸ HEYROVSKÝ, *Dějiny a systém...*, s. 72.

¹⁷⁹ BERGER, *Encyclopedic Dictionary...*, s. 537.

7. Nabývání a pozbývání římského občanství

7.1. Nabývání občanství narozením

K vytvoření právního vztahu mezi přirozenou osobou a římským státem mohlo dojít dvěma způsoby, a sice *narozením* nebo *udělením* občanství. Občanství bylo umožněno nabýt širokému okruhu osob. Vedle samotného římského občana jej získávaly jak vlastní, tak i adoptované děti. Nabývat ho mohly také nesvobodné osoby na území Říma, ale i osoby, jež byly dřívějšími občany cizích států.¹⁸⁰

První přirozená právní skutečnost, jež vedla k získání římského občanství, bylo narození do rodiny muže a ženy žijící v manželském svazku uznaném státem. Právní řád k tomu vyžadoval splnění několika dalších podmínek. Dítě se muselo narodit rodičům, jež byli oba římskými občany. V některých případech postačovalo, pokud se jednalo o sňatek mezi občanem a neobčanem, kterému však bylo přiznáno *ius connubii*. Tak tomu mohlo být typicky u výše zmíněné skupiny neobčanů *Latini prisci*. Vedle posouzení *statusu civitatis* dotyčných manželů bylo třeba splnění i minimálního věku a způsobilosti v oblasti tělesné. Plnoprávné osoby musely se vstupem do manželství vyjádřit svůj souhlas, který naproti tomu za neplnoprávného dával jeho rodič.¹⁸¹

7.2. Nabývání občanství udělením

I v případě, že se jedinec nestane římským občanem od narození, může *status civitatis* získat i v průběhu života. Variant udělení státního občanství v antickém Římě bylo hned několik. V prvé řadě se občanem mohl stát otrok propuštěný na svobodu za uplatnění některého ze způsobu *manumissio*, jež bylo v souladu *ius civilis*. Osvobozením se otrok dostával do občanského postavení jako měl jeho původní pán. Občanský status byl navíc dědičný, podobně jako tomu bylo u osob, které se staly občany již při narození. Stejně tak se mohli stát římskými občany i potomci narození mužům nebo ženám, propuštěným z otroctví. V kontextu expansivní politiky starých

¹⁸⁰ GROH, Vladimír. *Život v starém Římě*. 3., uprav. vyd. Praha: Jednota českých filologů, 1939, s. 6.

¹⁸¹ KRÁL, Josef. *Státní zřízení římské: pro akademická čtení*. Praha: Jednota českých filologů, 1921, s. 13.

Římanů a s ní spojeným růstem počtu otroků především v druhém století př. n. l., lze najít pozitivní korelaci právě mezi udělováním římského občanství dříve nesvobodným osobám a celkovým prudkým nárůstem populace v římské říši.¹⁸²

Jinou okolností vzniku občanství představuje jeho udělení. K tomu mohlo dojít buďto centurijním zákonem nebo při plebiscitu. Rozsah udělování občanského práva nebyl omezen pouze na jedince a mohl se týkat i celých obcí, popř. provincií.¹⁸³ V období republiky se setkáváme také s přenesením pravomoci k udělování občanství jednotlivcům či skupinám osob ze strany lidových shromáždění na některého z magistrátů. Typicky se úředníkovi tohoto práva dostávalo v případě, že byl vyslán zřídit kolonii.¹⁸⁴

S dosažením *statusu civitatis* bylo v některých případech spojeno i zastávání určitých veřejných funkcí. Tak tomu bylo v obcích, v nichž bylo zavedeno *ius Latii* u osob, které zastávaly post magistratury. V době římského císařství se občanem mohl stát i obecní radní (*decuriones*). Pro akt udělení občanství osobám různého úředního postavení se užívaly dva různé termíny: v případě magistrátů *Latinum minus*, u radních *Latinum maius*.¹⁸⁵

Se specifickými způsoby nabývání postavení římského občana se lze setkat u právy nejméně disponující skupiny Latinů, kterou jsou *Latini Iuniani*. Občanem se *Latinus Iunianus* stával tehdy, pokud v soudním řízení před magistrátem prokázal, že bylo zplozeno již nejméně jednoleté dítě v řádně uzavřeném manželském svazku buďto s římskou občankou nebo ženou patřící také mezi *Latini*. I druhém případě, kdy spadala matka původem mezi *Latini*, stala se jak ona, tak i dítě občany římského státu. Vedle toho se může *Latin* stát občanem také vykonáním prospěšné činnosti pro Řím.

Mezi ně by spadalo:

a) *militia*, tj. 3-6 letá služba u římského hasičského sboru (*vigiles*), který v době císaře Augusta čítal až sedm tisíc mužů a částečně plnil i funkce bezpečnostních složek¹⁸⁶,

¹⁸² STEEL, Catherine, ELLIS, Steven, ed. *Enfranchising Ireland?: Identity, citizenship and state*. Dublin: Royal Irish Academy, 2018, s. 10-11.

¹⁸³ HEYROVSKÝ, *Dějiny a systém...*, s. 147.

¹⁸⁴ KRÁL, *Státní zřízení římské...*, s. 13.

¹⁸⁵ HEYROVSKÝ, *tamtéž*.

¹⁸⁶ BERGER, *Encyclopedic Dictionary...*, s. 747.

b) *nave* v podobě šestiletého lodního importu obilí,

c) *aedificio* jako výstavba nemovitosti stanovené velikosti,

d) *pistrino*, u kterého *Latin* vykonával činnost mlynáře či pekaře alespoň po dobu tří let.¹⁸⁷

Výše uvedené se týkalo výlučně mužů. Ženy, *Latini*, však mohly dosáhnout udělení římského občanství i přirozeným způsobem, a to porozením tří dětí. Mezi jiné možnosti získání římského občanství, se kterou římské právo počítá, je také opětovné propuštění (*iteratione*).¹⁸⁸

7.3. Nabývání římského občanství v armádě

Ve starém Římě hrála důležitou mocenskou a politickou roli armáda. Sloužila jednak k ochraně obyvatelstva a udržení impéria, především však také k jeho rozšiřování. Jelikož uvnitř římských vojenských jednotek běžně působili cizinci, i u nich a jejich blízkých se objevila potřeba upravit otázky týkající se právě občanství. S udělováním občanství příslušníkům římského vojska bylo možné se setkat již v období republiky. V té době náleželo do kompetencí magistrátů. Obecně se má za to, že až za vlády císaře Claudia se stalo běžnou praxí udělování občanského statusu také pomocnému vojenskému personálu a příslušníkům námořních vojenských sil (*classici*). V základu bylo udělení občanství podmíněno odsloužením minimálně pětadvaceti let v armádě. Toto pravidlo však neplatilo absolutně, známé jsou i případy udělení po době delší, než je dvacet pět let, popř. mnohem dříve.¹⁸⁹ Poměrně dobře zdokumentované je udělování občanství vojákům prostřednictvím diplomů. Měly podobu malých bronzových diptychů s vyrytými iniciály daného příslušníka vojska a v některých případech i jeho manželky a dětí. Pokud se tak stalo, došlo k udělení občanství těmto členům vojákovy rodiny. Příslušníci pomocného vojenského personálu získávali podobně občanský status jak pro sebe, tak pro své děti i jejich

¹⁸⁷ Inst. I, 32b-34

¹⁸⁸ HEYROVSKÝ, tamtéž, s. 148.

¹⁸⁹ LAVAN, Myles. *The army and the spread of Roman citizenship*. The Journal of Roman Studies. Cambridge: Cambridge University Press, 2019, (109), 3-4. Pozn.: Lavan uvádí příklad Nertuse, původně Galského státního příslušníka, který byl propuštěn z římské armády se statusem občana až po odsloužených 36 letech.

potomky. Tak tomu bylo až do roku 140 po Kristem, kdy se nabývání občanských práv omezilo jen na samotného muže ve službě. Právě tím, že se příslušníkům pomocných složek zároveň udělovalo i *conubium*, bylo zajištěno římské občanství také pro děti zplozené se současnou nebo budoucí manželkou daného muže.¹⁹⁰

V souvislosti s průběhem Spojenecké války v letech 91–88 př. n. l. se lze setkat s nabýváním občanství jak hromadným udělováním, tak individuálním. První případy lze zahrnout pod působnost *lex Pompeia de Transpadandis* (89 př. n. l.) na jehož základě se stali římskými občany obyvatelé usazení v obcích ležících v oblastech severní Itálie. Podobným způsobem umožnil *lex Iulia de civitates Latini ser sociis danda* (90 př. n. l.) získat občanství Italikům, kteří neválčili proti Římu nebo bojovat následně přestali.¹⁹¹ Ve stejném období byl vydán *lex Plautia Papiria* (89 př. n. l.). Jeho cílem bylo taktéž ukončení občanských nepokojů. Umožňoval konkrétním jedincům nabývat římské státní občanství za kumulativního splnění několika podmínek. Samotné nárokování občanství muselo proběhnout v některém z italských spojeneckých měst. Vedle toho v něm musel mít žadající pobyt ještě před přijetím *lex Plautia Papiria*. Žadatel se následně dostavil před městského praetora ve stanovené lhůtě 60 dní a ten poté rozhodl o přiřknutí občanství.¹⁹²

Těsně před ukončením spojenecké války byl v souvislosti s konkretizováním podoby udělování římského občanství přijat *lex Calpurnia de civitate sociorum* (89 př. n. l.). Podle jeho původního znění měli být noví občané rozdělení do dvou nově zřízených osad. To však u nich narazilo na značný odpor. Pozměněná podoba zákona proto počítala s vytvořením dvou nových osad a dále s možností včlenění nového občanstva do osmi již existujících osad.¹⁹³

¹⁹⁰ LAVAN, tamtéž, s. 4-8.

¹⁹¹ PALLOTTINO, Massimo. *A History of Earliest Italy*. 1. Oxford: Routledge, 2014, s. 157.

¹⁹² FRÝDEK, Miroslav. *Crimen maiestatis v neprávnických pramenech – Livius, Tacitus, Ammianus Marcellinus*. Časopis pro právní vědu a praxi. [Online]. 2011, č. 3, s. 266. [cit. 2021-02-20]. Dostupné z: <https://journals.muni.cz/cvpv/article/view/6333>

¹⁹³ MCCULLOUGH, Colleen. *Masters of Rome Collection Books I–V* [online]. Head of Zeus, 2014 [cit. 2021-02-20].

8. Pozbývání občanství a občanských práv

Nabytí a trvání statusu římského občana nebylo vždy absolutní či neměnné. Přirozená osoba mohla přijít o občanství na základě několika právních skutečností. Těmi bylo upadnutí do zajetí, odsouzení do vyhnanství, dezertování z armády nebo založení občanského právního vztahu s jinou obcí.¹⁹⁴

O případech upadnutí římského občana do zajetí a s tím spojenými právními následky v podobě ztráty *statusu civitatis* bylo pojednáno již v předchozích kapitolách. Z toho důvodu se v této části budeme věnovat dalším způsobům pozbytí římského občanství.

Na rozdíl od nedobrovolného upadnutí do zajetí může Říman své občanství ztratit také vlastním svobodným rozhodnutím. To se dělo při odchodu do exilu, při kterém došlo k právnímu odloučení od římské obce. *Exul* se mohl k přesídlení mimo Řím rozhodnout z vlastní vůle nebo k němu byl v některých případech přinucen vnějšími okolnostmi. Často docházelo k nucenému odchodu v návaznosti na hrozící nebo již uloženou sankci za spáchanou trestnou činnost. Případné odsouzení se navíc pojilo se zákazem pomoci v obstarávání životních potřeb takto postiženého ze strany ostatních občanů. V praktické rovině tím došlo k vytvoření překážek pro návrat odsouzeného.¹⁹⁵ Pokud by se dotyčný pokusil do Říma bez povolení vrátit, mohl být kýmkoliv beztrestně zabit. Vyhoštěný navíc nepřicházel pouze o své občanství, ale i o majetek. Trvalé vyhnání odsouzeného, u kterého současně došlo odejmutím občanství (*deportatio*) se uplatňovalo u typově nejzávažnějších trestných činů. U méně závažných deliktů římské právo umožňovalo uložit sankci v podobě vyhoštění osoby bez ztráty občanství (*relegatio*).¹⁹⁶ Zvláště přísně byly posuzovány situace, kdy se římský občan rozhodl dezertovat a stal se vojenským příslušníkem cizí armády. Účinky zániku občanství byly spojeny již samotným zběhnutím, což následně stvrzoval svým rozhodnutím magistrát či senát.

¹⁹⁴ BLAHO, Peter a Karol REBRO. *Římské právo*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2019, s. 133.

¹⁹⁵ HEYROVSKÝ, *Dějiny a systém...*, s. 148.

¹⁹⁶ MOUSOURAKIS, *A Legal History*, s. 38-178.

Podle pravidel římského práva z doby republiky přestal být Říman občanem na základě projevu vůle, kterým došlo k zapsání jeho osoby do některé z nově zakládaných latinských kolonií. Takovýmto úkonem se jeho právní postavení občana změnilo a se stal *Latinem*.¹⁹⁷

Pro srovnání je v souvislosti s výše uvedenými případy sankčního vyhnání osob mimo území římské říše vhodné zmínit i institut *atimia*, používaný přibližně od 6. stol. př. n. l. na území starověkých Atén. *Atimia* rovněž způsobovala ztrátu práv, a i zde bylo možné jedince usmrtit, aniž by byl příslušný pachatel ze strany státní moci postihován. Specifický byl i okruh osob, na něž se *atimia* vztahovala. Její aplikace nebyla omezena pouze na občany Atén a dala se uplatnit univerzálně i vůči cizincům. Dochované historické záznamy uvádějí příklad cizince postiženého tímto instrumentem, kterým byl Arthmios, který se provinil tím, že uplácel obyvatele poloostrova Peloponés, aby podporovali Peršany během řecko-perských válek. Mezi 4. a 5. stol. před Kristem doznala *atimia* výrazných změn. Následky pro provinilého nebyly již fatální. Odrážely se primárně v rovině občanských práv a vztahovaly se nově pouze na občanské obyvatelstvo. Pro konkrétního jedince *atimia* znamenala především vyloučení z účasti na veřejném životě spojenou se ztrátou převážně veřejnoprávních práv, jako je volební právo, možnost zastávat funkce ve veřejných úřadech nebo právo hájit se před soudy. Okleštění občanských práv však nebylo absolutní. Z oblasti soukromých práv jedinci zbylo mj. právo uzavřít sňatek s Atéňankou nebo vlastnit nemovitosti v Attice. Nadto zůstal stále subjektem daňových či vojenských povinností.¹⁹⁸

V římském státě se objevovaly i některé zvláštní způsoby ztráty občanského statusu vycházející ze zneužití práva ze strany nabyvatelů občanství. Za republiky došlo roku 177 př. n. l. k přijetí *Lex Claudia de sociis* jako reakce na mezery v právní úpravě, která umožňovala nabytí individuálně římské občanství Latinům, popř. spojencům za předpokladu, že jedinec před přesunem do Říma zanechal své mužské potomky ve své domovině. Toto pravidlo však bylo v praxi obcházeno tak, že migrující Latin před přesídlením do Říma dal své syny do otroctví jinému Římanovi pod podmínkou jejich následného propuštění na svobodu za využití některého typu *manumisse*. Tím potomci nabyli *status civitatis*. Stejně tak se současně stal občanem

¹⁹⁷ HEYROVSKÝ, *Dejiny a systém...*, s. 148-149.

¹⁹⁸ MACDOWELL, Douglas M. *The Law in Classical Athens: Aspects of Greek and Roman Life*. 1. New York: Cornell University Press, 1986, s. 72-73.

i původní Latin, na kterého právo hledělo jako na bezdětného. Za účelem zamezení této nežádoucí praxe zakazoval *Lex Claudia de sociis* přijmout nebo propouštět kohokoliv, kdo by chtěl zřejmě jen využít nedokonalosti právní úpravy pro změnu svého občanství. Vedle toho zákon počítal s možností požadovat na tom, kdo takto podvodně občanství nabyt, aby se ho zřekl a navrátil se do původního místa pobytu.¹⁹⁹

Podobným způsobem byly postihováni také Latinové a italští spojenci, kteří se v důsledku dlouholetých snah o zrovnoprávnění svého postavení nechali neoprávněně zapsat do seznamu římských občanů, a chovali se, jako by římským občanstvím disponovali. Pro nápravu nežádoucího stavu došlo k přijetí *lex Licinia Mucia* roku 95 př. n. l. Tento předpis je mnohými autory označován za podnět k vypuknutí Marsické války mezi Římskou republikou a jejími původními spojenci, probíhající mezi lety 91–88 před Kristem. V rámci jednoho ze sporných bodů *lex Licinia Mucia* bylo spojeneckému obyvatelstvu ukládáno znovu se nechat zapsat do své původní komunity, ledaže by daný jedinec prokázal, že je oprávněným nositelem římského občanství. Pokud by osoba odmítla takto učinit, vystavovala se vyšetřování a případnému postihu ze strany praetora.²⁰⁰ Neždařené snahy římských spojenců o získání *statutu civitatis* kulminovaly právě roku 91 př. n. l., kdy docházelo k vyhotovení nového censu, přičemž podmínky pro zapsání mezi občany obsahovaly řadu překážek. V téže době byl navíc zavražděn Marcus Livius Drusus Mnoir, který dříve přislíbil získání římského občanství obyvatelům spojeneckých obcí ležících v oblasti Apeninského poloostrova po tom, co uznají nadvládu Říma. Tak se mělo stát dle návrhu *rogatio Livia de civitate sociis danda* z roku 91 př. n. l., který však v důsledku Liviovi smrti nebyl lidovému shromáždění ani předložen. Následný stav nejistoty a společenské tenze měl za následek čtyři roky trvajících bojů mezi znepřátelenými stranami.²⁰¹

¹⁹⁹ LIVIUS, Titus, RHYS, Ernest, ed. *The History of Rome*. London: J. M. Dent, 1995, 41. kniha, 8. svazek.

²⁰⁰ TWEEDIE, Fiona C., ROSELAAR, Saskia T., ed. *The Lex Licinia Mucia and the Bellum Italicum. Processes of Integration and Identity Formation in the Roman Republic* [online]. Brill & The Hague Academy of International Law, 2012, s. 123–139 [cit. 2021-02-20]. Dostupné z: https://doi.org/10.1163/9789004229600_009.

²⁰¹ MALANÍKOVÁ, Jana. *TRIBUTNÍ LIDOVÁ SHROMÁŽDĚNÍ ŘÍMSKÉ REPUBLIKY: NA PŘÍKLADU NORMOTVORNÉHO PROCESU SHROMÁŽDĚNÍ LIDU (CONCILIUM PLEBIS)*. Brno, 2018, s. 78.

9. Práva římských občanů

Oblast občanských práv neměla ve starém Římě univerzální podobu tak, jak je tomu dnes. Odlišnosti v právech osob se objevovaly nejen mezi občany a neobčany, ale také u samotných občanů Říma navzájem. Typicky se vyskytovaly genderové nebo generační rozdíly, zvýhodňování byli běžně i občané pocházející ze zámožných rodin. Významnou roli při praktickém uplatňování občanských práv sehrála i geografická vzdálenost od Říma, které bylo centrem politického rozhodování a společenského dění. Tak např. u občana žijícího na periférii Itálie, stovky kilometrů vzdálené od hlavního města, přestože *de iure* disponoval totožnou paletou politických práv jako občan usídlený v Římě, byla jeho možnost účastnit se na politickém životě zredukována téměř do podoby Latina, usídleného v Římě.²⁰²

Základním soukromým právem přiznaným dospělým římským občanům, bez rozdílu pohlaví, bylo *comercium*. Oproti tomu *conubium* zpočátku náleželo jen mužům a až postupem času ženám. Práva veřejné povahy se vztahovala výlučně na mužské příslušníky římské obce.²⁰³ Mezi ty nejdůležitější by se řadilo aktivní a pasivní volební právo (*ius suffragii* a *ius honorum*) nebo právo účast na náboženských úkonech (*ius sacrorum*).²⁰⁴ Relevance volebního práva se promítala především do období republiky, kdy probíhalo budování římského státu. V té době se také rozmáhaly negativní společenské jevy, jako je korupce a kupčení s hlasy ve prospěch politicky vlivných aktérů. Jelikož tehdejší volební systém nefungoval na principu reprezentace, museli být všichni voliči fyzicky přítomni v Římě v okamžik konání voleb na lidových shromážděních. S římskými lidovými shromážděními souvisí také *ius provocationis*, zakotveno přibližně v 5. stol př. n. l. v tzv. provokačních zákonech. Vytvářelo právo římského občana obrátit se na lidové shromáždění proti aktům římských státních orgánů, kterými bylo vzneseno obvinění nebo uloženy tresty občanům bez projednání věci před soudem.²⁰⁵

K zajištění právní ochrany občanů sloužila také trojice Porciovských zákonů. Právě první z nich, přijatý roku 199 př. n. l., *lex Porcia I (lex Porcia de capita civium)*, rozšířil místní působnost provokačního práva na oblast vzdálených provincií a osobní

²⁰² STEEL, *Enfranchising Ireland...*, s. 14.

²⁰³ GROH, *Život v starém...*, s. 5.

²⁰⁴ BLAHO, *Římské právo...*, s. 133.

²⁰⁵ GIRDVAINYTE, *Roman Law...*, s. 23-41

působnost o příslušníky římské armády. O pět let později vydaný *lex Porcia II (Lex de Porcia de tergo civium)* zajistil možnost dovolání se provokačního práva také při uložení trestu zbičováním. Poslední předpis, *Lex Porcia III*, nadto následně ukládal přísné sankce pro magistráty, kteří by občanu neumožnily dovolat se provokačního práva.²⁰⁶

Vedle uvedených soukromých a veřejných občanských práv (*ius civitatis*) měl občan i další výsady, jako je právo na zastávání vojenských postů v římských legiích nebo možnost domáhat se svých práv u římských soudů, popř. prostřednictvím činnosti magistrátů. Právě úkolem magistrátů bylo dopomáhání ochraně práv římských občanů k čemuž mohli vydávat závazné dikty (*ius edicendi*), či vetovat úřední akty římských státních orgánů (*ius aedificandi*). Osoby, kterým byla přiznána všechna uvedená a další občanská práva, se označovaly jako *civis optimo iure*. Do této kategorie tedy nebylo možné řadit ženy, jelikož jim bylo upřeno již zmíněné *ius honorum* nebo *ius suffragii*, a i jejich kontraktační způsobilost byla zpočátku závislá na podřízenosti páteru familias.²⁰⁷

V souvislosti s výčtem práv římských občanů nelze opomenout ani ekonomické výhody, které *status civitatis* přinášel. Osoby mohly těžit ze svého privilegovaného postavení v systému přidělování půdy, což se v krátkém čase pozitivně odráželo na jejich finanční situaci. Občanům bylo vedle toho umožněno na základě veřejnoprávní smlouvy uzavřené s římským státem působit jako soukromoprávní subjekt oprávněný k výběru daní v provinciích. Tím si mohl občan namísto rychlého zisku zajistit trvalý a stabilní přísun peněžních prostředků.²⁰⁸ Vedle možností v dosahování příjmů došlo u občanů i k osvobození od některých typů povinných peněžitých odvodů. Příkladem mohou být obligatorní platby v provinciích, které sloužily k fungování armády. V neposlední řadě měli římsští občané dovoleno volně se pohybovat a usazovat v hospodářsky nejvíce prosperujících částech říše, tj. především v Římě samotném a jeho okolí (*ager Romanus*).²⁰⁹

²⁰⁶ GARNSEY, Peter. Social Status and Legal Privilege in the Roman Empire. *Acta Classica. Classical Association of South Africa*, 1971, s. 157-162; BAUMAN, Richard A. *The Lex Valeria de provocatione of 300 B.C.* *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*. Franz Steiner Verlag, 1973, s. 34-47.

²⁰⁷ MOUSOURAKIS, *Fundamentals of Roman...*, s. 87-99.

²⁰⁸ Tento způsob přenesení pravomoci pro výběr daní v provinciích třetími soukromoprávními osobami je označen v němčině jako *Steuerpacht*, v angličtině by se jednalo o termín *tax-farming*.

²⁰⁹ GIRDVAINYTE, *Roman Law...*, s. 23-41.

9.1. Stupně občanského práva

I přesto, že byla určitá část populace v římském impériu označována totožně pojmem *občané*, nebylo postavení všech osob vždy zcela rovné. Základní členění jedinců v římské občanské společnosti mělo podoby dvou skupin – *patrijců* a *plebejců*. Rozdělení do dvou skupin občanů se odráželo i v šíři práv, která jim přináležela. Všemi právy původně disponovali pouze patrijcové. Plebejové měli zpočátku přiznáno *ius commercii* a *ius suffragii*. Původně mohli uzavírat manželství pouze mezi sebou, a pokud by se narodilo dítě do svazku mezi plebejkou a patrijcem, stalo by se plebejcem. Sňatky mezi patrijci a plebejci byly následně povoleny od roku 445 př. n. l.²¹⁰

Nerovnost v právním postavení jednotlivých společenských tříd však existovala dále a nemuselo se jednat jen o občany. Podobným projevem trvajícím diskriminace tehdejších skupin obyvatelstva bylo pravidlo stanovující, že dítěti smíšeného manželství, ve kterém dotyčná žena či muž nedisponuje *ius connubii*, náleží nižší občanský status. Takto je stanoveno v republikové právní úpravě v podobě *Lex Minicia de liberis* přijatého roku 91 př. n. l.²¹¹

Určitý stupeň občanského zrovnoprávnění se plebejcům dostal až s postupem času. To se týkalo např. *ius provocacionis* nebo *ius honorum*. Druhé jmenované – pasivní volební právo, získávalo na významu přibližně od počátku období republiky, kdy mohli být plebejci voleni do senátu. Následně u nich došlo k umožnění zastávání téměř všech občanských úřadů. Ke zrovnoprávnění plebejců a patrijců podstatnou měrou přispělo zřízení plebejských institucí, mezi něž lze zařadit *tribuny lidu* nebo *plebejské aedily*.²¹²

Omezenější okruh občanských práv v porovnání s patrijci i plebejci byl přiznán libertinům. Rozsah práv byl totožný u propuštěnců i jejich potomků. Podřadnější postavení této skupiny obyvatelstva v římské občanské společnosti bylo zřejmé z několika znaků. Jeden z nich představovalo jméno. Právě u propuštěnců se přibližně v 1. století př. n. l. setkáváme se snahou napodobit tvarem svého jména občany pocházející z vyšších společenských tříd. Dělo se tak tím, že libertin své jméno volně

²¹⁰ JOHNSTON, David. *The Cambridge Companion to Roman Law*. 1. Cambridge: Cambridge University Press, 2015, s. 175.

²¹¹ GAIUS, GREENIDGE, Abel, ed. *GAI INSTITUTIONES: INSTITUTES OF ROMAN LAW BY GAIUS*. 4. Oxford: Clarendon Press, 1904, s. 53.

²¹² KRÁL, *Státní zřízení římské...*, s. 19.

upravoval vkládáním *cognomin*, která se běžně u těchto obyvatel nevyskytovala. Protože pouze zřídka měly plebejské rodiny *cognomina* a jména propuštěnců mohla budít dojem, že se jedná o urozeného občana, bylo libertinům povolováno užívat *cognomin* pouze pocházející z řeckého nebo jiného cizího jazyka. Podle Augusta pak bylo žádoucí, aby byly libertini pojmenováni (*nomen*) podle svého patrona.²¹³

Dalším rozlišujícím znakem libertinů byl způsob oblékání. Jako pokrývku hlavy nosili typicky klobouk, zvaný *pileus*, který byl vyroben z plsti a měl kónický tvar. Potomkům libertinů po určitou dobu nebylo dovoleno nosit tógu opatřenou fialovým pruhem (*toga praetexta*), jelikož ta byla určena pro vykonavatele významných funkcí, jako jsou konzulové, praetoři nebo kněží.²¹⁴

Nerovné postavení libertinů se projevovalo i v mnoha dalších oblastech. Neměli přiznáno *ius connubii*, a to po celou část období římské republiky. Nejdříve došlo roku 18 př. n. l. k povolení uzavírání sňatků mezi libertiny a členy ostatních občanských vrstev, s výjimkou senátorů. Následně roku 9 n. l. bylo umožněno vstupovat do manželství senátorům s dětmi propuštěnců. *Ius commercii* naopak libertini měli v téměř totožném rozsahu jako ostatní občané. Někteří z libertinů nashromáždili dokonce tak velké množství majetku, že se při censu řadili do druhé občanské třídy. Trestat propuštěnce příslušelo nejen soudům nebo prétorovi, ale i samotnému patronu. Libertinům se nevyhnula ani povinnost sloužit v armádě. V ní působili zejména v loďstvu spolu s občany z nižších vrstev. Běžně zastávali funkce velitelů lodí, jejíž posádka byla složena z otroků. Kde však měli libertini právo občanské silně omezeno, bylo *ius honorum*. Z možnosti zastávání římských úřadů byli jak propuštěnci, tak jejich mužští potomci vyloučeni. Z tohoto pravidla jistou výjimku, trvající od doby vlády Caesara do nástupu Augusta, představoval výkon veřejných funkcí v městských úřadech mimo území Itálie.²¹⁵

²¹³ KRÁL, *Státní zřízení římské...*, s. 20.

²¹⁴ BERGER, *Encyclopedic Dictionary...*, s. 738.

²¹⁵ KRÁL, *tamtéž*, s. 22.

9.2. Cives sine suffragio

Období římské republiky se neslo v duchu dominantního postavení Říma nad okolními státy a obcemi. Mnoho z nich bylo při vojenských taženích Římany přemoženo. Následovala poté otázka, jaké postavení mají dobyté komunity a jejich členové v římské říši zastávat. Některým poraženým obcím byla umožněna určitá míra suverenity a její občané nabyli římské občanství. Na tyto nové občany se nahlíženo jako na *cives* mající všechna soukromá i veřejná práva, včetně těch politických, mezi které je řazeno zejména právo volební. Označit lze tuto skupinu obyvatel jako *cives cum suffragio* nebo *municipes optimo iure*.²¹⁶ V přibližně stejném období se setkáváme také s dalšími obyvateli, kterým Římané naopak přiznali pouze *ius suffragii* a nestali se proto plnohodnotnými občany. Tak tomu bylo např. v případě obcí spadajících do předmětu úpravy *plebiscitum Valerium de Formianorum, Fundanorum, Arpinatium suffragio*, které roku 188 př. n. l. předložil k projednání před shromážděním lidu Gaius Valerius Tappo.²¹⁷

Mezi Římem podmaněnými osadami se však vyskytovaly také *municipia sine suffragio*. Představovaly je obce, jejíž obyvatelé měli značně omezená politická práva a nedisponovali ani právem volebním. Na stranu druhou jim byly uloženy všechny veřejnoprávní povinnosti. Ve sféře soukromoprávní požívali obdobného postavení jako občané ostatních komunit. Naopak občané, spadající člensky do *municipia cum suffragio*, se mohli těšit veškerým soukromým i veřejným právům, která se k římskému občanství váží, tedy i zmíněné volební. Počátkem 1. stol. následně došlo k udělení statusu *municipa cum suffragio* všem obcím na území Itálie, čímž její obyvatelé současně získali i plné římské občanství.²¹⁸

Status *cives sine suffragio* hrál významnou roli v oblasti rodinného práva a dotýkal se i podmínek pro uzavírání manželství. Vedle základních požadavků kladených na osoby vstupující do manželství, tj. zletilost a duševní zdraví, docházelo navíc k posuzování stupně občanství novomanželů. Po dlouhou dobu bylo jedincům patřících mezi *cives sine suffragio* v zásadě odepřeno *conubium*. Tím došlo k zabránění v uzavírání sňatku mezi občany s omezenými občanskými právy s protějšky

²¹⁶ COLOGNESI CAPOGROSSI, *Law and Power...*, s. 99.

²¹⁷ MALANÍKOVÁ, *TRIBUTNÍ LIDOVÁ...*, Brno, 2018, s. 128.

²¹⁸ MOUSOURAKIS, *A Legal History...*, s. 198-199.

majícími plné římské občanství.²¹⁹ Tento právní stav trval přibližně do 1. stol. př. n. l., kdy skončila spojenecká válka.²²⁰

²¹⁹ HONSELL, Heinrich, Theo MAYER-MALY a Walter SLEB. *Romisches Recht*. 4. Berlin: Springer, 1987, s. 388. 5.

²²⁰ KASER, *Das römische...*, s. 269.

10. Občanské povinnosti

Obsahem právního vztahu mezi občanem a římským státem pochopitelně nebyla pouze řada občanských práv, ale i mnoho povinností. Množina občanských povinností nesla společný název *munera publica*. Pod tento termín se však ne vždy zařazovala povinnost služby ve vojsku (*militia*) nebo výkon úřadu (*honores*), jelikož obojí bylo považováno za právo občana. Vedle toho se po občanech v dřívějších dobách ze strany římského státu vyžadovala i fyzická práce (*operae*), která zahrnovala i nucené obdělávání obecních polí.²²¹ V souvislosti se správou římského státního aparátu měli občané nařízeno podílet se na nákladech souvisejících s ubytováním vojáků, transportem zásob nebo doručováním poštovních zpráv. V civilní oblasti bylo po občanech nezdědka vyžadováno, aby působili na vlastní náklady v různých typech řízení jako právní zástupce jiné fyzické osoby, svědek, nebo člen poroty.²²²

Významnou povinností v oblasti ekonomické, objevující se již v době královské, představovalo placení daní (*tributum*). Za cíl mělo primárně zajištění dostatečných finančních toků do státní pokladny (*aerarium*). Využívalo se ho především v období republiky, méně za císařství, jelikož potřebné příjmy bylo možné získat z velké části z nově vytvořených provincií²²³. V původním významu označoval pojem *tributum* mimořádnou platbu občanů, jež nebyly příslušníky římského vojska. Vybraných prostředků se užívalo ve válečné době k zajištění chodu armády. V případě, že byla ve vojenských taženích získána dostatečně velká kořist na pokrytí nákladů souvisejících s vedením války, vracelo se *tributum* jeho plátcům. V pozdější době se slovo *tributum* užívalo jako obecného označení pro daň. Podle předmětu zdanění, ke kterému se povinnost platit *tributum* vztahovala, rozlišuje nauka mezi *tributum capitis*, *tributum soli* a *tributum temerarium*. První v řadě, *tributum capitis*, byla v různé výši uložena neobčanskému obyvatelstvu žijícímu v provinciích. Vztahovala se původně na nemovitosti odlišné od půdy a následně se koncipovala do podoby daně za volební právo. Předmětem *tribut soli* byla provinční půda. Specifickým, nikoliv však obligatorním poplatkem, se stalo *tributum temerarium*, které sloužilo k úhradě následků mimořádných událostí.²²⁴

²²¹ RÁL, Josef. *Státní zřízení římské: pro akademická čtení*. Praha: Jednota českých filologů, 1921, s. 18.

²²² GIRDVAINYTE, *Roman Law...*, s. 23-41.

²²³ KRÁL, *Státní zřízení římské...*, s. 18-19.

²²⁴ BERGER, *Encyclopedic Dictionary...*, s. 745.

Výše jednotlivého typu tributu se vypočítala podle velikosti občanova jmění. Povinnost platit byla uložena každému občanu, jehož jmění čítalo alespoň 1500 assů. Seznam povinných subjektů vycházel z censorských listin. Splnění povinnosti se zajišťovalo primárně nemovitým majetkem plátce²²⁵. V Římě existovaly i typy daní, ke kterým byly povinni jak občané, tak neobčané a dále daně výlučně se vztahující pouze na občany. Do první skupiny lze zařadit nepřímé daně určené občanům i neobčanům z prodeje otroků, provedení manumisse, nebo celní poplatky. Příkladem výlučně občanské daně může být dědická daň ve výši 5 %, k jejímuž zavedení došlo za vlády císaře Augusta.²²⁶

²²⁵ KRÁL, tamtéž, s. 18.

²²⁶ GIRDVAINYTE, *Roman Law...*, s. 23-41.

11. Dvojí občanství

Starověký Řím byl národnostně a etnicky velmi pestrý. V hojném počtu se zde vyskytovali jak příslušníci různých obcí, tak občané cizích států, k nimž měli vytvořený členský právní vztah. V rámci udělování římského státního občanství proto vnikala otázka možnosti být nositelem dvojího občanství (*bipolitismus*) a jeho případné úpravy. Na římské občanství se tradičně nahlíželo jako na nekompatibilní s jinými státním občanstvími. Možnost pluralitního občanství římská právní nauka vylučovala s poukazem na přesvědčení, že by žádná přirozená osoba neměla být adresátem několika právních řádů nebo spadat pod více jurisdikcí. Občanský svazek k určitému společenství měl vycházet primárně ze skutečnosti, že jedinec trvale pobýval v daném místě. Pokud rezidentem přestal být, mělo dojít k zániku právní příslušnosti k obci. Tato koncepce nebyla z historické perspektivy zcela univerzální. Kontrastovala např. se starořeckým pojetím občanství, jelikož právě Řekové připouštěli možnost nárokování vícero občanských práv majících základ v právním vztahu k odlišným městským státům.²²⁷

K většímu posunu v klasickém římském nahlížení na problematiku dvojího občanství nastalo začátkem doby císařství. Určité tendence ke změnám je však možno vyzorovat už i na konci republiky. Obecně se má za to, že přibližně od 1. stol. n. l. postupně dochází ke změně obsahu institutu římského občanství a upouští se od principu inkompatibility a teritoriální vázanosti. Z římského občanství se stává určitý privilegující status, kterého daná osoba využívá vedle své občanské příslušnosti k obci, ve které je usídlena. Právě tato paralelní existence právních vazeb jedince na více společenství je z pohledu dobového kontextu některými autory označována jako *dvojí občanství*, a to i přes skutečnost, že římská právní doktrína tento institut v žádném období římského státu formálně do právního řádu nezakotvila. Pro argument o existenci institutu dvojího občanství svědčí mj. i fakt, že za vlády císaře Octaviana došlo při hromadném a následně i individuálním udělování římského občanství peregrinům k zajištění kontinuity jejich občanských práv a povinností vázících se k domovské obci. Mezi známé příklady koexistence více právních vztahů k několika obcím jsou dva Octavianovy edikty: *Octavianí de Seleuco Nauarcha* (41 př.n.l.,

²²⁷ II THE MAKING OF SECOND CENTURY ITALY: 4 THE ROMAN CITIZENSHIP. *Bulletin of the Institute of Classical Studies* [online]. 2011, s. 87-108 [cit. 2021-02-20]. Dostupné z: <https://doi.org/10.1111/j.2041-5370.1998.tb01683.x>.

Rhosus) a *Edictum Octaviani de privilegiis veteranorum* (31 př. n.l., Egypt). Specifikum obou ediktů tkví v tom, že zakotvují oprávnění dále požívat výhod (*iure liceat uti*) pramenících z příslušnosti k jejich domovské obci osobám s nově uděleným římským občanstvím. Pro tyto nové občany měla daná úprava za následek také možnost zastávat funkce ve veřejných úřadech nebo vykonávat veřejné povinnosti rovněž na území obou komunit. Konkrétně Octavianův edikt z roku 41 př. n. l. navíc udělil pro Seleuka z Rhodu právo volby soudní příslušnost v civilních a trestních věcech. Seleukovi tím byla dána možnost zahájit řízení buďto u lokálních rhodských anebo římských soudních orgánů.²²⁸ Ve vztahu k udělování individuálního občanství lze zmínit např. *plebiscitum de civitate Sosisi et Merico danda*. Jiným právním titulem, v tomto případě pro hromadné udělování občanského statusu, bylo *plebiscitum de civitate Mutini danda*. Společné oběma předpisům je jejich přijetí roku 210 před Kristem a také to, že jejich vznik vycházel z iniciativy římského senátu.²²⁹

²²⁸ GIRDVAINYTE, *Roman Law...*, s. 23-41

²²⁹ WOLTERS, Eric. *Leges, Plebiscita, et Rogationes: Democratization and Legislative Action*, 494–88 BC. South Florida, 2014, s. 81.

12. Občanské jméno

Jméno osoby v antickém Římě nemělo neutrální konotaci. Vyznačovalo původ a postavení jedince uvnitř společnosti. To se týkalo jak rozených římských občanů, tak osob, kterým byl občanský status udělen během života. Výskyt římských jmen na území římského impéria a zejména provincií představuje také jistý indikátor pro studium procesu integrace cizinců do římského státu. Fakt, že jméno osoby v tehdejší době hrálo důležitou roli, lze demonstrovat na aktu udělování občanství cizincům, konkrétně např. veteránům římské armády. Poté, co tito nabyli občanství, změnilo se jejich jméno do jazykové podoby jména římského občana.²³⁰ Způsoby přejímání římských jmen na ovládaných územích se lišily a podléhaly i jistým vlivům. Konkrétní podoba postupné romanizace v jazykové oblasti a při tvorbě jmen záležela na faktorech v podobě politického režimu, na tradicích, historii anebo trendech udávaných aristokracií v daném regionu. Podoba římských jmen se lišila nejen v různých městech, ale i jejich jednotlivých částech. Specifická forma římských jmen se vyskytuje mj. na řeckém poloostrově Peloponés. V ní jsou znatelné volnější konvence v jazykových pravidlech pro tvorbu jmen, které byly vlastní starověkým Řekům. Římský způsob výstavby občanských jmen se naopak vyznačoval pevným řádem, jelikož jméno, jak bylo řečeno výše, sloužilo právě pro vyjádření sociální nebo politické pozice nositele jména.²³¹

Jazyková struktura občanského jména obsahovala tři části. Základ jména tvořil *nomen gentile*, tj. rodové jméno, užívané ve tvaru přídavného jména (př. Cornelius, Ovidius...). Významově *nomen gentile* odpovídá dnešnímu příjmení. Druhou částí představovalo osobní jméno (*praenomen*). Užívali ho dospělí muži. Praenomen existoval relativně malý počet, což pravděpodobně vedlo i k tomu, že byly běžně zapisovány ve tvaru zkratk (př. Tiberius – Ti., Sextus – Sex...). Užití třetí části jména, *cognomen*, bylo nepovinné. Odrážela se v něm individuální vlastnost nositele. Cognomen byl odvozován zejména z osobních rysů jedince nebo jeho významných počínů, jako byly například válečné úspěchy (Magnus, Africanus atp.), dále z osobních přezdívek, zdomácnělého pojmenování od členů rodiny nebo z místa původu. Mnohdy význam *cognomen* vycházel z výrazného fyzického rysu nositele

²³⁰ LAVAN, *The army...*, 3-4.

²³¹ RIZAKIS, A.D. a S. ZOUMBAKI. *Roman peloponnese 1: Roman personal names in their social context*. Athens: Boccard, 2001, s. 38-39.

jména. Tak tomu bylo u tvoření jmen jako je *Paullus* (drobný), *Crassus* (tlustý) a dalších osobních pojmenování.²³²

Setkat se však dalo i se zvláštními pravidly tvorby občanských jmen. U adopce přebíral osvojený jedinec tvar jména po svém osvojiteli, tj. *praenomen* a *nomen*, popřípadě i *cognomen*. V mnoha případech doplňoval osvojencovo jméno ještě další osobní *cognomen* referující k členství v původní rodině. Více možných jazykových tvarů se vyskytovalo u jmen propuštěnců. Libertini, kteří byli dříve otroky soukromých osob, přejímali podobně jako výše uvedení adoptovaní *praenomen* a *nomen* od jiné osoby, zde od svého patrona. Své původní jméno otrok užíval jako osobního *cognomina*. Nesvobodný původ propuštěnce byl zřejmý z podoby jeho jména na základě vkládání písmena „l“ jako zkratky pro označení „*libertus*“. Propuštěná osoba se tedy mohla jmenovat např. *A. Furius A. l. Seleucus*. Jinak tomu bylo u otroků, jež byli ve vlastnictví římského státu. U této skupiny přejímali libertini *nomen* magistráta, který je propustil na svobodu.²³³

²³² GROH, *Život v starém*, s. 8.

²³³ *Tamtéž*, s. 8-9.

13. Censura

Jak již bylo dříve nastíněno, v římské společnosti existovala silná tendence ke kastování obyvatelstva podle rozmanitých kritérií. K členění skupin občanů však bylo nejdříve potřeba vymezit množinu přirozených osob, kterých se podobná aktivita bude týkat. K tomuto účelu sloužil censorský úřad složený z dvou censorů, volených každých pět let. Z výkonu úřadu nebyli censoři právně odpovědní. Funkci vykonávali společně a pokud jeden z censorů zemřel, zbývající z funkce odstoupil. Mezi hlavní úkoly vykonavatelů úřadu spadalo provádění soupisu občanů a jejich rozdělování do skupin, vytváření přehledů o majetku cizinců a zajišťovat statistické údaje o spojencích.²³⁴

S funkcí censorů se poprvé setkáváme v období republiky, přesněji roku 442 př. n. l., kdy došlo ke zřízení úřadu. Zpočátku poměrně malá instituce postupně získala na velkém významu, přičemž censorům byly svěřeny některé pravomoci dříve náležící etruským králům nebo prvním konsulům, mezi které se řadilo právě zhotovování census obyvatelstva. V rámci censu bylo na prvním místě prováděno členění na římské občany, cizince a otroky. V rámci kategorie římských občanů se dále rozlišovalo mezi svobodnými od narození (*ingenui*) a propuštěnci (*liberti*). Členění byli občané celkem do pěti skupin podle hodnoty majetku a věku. Účel dělení obyvatelstva vycházel z předpokladu, stanovujícího, že velikost majetku má korespondovat s mírou občanských práv a povinností daných osob.²³⁵

Census byl poměrně podrobný, a to i v tom významu, že v rámci jeho zhotovování sepisovali censoři i seznam římských senátorů (*lactio senatus*), jak právě vykonávajících funkci, tak i těch, kteří vyplňovali uvolněné mandáty např. v souvislosti s úmrtím senátora. I když není zcela známé, jakým způsobem docházelo k volbě senátorů, zdá se pravděpodobné, že přibližně ke konci 4. stol. bylo ustanovování senátorů svěřeno právě censorům, kteří tak činili na základě objektivně stanovených kritérií. Podle nich byli senátoři vybíráni z nejvýše postavených magistrátů s preferencí v následujícím pořadí: ex-censor, ex-consul, ex-praetor a quaestor. Censorům však náležela také pravomoc zbavit senátory funkce. Stát se tak mohlo v případě, kdy daný občan jednal způsobem snižujícím vážnost senátu. Toto opatření censora patřilo mezi

²³⁴ ADKINS, Lesley a Roy A. ADKINS. *Handbook to Life in Ancient Rome: (Facts on File Library of World History)*. 2. New York: Facts On File, 2004, s. 44.

²³⁵ COLOGNESI CAPOGROSSI, *Law and Power ...*, s. 79.

široké oprávnění v oblasti dohlížení na mravní počínání římských občanů (*cura morum*). Mezi další prostředky, kterými censor trestal morální prohřešky, patří *nota censoria*. Umožňovala v těžkých případech občana veřejně zestudit nebo jej degradovat přeřazením do nižší cuncturijní skupiny. Podobně jako docházelo k sestavování soupisu majetku římských občanů, zhotovovali censoři i seznam jmění dané obce. Spravovali obecní příjmy a výdaje, dohlíželi na smlouvy uzavřené se soukromými subjekty, na základě kterých byl veřejný majetek spravován.²³⁶

I přes to, že censoři nedisponovali exekutivními pravomocemi, vyznačovalo se jejich společenské postavení značnou prestiží, a to dokonce větší, než měli konzulové. Na censory se nevztahovaly vojenské povinnosti a byli vyloučeni z politických rozhodování. Z toho důvodu jim nepříslušelo kupříkladu svolávat senát nebo lidová shromáždění. Výkon censorských rozhodnutí nebýval proveden přímo censorem, nýbrž konsuly nebo ostatními magistráty. Takový procesní postup se týkal i ukládání nejpřísnějších sankcí, jako byl prodej do otroctví u osob, jež se vyhýbaly sestavování censu.²³⁷

²³⁶ COLOGNESI CAPOGROSSI, *Law and Power ...*, s. 79.

²³⁷ Tamtéž s. 80.

Část III.

ANALÝZA OBČANSTVÍ EVROPSKÉ UNIE A STATUSU CIVITATIS

14. Analýza občanství EU a *statusu civitatis*

Následující část bude věnována analýze a komparaci římského a evropského občanství z historicko-právní perspektivy. Cílem bude nalézt, prozkoumat a zhodnotit styčné body obou institutů, zejména v době novověku. Analýza vychází z odborné literatury věnující se tématu občanství v rovině teoretickoprávní, římskoprávní a z hlediska práva EU.

14.1. Římské občanství a jeho historické kořeny v právu EU

Nelze přehlédnout historickou návaznost římského práva na utváření a fungování právního systému, dnes aplikovaného na evropském kontinentu. Poté, co Spojené království na počátku roku 2020 opustilo Evropskou unii, kontinentální právní systém se v členských státech EU stal zcela dominantním. V souvislosti s brexitem lze v této souvislosti uvažovat i o možném zpomalení postupného poválečného procesu sbližování kontinentální a angloamerické právní kultury, který, z tuzemských autorů, zmiňuje např. Gerloch.²³⁸

Pod vlivem římskoprávní doktríny dochází již od doby zániku Západořímské říše k formování kontinentálního právního systému²³⁹. Děje se tak především na základě recepce řady právních institutů, mezi které můžeme zařadit i občanství. Autoři Funta, Golovko a Juriš nacházejí odraz *statusu civitatis* přímo v rovině evropského práva. Zastávají názor, že nejstarší kořeny unijního občanství lze nalézt právě v římském právu. Poukazují na původně soukromoprávní povahu římského občanství, která se v následném vývoji rozšířila i do oblasti veřejnoprávní.²⁴⁰ Podobné prolínání obou právních systémů je charakteristické také pro evropské občanství. Jak bylo v rigorózní práci dříve zmíněno, z titulu společného občanství vyplývá příslušníkům členských zemí řada práv a povinností, které mají praktický dopad jak v oblasti soukromého, tak veřejného práva. V prvním případě by se jednalo například o implementaci směrnic cílených na ochranu spotřebitele, v druhém případě lze jmenovat problematiku

²³⁸ GERLOCH, Aleš. *Teorie práva*. 7. aktualizované vydání. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2017, s. 116.

²³⁹ ŽIDLICKÁ, Michaela. *Římské právo a jeho vliv na formování kontinentálního právního systému*. Brno: Masarykova univerzita, 1993, s. 3-7.

²⁴⁰ FUNTA, *Európa a...*, s. 80.

přeshraničního vydávání osob v trestním řízení nebo legislativní nástroje proti legalizaci výnosů z trestné činnosti.²⁴¹

Konkrétní podobu historického vlivu římské právní teorie v evropských zemích lze vystopovat také v dobách dřívějších. Zajímavý příklad představují práce, za nimiž stojí významný polský myslitel Wawrzyniec Grzymała Goślicki. Tento šlechtic, filozof a pozdější poznaňský biskup, působil v období polsko-litevské unie (r. 1550-1772). Ve svých textech se věnuje i tématu občanství, přičemž přebírá Justinianovo dělení osob ve společnosti na svobodné [občany] a nesvobodné. Goślicki, stejně jako mnoho autorů téže doby, podává vlastní definici občanství, ve které se silně odrážejí myšlenky řeckých a římských filozofů. Vedle římského práva je Goślického pojetí občanství formováno zejména filozoficko-politickými koncepty Cicerona a Aristotela.²⁴²

14.2. O užití pojmu „status civitatis“ v kontextu EU občanství

Úzká provázanost mezi římským a novodobým pojetím státoobčanského svazku se manifestuje také na základních rovinách poznání, jako je jazyk. Imanentní odraz římskoprávní nauky v novověkém nahlížení na institut občanství se některým autorům jeví natolik zřejmý, že ve svých pracích používají pojem *status civitatis* pro označení občanství v kontextu práva evropské unie. Maarten Vink si tento původně římský soukromoprávní pojem taktéž vypůjčuje. Činí tak v souvislosti s úpravou unijního občanství ve Smlouvě o založení Evropského společenství a jeho následným zavedením prostřednictvím Maastrichtské smlouvy. Dle názoru Vinka dochází na základě přijaté Smlouvy o založení ES k inkorporaci „*nového statusu civitatis*“ do práva evropské unie. Tento status zahrnuje zvláštní skupinu práv náležitých občanům členských států²⁴³. Na jiném místě Vink hovoří o konstruování „*evropského statusu civitatis*“, který užívá synonymně s evropským občanstvím. Věnuje se především ustanovením primárního práva EU upravujícího obsah tohoto staronového pojetí občanství.²⁴⁴

²⁴¹ Viz. např. institut evropského zatýkácího rozkazu nebo zákon č. 253/2008 o některých opatřeních proti legalizaci výnosů z trestné činnosti a financování terorizmu.

²⁴² FRIEDRICH, Karin a Barbara M. PENDZICH, ed. *Citizenship and Identity in a Multinational Commonwealth: Poland–Lithuania in Context, 1550–1772*. 1. Lieden: Koninklijke Brill NV, 2009, s. 3-7.

²⁴³ VINK, *Limits of...*, s. 49.

²⁴⁴ Tamtéž, s. 50.

Přebírání římskoprávní terminologie nacházíme i u dalších autorů zabývajících se o oblast evropského občanství. Patricia Mindus ve své knize *European Citizenship after Brexit* (2017), připomíná historickou slabinu procesu integrace členských zemí EU, kterou představoval všeobecný nedostatečný pocit sounáležitosti k Evropě jako politickému celku. Autorka připomíná tehdejší uvědomování si důležitosti propagace jednotné evropské identity ze strany politických zástupců členských zemí. Právě tento okamžik považuje Mindus za rozhodující pro vznik myšlenky zavedení „*společného statusu civitatis*“²⁴⁵. Shodným způsobem, jako výše zmíněný Vink, autorka užívá pojmu „*status civitatis*“ k označení nové formy unijního občanství, ke kterému oficiálně došlo po přijetí Maastrichtské smlouvy v roce 1993.²⁴⁶

14.3. Odraz římského a evropského občanství v právně-filozofických konceptech

V rámci právně-filozofického přístupu k pojmu občanství se v průběhu historie zaměřila pozornost badatelů na otázky ideální podoby občanství. V této souvislosti je často zmiňován ztracený ideál občanství, popisovaný za časů starověkého Řecka a Říma, kde byli občanům připisovány atributy, jako je etičnost a ctnost (řecké polis) nebo občanství ve smyslu právního pojmu (římská říše). Tyto, a další historicky pozdější modely občanství, se staly určitými univerzálními idealizovanými typy, na jejichž základě jsou stavěny četné kritické názory na moderní formy občanství, unijní občanství nevyjímaje.

V období od zániku Západořímské říše do vzniku Evropské unie se ve filozofických dílech objevily tři modely ideálního občanství. Žádný z nich se historicky neobjevil ve své čisté podobě, lze je však použít jako typologické vodítko pro pochopení mocenského uspořádání společnosti. První, *republikánský model* občanství, se zakládá na Aristotelově pojetí ideálního občanstva, zájmem je se aktivně o veřejné věci a své povinnosti v demokratické společnosti. Na politiku je nahlíženo jako na způsob vedení dobrého života. *Liberální model* občanství vychází z prací J. Locka a D. Huma. Charakterizuje ho primární zaměření občana na realizaci

²⁴⁵ MINDUS, Patricia. *European Citizenship after Brexit: Freedom of Movement and Rights of Residence*. 1. Cham: Springer Nature, 2017, s. 8.

²⁴⁶ Tamtéž, s. 10.

vlastních zájmů. V centru pozornosti nestojí veřejné blaho, ale individuální cíle jednice. Třetím typem je *caesarský model* občanství. Jeho výchozí bod představují filozoficko-politické ideje vládnutí, praktikované ve starém Římě v období římského císařství. Tato římská koncepce popisuje občanství jako neustálý boj proti nepříteli, a to vnitřnímu (dle Hobbesa) nebo vnějšímu (dle Schmitta).²⁴⁷ A právě posledně uvedený koncept občanství někteří autoři porovnávají s občanstvím EU. Karolewski konstatuje kriticky, že prvky caesarského modelu občanství pronikají do evropského občanství. Děje se tak především v oblasti migrační politiky, kdy jsou unijními orgány občanům EU prezentovány vnější hrozby pro sociální systém, v podobě „ilegálních“ migrantů. Na základě uváděných nebezpečí jsou poté unií zesílená bezpečnostní opatření, která však snižují míru svobody občanů členských zemí a podřívají demokratickou povahu EU. Způsoby použití nástrojů Evropské unie k odstranění závadného stavu mají dle Karolewského rysy moderního caesarského modelu, jelikož udržují občanstvo v permanentní nejistotě a umožňují veřejné moci omezovat základní svobody občanů, zejména prostřednictvím omezování soukromí, zaváděním nových kontrolních mechanismů a restrikcí. Postupný posun v trendu směrem k caesarskému modelu občanství může mít podle Karolewského za následek polarizaci společnosti, růst předsudků vůči neobčanům EU, růst xenofobie a v horším důsledku i agresivitu vůči domnělým vnějším nepřátelům.²⁴⁸

14.4. Komparace atributů občanství ve starověkém Řecku, Římě a EU

14.4.1. Prvek teritoriální expanze

Jedním z prvních odlišností mezi pojetím občanství v dávném Řecku a Římě je geografický rozměr. Římská politika teritoriální expanze jde v přímém protikladu k limitovanému uplatňování řecké veřejné moci, primárně směrem ke svým městským státům. Rozdíl mezi oběma pojetími tkví také v časovém a intencionálním hledisku vážícím se k politicko-mocenskému využití institutu občanství. Podle řeckého pojetí

²⁴⁷ KAROLEWSKI, Irneusz Pawel. *Citizenship and Collective Identity in Europe*. 1. Oxford: Routledge, 2010, s. 92-97.

²⁴⁸ KAROLEWSKI, Irneusz Pawel a Viktoria KAINA. *Caesarean citizenship and its anti-civic potential in the European Union. Civic Resources and the Future of the European Union*. 1. Oxford: Routledge, 2015, s. 196-213.

bylo občanství užíváno jako nástroj pro inkluzi obyvatelstva a upevnění sociálních vazeb. Vedle tohoto sloužilo občanství také k upevnění postavení vládnoucích struktur. Primárně však dočasně a v konkrétních obtížných historických obdobích. Tuto časovou přechodnost však nevidíme na příkladu užití institutu občanství v Římě. Ideové uchopení občanství a jeho následnou aplikaci lze u starých Římanů pojit spíše s permanentními strukturálními změnami, které byly plánovány v souladu s římskou expanzivní politikou.²⁴⁹

Pokud jde o zohlednění povahy evropského občanství, na první pohled by se mohlo zdát, že se zde rovněž nachází jistý prvek cílené teritoriální expanze. Nabízí se i jistá analogie mezi rozrůstáním římského impéria a rozšiřováním území dnešní EU. V případě římské expanze došlo nejdříve k ovládnutí *Latia*, politickému sjednocení Apeninského poloostrova a následnému podmanění Středozeří. Při rozšiřování Evropské unie se původní počet šesti základajících členů rozrostl na téměř tři desítky. Po proběhlém brexitu je unie v roce 2021 tvořena 27 členskými zemi. Podle mínění autora rigorózní práce je však třeba brát v úvahu fakt, že status občanství unie je především následkem vstupu konkrétní členské země do unie a nikoliv nástrojem pro rozšíření unijního území. Účel občanství EU by se proto přibližoval spíše řeckému pojetí, jelikož obě koncepce cílí na posílení sociálních vazeb a integraci obyvatelstva uvnitř jednotlivých správních celků, tj. *polis* v Řecku a členské státy v EU. V případě, že by občanství EU prvek teritoriální expanze mělo obsahovat, považuje autor práce takové tvrzení za diskutabilní, resp. tento prvek za latentní.

14.4.2. Princip teritoriality a personality

Dalším znakem relevantním pro komparaci *statusu civitatis* a evropského občanství jsou principy, na kterých jsou tyto instituty založeny. Z nich lze jmenovat *princip teritoriality* a *princip personality*. Řecko-římské pojmání práva ve vztahu k nositelům subjektivních práv se s ohledem na některé principy práva lišilo od právních nauk moderních států. Jak uvádí L. Colognesi, pro novodobé státní útvary je příznačný princip teritoriality. Podle něj právo dané země platí vůči všem osobám nacházejícím se na státním území.²⁵⁰ Princip teritoriality se uplatní v soukromém i veřejném právu.

²⁴⁹ MATIAS, *Citizenship as...*, s. 21-22.

²⁵⁰ COLOGNESI CAPOGROSSI, *Law and Power...*, s. 89-90.

Cizí státní příslušník se podle něj obecně dostává do postavení občana příslušné země. Na území starověkého Řecka a Říma byl naopak dominantní princip personality. Dle něj působí vůči adresátům právních norem právní řád země, jejíž jsou státními příslušníky. Vystoupením z místní politické komunity u tehdejších osob docházelo k zániku občanského svazku se starobylým státem. Současně byla osobě odepřena ochrana, vyplývající místním občanům z lokálního právního řádu.²⁵¹

Pokud bychom se na popsané principy podívali optikou právní úpravy občanství EU, autor rigorózní práce zastává názor, že oba zaujímají důležité místo především v praktické rovině. Princip teritoriality v zásadě zajišťuje působení právních norem EU na území všech členských států, které se zavázaly k dodržování povinností vybývajících především z primárního práva EU. Tímto dochází k umožnění aplikace evropské legislativy i vůči subjektům pocházejícím ze třetích zemí, jestliže se nacházejí kdekoli na území Evropské unie. V římské říši převažující princip personality se též významně uplatní v rovině práva EU, jelikož jej obsahují vnitrostátní řády členských zemí. Například v české legislativě je typická personalita práva v oblasti trestního práva, kdy o zásadě personality pojednává §9, resp. §7 odst. 2 (pasivní princip personality) zákona č. 40/2009, trestní zákoník. Stejný princip má dnes zásadní relevanci také v přeshraničních trestněprávních vztazích spojených s otázkou vymezení jurisdikce a postihování trestné činnosti spáchané vůči státním příslušníkům členských zemí cizincem mimo území EU.²⁵²

14.4.3. Akcent ochrany majetkových práv

Jak bylo zmíněno v dřívějších kapitolách, obsahem občanství jsou práva a povinnosti, které z tohoto právního vztahu občanu vyplývají. Určitou paralelu mezi římským a moderním evropským pojetím hlavního předmětu ochrany nalézáme v oblasti majetkových práv, konkrétně na příkladu vlastnického práva. Podle autorů Isin a Nyers mezi příznačný atribut římského občanství patřila možnost držby, resp. vlastnického práva k věcem, a s tím spojené praktické otázky, které zodpovídala tehdejší právní věda. Mají za to, že se s moderním konceptem evropského občanství

²⁵¹ GIRDVAINYTE, *Roman Law...*, s. 24.

²⁵² ECHLE, Regula. The Passive Personality Principle and the General Principle of Ne Bis In Idem. *Utrecht Law Review* [online]. Utrecht, 2013, s. 1-12 [cit. 2021-04-19]. Dostupné z: doi:<https://doi.org/10.18352/ulr.242>

podobně pojí primární zacílení na ochranu soukromého vlastnictví občanů jako nositelů občanských práv. Kořeny takového cíle, charakteristického pro unijní občanství, vidí autoři v růstu kapitalismu a sílení národních států.²⁵³

14.5. Paralely historických impérií – unifikace obyvatelstva v Římské říši a Evropské unii

Vedle styčných bodů souvisejících s normováním právních skutečností ve starém Římě a Evropské unii, mnozí badatelé přirozeně nacházejí i historické paralely týkající se vzniku, fungování a zániku globálních mocensko-politických celků. V této souvislosti se objevuje také otázka možného způsobu výkonu veřejné moci na relativně rozsáhlém geografickém prostoru, na kterém žije velmi rozmanité obyvatelstvo.

G. Marks²⁵⁴ uvádí pět historických impérií, která pokrývala území, na nichž se rozkládala Římská říše, a kde dnes leží podstatná část členských států Evropské unie. Každý z těchto gigantických politických celků pokrýval minimálně jednu pětinu daného území, což čítá přibližně 1 milion km². Na mysli má autor konkrétně Římskou říši, Franskou říši, napoleonskou Francii, nacistické Německo a Evropskou unii. U každé z nich zkoumá způsoby vládnutí, mnohdy zcela odlišným skupinám osob. Rozdíly Marks zmiňuje především kulturní, jazykové nebo náboženské. I když do výčtu impérií zařazuje i Evropskou unii, všímá si jedné ze zcela zásadních odlišností. Na rozdíl od zbylých čtyř mocností není fungování EU založeno na uplatňování násilí vůči obyvatelstvu. K zajištění úspěšného výkonu veřejné moci v sociálně silně heterogenním prostředí je třeba, aby si vládnoucí subjekt zvolil některou ze tří strategií. Marks nabízí tyto:

a) *akomodace* – ponechat určitou míru suverenity výměnou za podíl na finančních, hmotných či nehmotných zdrojích;

²⁵³ ISIN, *Routledge Handbook...*, s. 27.

²⁵⁴ MARKS, Gary. Europe and Its Empires: From Rome to the European Union. *Journal of Common Market Studies* [online]. 2012, s. 1-13 [cit. 2021-04-20]. Dostupné z: doi:DOI: 10.1111/j.1468-5965.2011.02218.x

b) *asimilace* – začlenit příslušníky cizích komunit, nebo jejich lídrů, do vlastního většího mocenského celku a přimět je ke ztotožnění se s ním;

c) *eliminace* – zničit původní obyvatelstvo ve smyslu rozeznání, zotročení nebo fyzické likvidace.

Jak Římská říše, tak Evropská unie dle názoru Markse zvolila strategii asimilace. V obou případech občané původně nezávislých politických zřízení byli přímo či nepřímo začleněni do nové společné komunity a přijali dvojí státoprávní identitu. Proces romanizace je s ohledem na společné začlenění kulturně a jazykově diverzifikovaných kmenů a měst na Apeninském poloostrově považován za jeden z historicky nejúspěšnějších příkladů asimilace. Obdobná asimilační strategie je charakteristická i pro Evropskou unii. Jak v Římské říši, tak v EU se stala asimilace výsledkem procesu, který neměl předem stanovený účel. Zatímco asimilace u národních států představovala často explicitní cíl prosazovaný nezřídkem pod nátlakem, ve dvou zmíněných říších jde o asimilaci implicitní, nikoliv a priori nucenou. Římané, i politické vedení EU, provedli asimilaci prostřednictvím adopce dvojího státoprávního svazku a nové společné politické identity. Podobně nezvolili cestu eliminace původního obyvatelstva. Římská i evropská asimilace je založena smluvně, kdy komunity uvnitř musí přijmout již předem vytvořený imperiální právní rámec. A konečně, důležitým katalyzátorem pro urychlení procesu asimilace v obou politických zřízeních, jsou benefity pro společensky výše postavené občany. Ve starém Římě se jednalo o vládnoucí vrstvu a majitele půdy, v EU těží ekonomické výhody z unie zejména kvalifikovaní pracovníci a vlastníci obchodních společností.²⁵⁵

14.6. Občanství jako homogenizující prvek obyvatelstva

S výše uvedeným způsobem adaptace vládnoucího státního zřízení na vysokou sociální a občanskou variabilitu, se pojí i nástroje ke sjednocování obyvatelstva. Jeden z nich představuje právě občanství. G. Matias zmiňuje významný krok v podobě ediktu římského císaře Antonia Caracally, kterým došlo v roce 212 n.l. k udělení římského občanství všem svobodným obyvatelům tehdejší říše. Tuto událost považuje za rozhodující unifikaci právních systémů koexistujících v daném území. Pluralita

²⁵⁵ MARKS, *Europe and...*, s. 13.

systemů se v mnoha případech projevila vzájemným střetem právních úprav. Edikt posunul dál proces romanizace místních obyvatel a umožnil i snazší administraci vzdálených kolonií. Všudypřítomnost římských občanů podléhajících stejnému právu dopomohlo k šíření římské právní doktríny a homogenizaci právního systému na Evropském kontinentu. Udělením občanství obyvatelstvu římské říše dle Matiasa dopomohlo k vytvoření multietnické, mnohajazykové „mezinárodně právní komunity“.²⁵⁶

Uvedené historické okénko nabízí logickou paralelu i v moderních dějinách. Za relativně úspěšnou unifikaci obyvatelstva dosaženou rozšířením společného občanství, resp. právního systému, který tento institut upravuje, lze označit právě EU. Zavedení unijního občanství po přijetí Maastrichtské smlouvy mělo podle názoru Matiasa totožný sjednocující účel, jaký byl nastíněn na příkladu římské říše. Dodává, že bez jednotného občanství by nebylo možné ani obhájit myšlenky vytvoření Evropské unie ve smyslu politického nadnárodního útvaru.²⁵⁷

14.7. K otázce bipoitismu – pluralita státního občanství

Z hlediska vývoje podoby občanství v Římské říši a Evropské unii lze vysledovat i podobný trend v otevírání se myšlenke vícero občanství. Ne vždy lze totiž bez problémů nahradit jeden státoobčanský svazek jiným. V případě Evropské unie byl tento problém vyřešen celkem bez problémů dříve popsáním prvkem komplementarity unijního občanství, které explicitně doplňuje státní občanství příslušníků členských zemí, nefunguje jako jeho substitut. Na úrovni jednotlivých členských států je problematika občanství složitější, jelikož ji upravují jednotlivé vnitrostátní právní řády. V současné době se proto nesetkáváme s unifikací, zejména způsobů nabývání či pozbývání občanství a ani možnosti být občanem více členských států.

I přes rozdílnou právní úpravu v rámci členů EU, lze podle Hřebejka²⁵⁸ zpozorovat trend liberalizace tradičních hodnot, mezi které patří i klasické pojetí dvojího občanství. To vychází z premisy, že vícero občanství je nežádoucím jevem. I

²⁵⁶ MATIAS, *Citizenship a...*, s. 26-27.

²⁵⁷ Tamtéž, s. 27.

²⁵⁸ HŘEBEJK, Jiří. Dvojí státní občanství. *ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE IURIDICA*. 2014, s. 105-108.

když obecně sílí tendence považovat bipoilitismus za přijatelný, stále se najde nemálo členských zemí stavících se ke dvojímu občanství odmítavě. Mezi ně Hřebejk řadí Belgii, Dánsko, Lotyšsko, Polsko, Nizozemsko, Řecko nebo Rakousko. Pokud jde o situaci v ČR, až do nabytí účinnosti nového zákona o státním občanství dne 1. 1. 2014, tuzemská legislativa dvojí občanství v zásadě neumožňovalo. Bipoilitismus přímo ve svém textu vylučovala již Ústava z roku 1920. Následně přijaté ústavy, včetně současné, obsahovaly odkaz na zákonnou úpravu nabývání a pozbývání státního občanství, která však dvojí občanství omezovala. V současnosti účinný zákon č. 186/2013 Sb., o státním občanství, se ubírá cestou uvolnění státoobčanského svazku a umožňuje bipoilitu bez nutnosti zřeknutí se předchozího občanství.²⁵⁹

Obdobný, jako výše popsany trend v postupném oslabování výlučnosti občanského vztahu ke státnímu zřízení, lze vypořádat i dějinách starého Říma. Jak bylo uvedeno v části rigorózní práce pojednávající o římském občanství, i to prošlo důležitými změnami. Obecně se má za to, že přibližně od 1. stol. n. l. ztratil *status civitatis* atribut inkompability a teritoriality. Postupem času se z něj stal v jistém smyslu *doplňkový* status, jehož výhody využívali římstí občané spolu s benefity, které jim plynuly z příslušnosti k lokální komunitě²⁶⁰. Tak tomu bylo například u občanů řeckého poloostrova za časů vlády Augusta na přelomu prvního tisíciletí n.l. Řekové se mohli podílet aktivně na politickém chodu své komunity a současně jim náležela řada práv příslušících římským občanům²⁶¹. Za bipoilitu lze považovat také známého římského právníka Ulpiana, který byl občanem Týru, jelikož se narodil do řádného manželství. Občanství se vyvozovalo od občanského postavení otce, nikoliv podle místa narození. Ulpian Týr považoval za svou domovinu (*patria*), zatímco na Řím nahlížel jako na společnou vlast všech římských občanů (*communis patria*).²⁶²

²⁵⁹ HŘEBEJK, *Dvojí státní...*, s. 106.

²⁶⁰ GIRDVAINYTE, *Roman Law...*, s. 39.

²⁶¹ MATIAS, *Citizenship as ...*, s. 26.

²⁶² HONORÉ, Tony. *Ulpian: Pioneer of Human Rights*. 1. Oxford: Oxford University Press; 2002, s. 9-10.

14.8. Občanství jako komodita a diskutabilní způsoby jeho nabývání

Podobně, jako tomu bylo ve starém Římě, i dnes je společné občanství velmi žádaným statusem. V některých případech až tak žádaným, že se do sféry práva promítnou přirozené prvky ekonomie, resp. zákony poptávky a nabídky. Po právní stránce je obsahem občanství soubor práv a povinností. Z hlediska ekonomické perspektivy nabízí občanství také zajímavé příležitosti a může se stát předmět obchodu. O benefitech vyplývajících ze *statusu civitatis* a evropského občanství, se autor zmínil již ve více částech rigorózní práce. Vysoká hodnota státoobčanského svazku, o který zájemci v tehdejší době usilovali, je stěží zpochybnitelná. Se stejnou situací se setkáváme i dnes. Nebude proto překvapením, že v současnosti některé státy umožňují nabýt občanství cizím státním příslušníkům za úplatu formou investice v dané zemi. Z členských zemí EU jsou známými případy Malta a Kypr. Státními příslušníky prvního uvedeného středozezemního ostrova se mohou stát bonitní cizinci za cenu v přepočtu cca 17 mil. Kč.²⁶³ Cena občanství Kypru se pohybuje kolem 44 mil. Kč. Nový „občan“ tím získá nejen významná práva unijních občanů, ale především i možnost pohybovat se volně po celém Schengenském prostoru. V Moldávii, která je kandidátskou zemí pro vstup do EU, je možné pořídit občanství za cenu 2,2 mil. Kč.²⁶⁴ Mezi příklady neunijních států, které nabízejí svá občanství za úplatu, spadá hned několik ostrovů v Karibském moři: Dominikánská republika (2,2 mil. Kč), St. Lucia nebo Antigua a Barbuda (obojí 2,2 mil. Kč), Republika Vanuatu (2,8 mil. Kč). Izrael nabízí své občanství za 2,2 mil. Kč příslušníkům židovského náboženství a 44 mil. Kč jedincům bez židovské příslušnosti.²⁶⁵

Z výše uvedených příkladů je patrné, že velikost investice za účelem dosažení občanského postavení se v jednotlivých zemích výrazně liší. Navíc, neexistuje žádný zdroj, který by ceny jednotlivých občanství srovnával. Určité vodítko pro stanovení objektivní hodnoty však dle autora rigorózní práce existuje. Je jím tzv. Passport Index

²⁶³ Nutno dodat, že je třeba, že je třeba splnit i jiné dodatečné podmínky, jako investice do nemovitosti v Maltě.

²⁶⁴ BORDEN, Tylor. 9 countries where you can easily buy citizenship and how to do it. *Insider* [online]. New York: Insider, 2020 [cit. 2021-04-21]. Dostupné z: www.businessinsider.com .

²⁶⁵ GARNIER, Salomé a Staff WRITER. Citizenship by investment: Transaction of National Identity. *Harvard International Review*. 2020, s. 15-18.

(PI).²⁶⁶ Jedná se o on-line nástroj, který v reálném čase vytváří žebříček síly cestovních průkazů 199 států světa, především možnosti pohybovat se po území cizích států v závislosti na jednotlivých typech víz. Nejvýše hodnocené cestovní průkazy tedy budou ty, které zajišťují bezvízový styk pro své občany. V současné době je nejsilnějším globálním pasem německý. Stojí na první příčce z 81 možných. Český cestovní pas se umísťuje na 5. místě, což je relativně dobré umístění, a umožňuje cestovat volně do více zemí, než např. pas občanů Slovenské republiky nebo zmíněné Malty. Takto vytvořený žebříček by se v čistě teoretické rovině dal převést na hodnoty vyjadřující cenu občanství v penězích. Umístění jednotlivých zemí v PI navíc v základu odpovídá cenám, za které jsou v současnosti občanství „obchodována“. Vysvětlena by tak byla mnohem vyšší cena investice nutná k získání občanství Malty (6. místo v PI) oproti občanství Dominikánské republiky (35. místo v PI).²⁶⁷

Také obyvatelé žijící na území římského impéria si pochopitelně uvědomovali nesčetné benefity římského občanství. Společenská poptávka po dosažení *statusu civitatis* byla značná. V jádru obdobný zvláštní způsob nabytí římského občanství, formou majetkové investice, lze spatřovat u příkladu *Latinů*, v rigorózní práci již uvedeném. Ti se mohli stát římskými občany v případě vykonání prospěšné činnosti pro Řím. Takovou prospěšnou činnost představoval šestiletý import obilí (*nave*), výstavba nemovitosti (*aedificio*) nebo tříletý výkon prací v oboru pekařství nebo mlynářství (*pistrino*).²⁶⁸ První dva uvedené případy lze dle názoru autora rigorózní práce považovat za formu majetkové investice a výkon uvedených řemeslných prací jako formu investice nemajetkové. Společným cílem poskytnutých plnění se stalo získání *statusu civitatis*. Uvedené skutečnosti tak lze analogicky považovat za zvláštní způsoby nabytí občanství formou investic, jakých jsme svědky dnes, ve 21. století.

A jaká byla cena *statusu civitatis*? Přestože nejsou známy právní prameny explicitně zmiňující možnost úplatného nabytí římského občanství a tím pádem ani jeho peněžní hodnoty, setkáváme se s nábožensko-historickými indiciemi, které tuto možnost naznačují. Ve Skutcích apoštolů, se dozvídáme o apoštolovi Pavlovi. Aby se vyhnul zbičování skupinou ozbrojenců, hájí se argumentem, že je od narození římským

²⁶⁶ Passport index 2021. *Passport Index* [online]. Arton Capital, 2021 [cit. 2021-04-21]. Dostupné z: <https://www.passportindex.org/>.

²⁶⁷ Global Passport Power Rank 2021. *Passport Index* [online]. Arton Capital, 2021 [cit. 2021-04-21]. Dostupné z: <https://www.passportindex.org/byRank.php>.

²⁶⁸ Gai. Inst. I. 32-34.

občanem. V rámci dialogu Pavlovi odpovídá velitel jednotky slovy: „*Já jsem získal občanství za spoustu peněz!*“. Následně je Pavel propuštěn.²⁶⁹

Můžeme z uvedené biblické rozpravy dovozovat, že i ve starém Římě docházelo k možnosti koupě *statusu civitatis*? Autor rigorózní práce je toho názoru, že pokud uvedený příběh koresponduje s historickými událostmi, není důvod o tom příliš pochybovat. Právo nepředstavuje jediný normativní systém v lidské společnosti. Vedle něj přirozeně existují časem ustálená ekonomická pravidla lidského chování a především zákonitosti poptávky a nabídky. V širším kontextu je proto možné domnívat se, že se také v římském impériu *de facto* objevovaly možnosti nabytí římského občanství nekodifikovanou úplatnou formou investice.

²⁶⁹ Skutky apoštolů, 22:27-29. *Www.bible21.cz* [online]. [cit. 2021-04-21]. Dostupné z: <https://www.bible21.cz/online#skutky>.

Závěr

V rigorózní práci bylo pojednáno o možných styčných bodech *statusu civitatis* a občanství Evropské unie. Výchozím bodem se stal předpoklad, že existují určité pojmové a obsahové rysy *statusu civitatis*, které se odrážejí také v dnešním pojetí občanství podle práva Evropské unie. Současně bylo cílem poukázat na jeden z dalších neprozkoumaných příkladů prolnutí římského práva s konkrétním moderním právním systémem – právem Evropské unie. Po vymezení občanství jako obecném institutu byly analyzovány dvě vybrané formy občanství, a sice *status civitatis* a unijní občanství.

Možné koncepční paralely mezi oběma podobami občanství byly nalezeny ve více rovinách. Bylo zjištěno, že někteří soudobí autoři považují *status civitatis* za výchozí bod pro vymezení historického počátku občanství Evropské unie. Jiní, převážně zahraniční badatelé, si ve svých pracích dokonce vypůjčují starořímský termín *status civitatis*. S jeho pomocí následně popisují unijní občanství jako nový druh státoobčanského svazku. Společné rysy obou forem občanství byly zjištěny také v oblasti filozofie práva. Konkrétně ve vztahu k *modelu caesarského občanství* a způsobu imperiálního vládnutí. Práce se zaměřila také na srovnání vybraných prvků občanství. Jednalo se o prvek teritoriální expanze, principy teritoriality a personality, a akcent na ochranu majetkových práv. U prvního prvku nenacházíme obdobné rysy. *Status civitatis* i unijní občanství zde vykazují odlišnosti. Princip personality se ukázal jako příznačný pro oba typy občanství. Odlišnosti však byly nalezeny u principu teritoriality, který lze vztáhnout primárně k evropskému občanství. Jako společný prvek obou občanství se ukázal akcent na ochranu majetkových práv.

Mezi další prozkoumané znaky patří identifikace případných historických paralel mezi Evropskou unií a Římskou říší. Společným zjištěným znakem obou nadstátních zřízení byla geografická rozloha a použitá strategie (asimilace) pro sjednocení obyvatelstva pod jednotnou moc. Výsledky zkoumání poukázaly také na podobnosti ve vývoji římského a evropského práva týkajícího se možností bipolitismu. V závěru rigorózní práce byly demonstrovány příklady obchodovatelnosti institutu občanství ve starém Římě, v členských i nečlenských státech EU.

Seznam použitých zdrojů

Monografie

ADKINS, Lesley a Roy A. ADKINS. *Handbook to Life in Ancient Rome: (Facts on File Library of World History)*. 2. New York: Facts On File, 2004. 416 s.

ACHIRON, Marilyn. *Nationality and Statelessness: A Handbook for Parliamentarians*. 1. Geneva: Inter-Parliamentary Union, 2005. 69 s.

ANDO, Clifford. *Law, Language, and Empire in the Roman Tradition*. 1. Pennsylvania: University of Pennsylvania Press, 2011. 184 s.

ARISTOTELES a Jowett BENJAMIN. *Politics*. 1. Kitchener: Batoche Books, 1999. 192 s.

BARTOŠEK, Milan. *Captivus: Studie o právním postavení římského občana-válečného zajatce*. 1. Praha: Knihovna sborníku věd právních a státníc, 1948. 104 s.

BAUBÖCK, Rainer, ed. *Debating European Citizenship*. Cham: Springer, 313 s.

BELLAMY, Richard a Madeleine KENNEDY-MACFOY, ed. *Citizenship: Critical Concepts in Political Science*. 1. London: Routledge, 2014. 1724 s.

BERGER, Adolf. *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. 1. New York: The American philosophical society, 1953. 476 s.

BERKA, Walter. *Verfassungsrecht: Grundzüge des österreichischen Verfassungsrechts für das juristische Studium*. 6. Salzburg: Verlag Österreich, 2016. 663 s.

BIRIUKOV, Pavel a Viacheslav TULIAKOV. *Law of the European Union*. 1. Voronezh: VSU Publishing House, 2016. 476 s.

BISHOP, Bernard. *European Union Law for International Business: An introduction*. 1. Cambridge: Cambridge University Press, 2009. 262 s.

BLAHO, Peter a Karol REBRO. *Rímske právo*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2019. 416 s.

BOGDANDY VON, Armin a Jürgen BAST. *Europäisches Verfassungsrecht: Theoretische und dogmatische Grundzüge*. 2. Berlin: Springer, 2009. 1094 s.

BONFANTE, Pietro. *Instituce římského práva*. 9. vydání. Brno: ČS.A.S. Právník, 1932. 383 s.

CHALMERS, Damian, Gareth DAVIES a Giorgio MONTI. *European Union Law: CASES AND MATERIALS*. 2. Cambridge: Cambridge University Press, 2010. 1114 s.

CZYHLARZ, Karl Ritter. *Lehrbuch der Institutionen des Römischen Rechtes*. Leipzig, Wien: F. Tempsky, G. Freytag, 1911. 209 s.

COLOGNESI CAPOGROSSI, Luigi a Laura KOPP. *Law and Power in the Making of the Roman Commonwealth*. 1. Cambridge: Cambridge University Press, 2014. 370 s.

CRAIG, Paul a Gráinne BÚRCA DE. *EU LAW: Text, Cases, and Materials*. 5. Oxford: Oxford university press, 2011. 1408 s.

ČEPELKA, Čestmír a Pavel ŠTURMA. *Mezinárodní právo veřejné*. 2. vydání. V Praze: C.H. Beck, 2018. Academia iuris (C.H. Beck). 584 s.

ČERNÝ, Jan a Miloš VALÁŠEK. *České státní občanství: ucelený výklad právních předpisů upravujících státní občanství České republiky v návaznosti na státní občanství ČSR, ČSSR a ČSFR*. Praha: Linde, 1996. 478 s.

DOBSON, Lynn. *Supranational citizenship*. 1. Menchester: Manchester University Press, 2006. 208 s.

DORLING, Danny a Sally TOMLINSON. *Brexit and the End of Empire: Rule Britannia*. 1. Westminster Tower: Biteback, 2019. 606 s.

DOSTALÍK, Petr. *Texty ke studiu římského práva soukromého*. 2. vydání. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2016. Aleš Čeněk.

EIJKEN VAN, Hanneke. *European Citizenship: and the Constitutionalisation of the European Union*. 1. Utrecht: Europa Law Publishing, 2014. 304 s.

EVANS GRUBBS, Judith. *Women and the Law in the Roman Empire: A Sourcebook on Marriage, Divorce and Widowhood*. 1. London, New York: Routledge, 2002. 374 s.

FIALA, Petr, Ondřej KRUTÍLEK a Markéta PITROVÁ. *Evropská unie*. 3., aktualizované, rozšířené a doplněné vydání. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2018. 805 s.

FAIRHURST, John. *Law of the European Union*. 11. Harlow: PEARSON, 2016. 792 s.

FRENZ, Walter. *Handbuch Europarecht: Europäische Grundfreiheiten*. 2. Heidelberg: Springer, 2012. 1432 s.

FRIEDRICH, Karin a Barbara M. PENDZICH, ed. *Citizenship and Identity in a Multinational Commonwealth: Poland–Lithuania in Context, 1550–1772*. 1. Lieden: Koninklijke Brill NV, 2009. 266 s.

FRÝDEK, Miroslav. *Právní, náboženské a politické aspekty starověké římské rodiny*. Ostrava: Key Publishing, 2012. 121 s.

FUNTA, Rastislav, Štefan NEBESKÝ a Filip JURIŠ. *Právo Európskej únie*. Brno: Tribun EU, 2014. Librix.eu. 546 s.

FUNTA, Rastislav, Ljudmyla Oleksandrivna HOLOVKO a Filip JURIŠ. *Európa a Európske právo*. 2. doplnené a rozšírené vydanie. Brno: MSD v spolupráci s Vysoká škola Danubius, 2020. 446 s.

GAIUS, GREENIDGE, Abel, ed. *GAI INSTITUTIONES: INSTITUTES OF ROMAN LAW BY GAIUS*. 4. Oxford: Clarendon Press, 1904. 726 s.

GERLOCH, Aleš a Jan WINTR, ed. *Lisabonská smlouva a ústavní pořádek v ČR*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2009. 384 s.

GERLOCH, Aleš. *Teorie práva*. 7. aktualizované vydání. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2017. Aleš Čeněk. 336 s.

GERLOCH, Aleš, Jiří HŘEBEJK a Vladimír ZOUBEK. *Ústavní systém České republiky*. 5. vyd. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2013. 520 s.

GÖKCE, Yurdakul a Michal Y. BODEMANN. *Staatsbürgerschaft, Migration und Minderheiten: Inklusion und Ausgrenzungsstrategien im Vergleich*. 1. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2010. 211 s.

GREGOR, Martin. *Rímsky štát a právo za vlády cisára Augusta*. Praha: Leges, 2018. 200 s.

GROH, Vladimír. *Život v starém Římě*. 3., uprav. vyd. Praha: Jednota českých filologů, 1939. 161 s.

GIRDVAINYTE, Lina. *Roman Law, Roman Citizenship, Roman Identity?: Interrelation between the Three in the Late Republic and Early Empire*. Lieden, 2014. Leiden University. 79 s.

HÄRTEL, Gottfried a Elemer POLAY. *Römisches Recht und Römische Rechtsgeschichte*. 1. Wiemar: Hermann Böhlau, 1987. 268 s.

HEYROVSKÝ, Leopold. *Dějiny a systém soukromého práva římského*. 6. vyd. V Bratislavě: Nákladem Právnické fakulty University Komenského, 1927. 338 s.

HEYROVSKÝ, Leopold. *Dějiny a systém soukromého práva římského*. 4., opr. vyd. Praha: J. Otto, 1910. 1242 s.

HONORÉ, Tony. *Ulpian: Pioneer of Human Rights*. 1. Oxford: Oxford University Press, 2002. 320 s.

HONSELL, Heinrich, Theo MAYER-MALY a Walter SLEB. *Römisches Recht*. 4. Berlin: Springer, 1987. 505 s.

HOPE, Valerie. *Death in Ancient Rome : A Sourcebook*. 1. Oxfordshire: Taylor and Francis, 2007. 288 s.

IVIC, Sanja. *European Identity and Citizenship: Between Modernity and Postmodernity*. 1. London: Macmillan Publishers, 2016. 279 s.

ISIN, Engin F. a Peter NYERS, ed. *Routledge Handbook of Global Citizenship Studies*. 1. Oxford: Routledge, 2014. 644 s.

JOHNSTON, David. *Roman Law in Context*. 1. Cambridge: Cambridge University Press, 2004. 153 s.

JOHNSTON, David. *The Cambridge Companion to Roman Law*. 1. Cambridge: Cambridge University Press, 2015. 554 s.

JORENS, Yves, Paul MINDERHOUD a Joyce CONINCK DE. *Comparative report: Frontier workers in the EU*. 1. European Commission, 2015. 123 s.

KACZOROWSKA-IRELAND, Alina. *EUROPEAN UNION LAW*. 4. Oxford: Routledge, 2016. 1276 s.

KANDALEC, Pavel. *Naturalizace v České republice*. Praha: Wolters Kluwer, 2018. 244 s.

KAROLEWSKI, Irneusz Pawel. *Citizenship and Collective Identity in Europe*. 1. Oxford: Routledge, 2010. 266 s.

KAROLEWSKI, Ireneusz Pawel a Viktoria KAINA. *Caesarean citizenship and its anti-civic potential in the European Union. Civic Resources and the Future of the European Union*. 1. Oxford: Routledge, 2015. 272 s.

KASER, Max. *Das römische Privatrecht*. 3. München: C. H. Beck, 1955. 833 s.

KÖRBL, Hugo. *Zákon o státním občanství České republiky: komentář*. V Praze: C.H. Beck, 2019. 315 s.

KRÁL, Josef. *Státní zřízení římské: pro akademická čtení*. Praha: Jednota českých filologů, 1921. 303 s.

LIVIUS, Titus, RHYS, Ernest, ed. *The History of Rome*. London: J. M. Dent, 1995, 41. kniha, 8. svazek. 372 s.

MACDOWELL, Douglas M. *The Law in Classical Athens. : Aspects of Greek and Roman Life*. 1. New York: Cornell University Press, 1986. 280 s.

MALANÍKOVÁ, Jana. *TRIBUTNÍ LIDOVÁ SHROMÁŽDĚNÍ ŘÍMSKÉ REPUBLIKY: NA PŘÍKLADU NORMOTVORNÉHO PROCESU SHROMÁŽDĚNÍ LIDU (CONCILIUM PLEBIS)*. Brno, 2018. 255 s.

MALENOVSKÝ, Jiří. *Mezinárodní právo veřejné - obecná část - a poměr k jiným právním systémům*. Brno: Masarykova univerzita, 2020. 396 s.

MATIAS, Gonçalo. *Citizenship as a Human Right: The Fundamental Right to a Specific Citizenship*. 1. London: Macmillan, 2016. 272 s.

- MINDUS, Patricia. *European Citizenship after Brexit: Freedom of Movement and Rights of Residence*. 1. Cham: Springer Nature, 2017. 127 s.
- MOENS, Gabriël, THORNE, John. *COMMERCIAL LAW OF THE EUROPEAN UNION: IUS GENTIUM COMPARATIVE PERSPECTIVES ON LAW AND JUSTICE*. 4. Dordrecht: Springer, 2010. 596 s.
- MORO, Giovanni, ed. *The Single Currency and European Citizenship: Unveiling the Other Side of The Coin*. 1. London: Bloomsbury, 2013. 273 s.
- MOUSOURAKIS, George. *A Legal History of Rome*. 1. Oxfordshire: Routledge, 2007. 296 s.
- MOUSOURAKIS, George. *Fundamentals of Roman Private Law*. 1. New York: Springer, 2012. 366 s.
- MOUSOURAKIS, George. *Roman Law and the Origins of the Civil Law Tradition*. 1. New York: Springer, 2015. 328 s.
- NICOLET, Claude. *The world of the citizen in republican Rome. The World of the Citizen in Republican Rome*. 1. California: University of California Press, 1980. 435 s.
- ONDŘEJ, Jan. *Mezinárodní právo veřejné, soukromé, obchodní*. 5., rozš. vyd. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2014. 496 s.
- PALLOTTINO, Missimo. *A History of Earliest Italy*. 1. Oxford: Routledge, 2014. 245 s.
- PAVLÍČEK, Václav. *Ústavní právo a státověda*. Praha: Leges, 2014. 364 s.
- PLESSIS DU, Paul. *New Frontiers: Law and Society in the Roman World*. 1. Edinburg: Edinburgh University Press, 2013, 256 s.
- POTOČNÝ, Miroslav. *Dokumenty mezinárodního práva*. Praha: Karolinum, 1997. 191 s.
- REICHEL, David. *Staatsbürgerschaft und Integration: Die Bedeutung der Einbürgerung für MigrantInnen*. 1. Wiesbaden: Springer, 2011. 203 s.
- RIGGSBY, Andrew M. *Roman Law and the Legal World of the Romans*. 1. Cambridge: Cambridge University Press, 2012. 283 s.
- RISAK, Martin a Thomas DULLINGER. *The concept of 'worker' in EU law: Status quo and potential for change*. 1. Brussel: ETUI aisbl, 2018. 68 s.
- RIZAKIS, A.D. a S. ZOUMBAKI. *Roman peloponnese 1: Roman personal names in their social context*. Athens: Boccard, 2001. 643 s.
- RÝZNAR, Ladislav. *Evropská unie: historie, symboly, instituce, politiky, profily členských zemí Evropské unie*. Kunovice: Evropský polytechnický institut, 2007. 96 s.

- SEIDEL HOHENVELDERN, Ingaz. *Mezinárodní právo veřejné*. 1. Praha: Wolters Kluwer, 1999. 448 s.
- SHAW, MALCOLM N. *INTERNATIONAL LAW*. 6. Cambridge: Cambridge University Press, 2008. 1542 s.
- SKŘEJPEK, Michal. *Římské soukromé právo: systém a instituce*. 2. upravené vydání. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2016. 352 s.
- STEEL, Catherine, ELLIS, Steven, ed. *Enfranchising Ireland?: Identity, citizenship and state*. Dublin: Royal Irish Academy, 2018. 175 s.
- STEHLÍK, Václav, Ondrej HAMULÁK a Michal PETR. *Právo Evropské unie: ústavní základy a vnitřní trh*. Praha: Leges, 2017. Student (Leges). 356 s.
- ŠTURMA, Pavel a Alla TYMOFEYEVA, ed. *Státní občanství v kontextu vývoje lidských práv*. Praha: Univerzita Karlova, Právnická fakulta, 2017. 239 s.
- TOMÁŠEK, Michal, Vladimír TÝČ, Jiří MALENOVSKÝ, et al. *Právo Evropské unie*. 2. aktualizované vydání. Praha: Leges, 2017. 469 s.
- VANČURA, Josef. *Úvod do studia soukromého práva římského*. Praha: nákl. vlast., 1923. 130 s.
- VALÁŠEK, Miloš, Viktor KUČERA. *Státní občanství: komentář*. Praha: Linde, 2006. 287 s.
- VÁŽNÝ, Jan. *Nauky všeobecné: Soustava práva římského, díl I*. 1. Brno: Čs. A. S. Právnick, 1946. 27 s.
- VINK, Maarten. *Limits of European Citizenship: European Integration and Domestic Immigration Policies*. 1. Houndmills: PALGRAVE MACMILLAN, 2005. 235 s.
- WISE BAUER, Susan. *The History of the Ancient World: From the Earliest Accounts to the Fall of Rome*. 1. New York: W. W. Norton & Company, 2007. 896 s.
- WOLTERS, Eric. *Leges, Plebiscita, et Rogationes: Democratization and Legislative Action, 494 - 88 BC*. South Florida, 2014. 117 s.
- ŽIDLICKÁ, Michaela. *Římské právo a jeho vliv na formování kontinentálního právního systému*. Brno: Masarykova univerzita, 1993. 69 s.

Články a periodika

ALONSO, Willam. Citizenship, Nationality and Other Identities. *Journal of International Affairs* [online]. 1995, s. 585-599 [cit. 2021-04-11]. Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/24357605>

ALTINIŞIK, Ulvi. Free Movement of Companies within the EU. *Ankara Bar Review*. 2012, s. 1-20.

BAUMAN, Richard A. The Lex Valeria de provocatione of 300 B.C. *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*. Franz Steiner Verlag, 1973, s. 34-47.

ECHLE, Regula. The Passive Personality Principle and the General Principle of Ne Bis In Idem. *Utrecht Law Review* [online]. Utrecht, 2013, s. 1-12 [cit. 2021-04-19]. Dostupné z: doi:<https://doi.org/10.18352/ulr.242>

FRÝDEK, Miroslav. Crimen maiestatis v neprávnických pramenech – Livius, Tacitus, Ammianus Marcellinus. *Časopis pro právní vědu a praxi*. [Online]. 2011, č. 3, s. 264-269. [cit. 2021-02-20]. Dostupné z: <https://journals.muni.cz/cpvp/article/view/6333>

GARNIER, Salomé a Staff WRITER. Citizenship by investment: Transaction of National Identity. *Harvard International Review*. 2020, s. 15-18.

GARNSEY, Peter. Social Status and Legal Privilege in the Roman Empire. *Acta Classica*. Classical Association of South Africa, 1971, s. 157-162.

HŘEBEJK, Jiří. Dvojí státní občanství. *ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE IURIDICA*. 2014, s. 105-108.

LAVAN, Myles. The army and the spread of Roman citizenship. *The Journal of Roman Studies*. Cambridge: Cambridge University Press, 2019, s. 3-4.

MARKS, Gary. Europe and Its Empires: From Rome to the European Union. *Journal of Common Market Studies* [online]. 2012, 50(1), [cit. 2021-04-20]. Dostupné z: doi: DOI: 10.1111/j.1468-5965.2011.02218.x

MILITARU, Iona N. Citizenship of the European Union under the Treaty of Lisbon. *Juridical Tribune*. Bukurešť: Juridical Tribune, 2011, s. 4-11.

SHUMWAY, Edgar S. *Freedom and Slavery in Roman Law* [online]. Pennsylvania: The University of Pennsylvania Law Review, 1901, s. 1-18, [cit. 2021-02-19]. Dostupné z: https://www.jstor.org/stable/3306244?seq=1#metadata_info_tab_contents

THE MAKING OF SECOND CENTURY ITALY: 4 THE ROMAN CITIZENSHIP. *Bulletin of the Institute of Classical Studies* [online]. 2011, 42(70), 87-108 [cit. 2021-02-20]. Dostupné z: <https://doi.org/10.1111/j.2041-5370.1998.tb01683.x>

Elektronické zdroje

BORDEN, Tylor. 9 countries where you can easily buy citizenship and how to do it. *Insider* [online]. New York: Insider, 2020 [cit. 2021-04-21]. Dostupné z: www.businessinsider.com

Guide to the case law of the European Court of Justice on articles 49 et seq. TFEU. In: *Evropská komise: Freedom of Establishment* [online]. GROW – Internal Market, Industry, Entrepreneurship and SMEs, 2016 [cit. 2021-04-12]. Dostupné z: <https://ec.europa.eu/docsroom/documents/22542?locale=cs>

Global Passport Power Rank 2021. *Passport Index* [online]. Arton Capital, 2021 [cit. 2021-04-21]. Dostupné z: <https://www.passportindex.org/byRank.php>

Number of foreigners in Luxembourg in 2020, by nationality (in 1,000s). *Statista* [online]. New York, 2021 [cit. 2021-04-12]. Dostupné z: <https://www.statista.com>

MCCULLOUGH, Colleen. Masters of Rome Collection Books I - V [online]. Head of Zeus, 2014 [cit. 2021-02-20].

Passport index 2021. *Passport Index* [online]. Arton Capital, 2021 [cit. 2021-04-21]. Dostupné z: <https://www.passportindex.org/>

Skutky apoštolů, 22:27-29. *Www.bible21.cz* [online]. [cit. 2021-04-21]. Dostupné z: <https://www.bible21.cz/online#skutky>

TWEEDIE, Fiona C., ROSELAAR, Saskia T., ed. *The Lex Licinia Mucia and the Bellum Italicum. Processes of Integration and Identity Formation in the Roman Republic* [online]. Brill & The Hague Academy of International Law, 2012, s. 123–139 [cit. 2021-02-20]. Dostupné z: https://doi.org/10.1163/9789004229600_009

Právní akty

Císařský patent č. 946/1811 Sb. soud. zák., obecný zákoník občanský (ABGB)

Smlouva pozměňující Smlouvu o Evropské unii (Amsterodamská smlouva)

Dohoda o vystoupení Spojeného království Velké Británie a Severního Irsku z Evropské unie a Evropského společenství pro atomovou energii 2019/C 384 I/01

Evropská úmluva o státním občanství

Listina základní práv Evropské unie

Smlouva o Evropské unii (Maastrichtská smlouva)

Nařízení Evropského Parlamentu a Rady 211/2011 ze dne 16. února 2011 o občanské iniciativě

Nařízení Rady (EU) č. 517/2013 ze dne 13. května 2013, kterým se v důsledku přistoupení Chorvatské republiky upravují některá nařízení a rozhodnutí v oblasti volného pohybu zboží, volného pohybu osob, práva obchodních společností, politiky hospodářské soutěže, zemědělství, bezpečnosti potravin, veterinární a rostlinolékařské politiky, dopravní politiky, energetiky, daní, statistiky, transevropských sítí, soudnictví a základních práv, svobody, bezpečnosti a práva, životního prostředí, celní unie, vnějších vztahů, zahraniční, bezpečnostní a obranné politiky a orgánů

Prováděcí nařízení Komise 2019/778 ze dne 16. května 2019, kterým se mění nařízení Komise 1305/2014, pokud jde o správu řízení změn.

Rámcové Rozhodnutí Rady ze dne 13. června 2002 o evropském zatýkacím rozkazu a postupech předávání mezi členskými státy

Rozhodnutí Evropského parlamentu 94/262 ze dne 9. března 1994 o pravidlech a obecných podmínkách pro výkon funkce veřejného ochránce práv

Sdělení Komise COM(2014) 177 ze dne 19. 3. 2014 o evropské občanské iniciativě „Voda a hygiena jsou lidská práva! Voda je veřejné dobro, ne komodita!“

Sdělení Komise COM(2021) 171 ze dne 14. 1. 2021.4 o evropské občanské iniciativě „Minority SafePack – milion podpisů pro rozmanitost v Evropě“

Sdělení Komise Pokyny pro volný pohyb zdravotnických pracovníků a minimální harmonizaci odborné přípravy v souvislosti s mimořádnými opatřeními v důsledku COVID-19 – doporučení týkající se směrnice 2005/36/ES 2020/C 156/01

Směrnice Evropského parlamentu a Rady 2006/48/ES ze dne 14. června 2006 o přístupu k činnosti úvěrových institucí a o jejím výkonu

Směrnice Evropského Parlamentu a Rady 2013/55/EU ze dne 20. listopadu 2013, kterou se mění směrnice 2005/36/ES o uznávání odborných kvalifikací a nařízení (EU) č. 1024/2012 o správní spolupráci prostřednictvím systému pro výměnu informací o vnitřním trhu („nařízení o systému IMI“)

Směrnice Evropského parlamentu a Rady 2004/38/ES ze dne 29. dubna 2004 o právu občanů Unie a jejich rodinných příslušníků svobodně se pohybovat a pobývat na

území členských států, o změně nařízení (EHS) č. 1612/68 a o zrušení směrnic 64/221/EHS, 68/360/EHS, 72/194/EHS, 73/148/EHS, 75/34/EHS, 75/35/EHS, 90/364/EHS, 90/365/EHS a 93/96/EHS Text s významem pro EHP.

Směrnice Evropského parlamentu a Rady 2006/123/ES ze dne 12. prosince 2006 o službách na vnitřním trhu

Směrnice Evropského parlamentu a Rady 98/5/ES ze dne 16. února 1998 o usnadnění trvalého výkonu povolání advokáta v jiném členském státě než v tom, ve kterém byla získána kvalifikace

Směrnice Rady 77/249/EHS ze dne 22. března 1977, o usnadnění účinného výkonu volného pohybu služeb advokátů

Směrnice Rady 93/109/ES ze dne 6. prosince 1993, kterou se stanoví pravidla pro výkon práva volit a být volen ve volbách do Evropského parlamentu občanů Unie, kteří mají bydliště v některém členském státě a nejsou jeho státními příslušníky

Směrnice Rady 94/80/ES ze dne 19. prosince 1994, kterou se stanoví pravidla pro výkon práva volit a práva být volen v obecních volbách pro občany Unie s bydlištěm v členském státě, jehož nejsou státními příslušníky

Smlouva o založení Evropského hospodářského společenství ze dne 25. 3. 1957 (Římská smlouva)

Smlouva o založení Evropského společenství uhlí a oceli ze dne 18. 4. 1951 (Pařížská smlouva)

Zákon č. 40/2009 Sb. trestní zákoník, ve znění pozdějších předpisů

Usnesení Evropského parlamentu 2020/2640 ze dne 19. června 2020 o situaci v schengenském prostoru po rozšíření onemocnění COVID-19.

Ústavní zákon č. 1/1993 Sb., Ústava České republiky, ve znění pozdějších předpisů

Zákon č. 1986/2013 Sb., o státní občanství České republiky, ve znění pozdějších předpisů

Zákon č. 253/2008 Sb., o některých opatřeních proti legalizaci výnosů z trestné činnosti a financování terorizmu (ZAML), ve znění pozdějších předpisů

Zákon č. 40/1993 Sb., o nabývání a pozbývání občanství České republiky, ve znění pozdějších předpisů

Zákon č. 74/2019 Sb., o úpravě některých vztahů v souvislosti s vystoupením Spojeného království Velké Británie a Severního Irska z Evropské unie, ve znění pozdějších předpisů

Zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, ve znění pozdějších předpisů

Zákon č. 94/1963 Sb., o rodině, ve znění účinnému ke dni 31.12.2014

Judikatura

Nález Ústavního soudu ze dne 11. 11. 1994, sp. zn. Pl. ÚS 9/1994.

Rozsudek Evropského soudního dvora ze dne 26. 2. 1992, *V. J. M. Raulin v Minister van Onderwijs en Wetenschappen*, C-357/89.

Rozsudek Evropského soudního dvora ze dne 30. listopadu 1995. *Reinhard Gebhard proti Consiglio dell'Ordine degli Avvocati e Procuratori di Milano*, C-55/94.

Rozsudek Evropského soudního dvora ze dne 7. 7. 1992, *Mario Vicente Micheletti a další proti Delegación del Gobierno en Cantabria*, C-369/90.

Rozsudek Soudního dvora ze dne 11. 12. 2007, *Finnish Seamen's Union v Viking Line ABP and OÜ Viking Line Eesti*, C-438/05.

Rozsudek Soudního dvora ze dne 11. 3. 2010. *Attanasio Group Srl v Comune di Carbognano*, C-384/08.

Rozsudek Soudního dvora ze dne 19. 10. 2004, *Kunqian Catherine Zhu a Man Lavette Chen proti Secretary of State for the Home Department*, C-200/02.

Rozsudek Soudního dvora ze dne 2. března 2010, *Janko Rottman proti Freistaat Bayern*, C-135/08.

Shrnutí

Autor v rigorózní práci připomíná stále přetrvávající význam římského práva a jeho relevanci pro oblast soudobého právního systému. K tomuto účelu zvolil analýzu a komparaci dvou významných typů státoobčanského svazku. První z nich – *status civitatis*, představuje historický typ občanství vycházející z římského práva. Druhým typem je občanství Evropské unie. Relativně mnoho institutů římského práva bylo již v předchozích pracích porovnáno se svými moderními podobami. Zvolená kombinace historické a moderní formy občanství doposud komplexně prozkoumána nebyla a zaslouží si dle autora větší pozornost. Práce podává ucelené pojednání o *statusu civitatis* a občanství Evropské unie. Autor si klade za cíl poukázat na společné atributy zkoumaných institutů občanství a poukázat na skutečnost, že kořeny občanství Evropské unie lze na konkrétních analogických příkladech nacházet právě v právu starých Římanů. Toto tvrzení je podpořeno závěry v třetí části práce, která analyzuje vztah mezi občanstvím EU a *statusem civitatis*. Společné body obou typů občanství jsou demonstrovány v kontextu filozofických koncepcí, typových znacích unijního občanství nebo způsobu užití pojmu *status civitatis* v moderních právních dílech. Analýza obsahuje také paralely mezi historickými impérii a způsoby unifikace politicky, kulturně či právně nehomogenního obyvatelstva. Konec třetí části je věnován problematice bipolitismu a případům obchodovatelnosti občanství ve starém Římě a dnes.

Seznam klíčových slov

Občanství, *status civitatis*, Evropská unie, Římská říše, římské právo, právo Evropské unie.

Abstract

The aim of the thesis is to point out the still persistent importance of Roman law and its relevance for the area of the contemporary legal system. For this purpose, the author conducts an analysis and comparison of two important types of citizenship. The first one - status civitatis, represents a historical model of citizenship based on the Roman law. The second one is citizenship of the European Union. Relatively many institutes of the Roman law have already been compared with their modern equivalents in previous studies. According to the author, the chosen set of citizenship types has not been comprehensively examined yet and therefore deserves more attention. The thesis provides a detailed information of status civitatis and citizenship of the European Union. The author intends to underline several shared features of the examined institutes and prove that the roots of the European citizenship can be also found within the Roman law. These statements are supported by the founding in the third part of the thesis. The part focuses on the relationship between EU citizenship and civitatis status. Shared elements of the both types of citizenship are demonstrated in the context of philosophical concepts, specific features of EU citizenship or the way in which the term status civitatis is used in modern legal literature. The analysis also shows parallels between historical empires and ways of unifying communities with diverse political, cultural and legal background. Final topics of the thesis include dual citizenship and possible cases of citizenship acquisition by investment in the Roman Empire and nowadays.

Key words

Citizenship, status civitatis, European Union, Roman empire, Roman law, European Union law